HET LAND VAN AALST

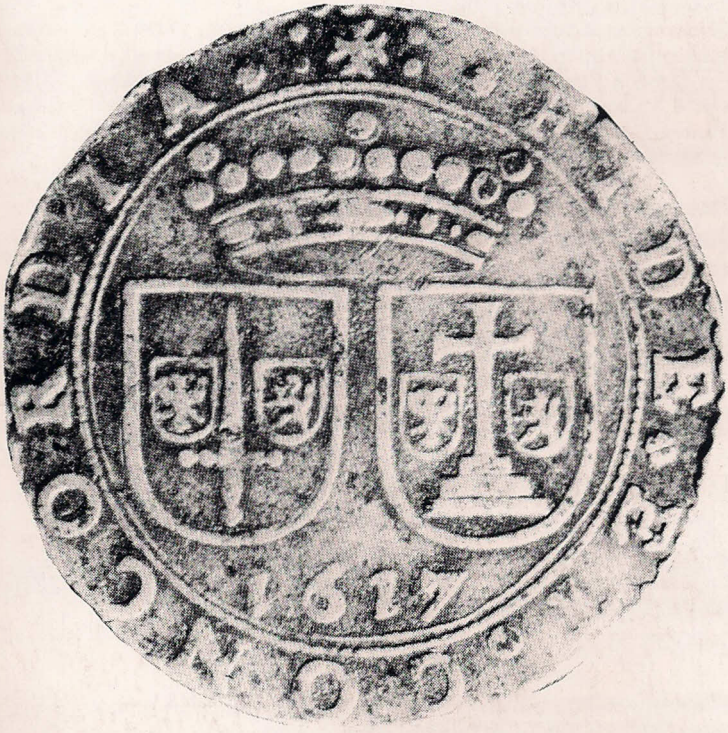

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging ,,Het Land van Aalst'', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: 550 fr. - Steunende leden: 800 fr. - Beschermende leden: 1200 fr.
Te storten op rek. 000-0586911-61 van Het Land van Aalst,
Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid ,,Het Land van Aalst'' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender).
Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, Frits Van Acker, Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Basiel Boel (erebestuurslid), Sylvain De Lange (redacteur), Lieve De Mecheleer (redacteur), Dirk Podevijn (redacteur), Clemens Uyttersprot (erebestuurslid), Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Wilfried Vernaeve (verslaggever).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Geert Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
tel. (09) 360 19 04
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. (054) 33 73 27

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Verantwoordelijke uitgever: Dirk Van de Perre
Zetel van de vereniging: Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Drukker: De Riemaecker, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke, (055)21 14 04

Op de kaft is de penning van ,,Het Land van Aalst'' (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

ISSN 0778-7731

HET LAND VAN AALST

JAARGANG XLVII - 1995 - NUMMER 1

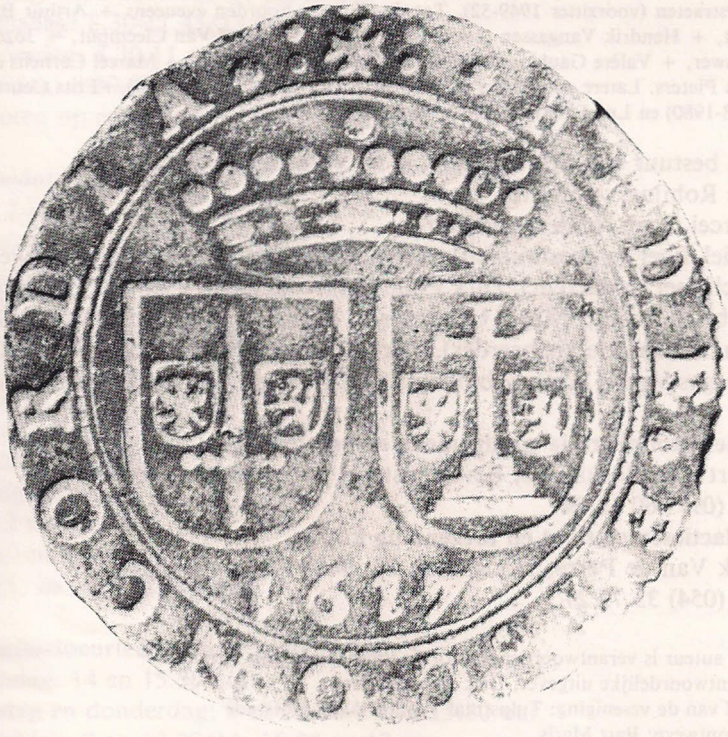

Tijdschrift van de
Geschiedkundige
Vereniging
Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging ,,Het Land van Aalst'', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: 550 fr. - Steunende leden: 800 fr. - Beschermende leden: 1200 fr.
Te storten op rek. 000-0586911-61 van Het Land van Aalst,
Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid ,,Het Land van Aalst'' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender).
Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, Frits Van Acker, Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Basiel Boel (erebestuurslid), Sylvain De Lange (redacteur), Lieve De Mecheleer (redacteur), Dirk Podevijn (redacteur), Clemens Uyttersprot (erebestuurslid), Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Wilfried Vernaeve (verslaggever).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Geert Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
tel. (09) 360 19 04
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. (054) 33 73 27

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Verantwoordelijke uitgever: Dirk Van de Perre
Zetel van de vereniging: Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Drukker: De Riemaecker, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke, (055)21 14 04

Op de kaft is de penning van ,,Het Land van Aalst'' (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

ISSN 0778-7731

DE CRIMINALITEIT TE AALST IN DE LATE MIDDELEEUWEN (III)

L. DE MECHELEER

Met dit artikel wordt de driedelige reeks over de criminaliteit te Aalst in de late middeleeuwen afgesloten. In het eerste deel kwamen de misdrijven tegen de lichamelijke integriteit, tegen de eer en tegen het vermogen aan bod (1). De misdrijven tegen de openbare orde en de openbare veiligheid, tegen de openbare zedelijkheid en de orde der familie, en tegen de openbare trouw werden in het tweede deel behandeld (2). Het laatste deel neemt de belastingconflicten en schuldkwesties onder de loep, om dan te eindigen met de misdadigers en slachtoffers (3).

VII. BELASTINGCONFLICTEN

A. DE ACCIJNZEN

1. Definitie

De accijns is een stedelijke belasting op het verbruik, de productie, de in- en uitvoer van een aantal belangrijke verbruiksgoederen, die doorberekend werd door de verkoper aan de verbruiker (4). De steden in de Nederlanden (alsook in Frankrijk) dienden aan de vorst toelating te vragen om accijnzen te mogen heffen of de tarieven te verhogen. Dit gebeurde uiteraard enkel mits één of andere tegenprestatie aan de vorst (percentage op taks, of beden) (5).

(1) *De criminaliteit te Aalst in de late middeleeuwen (I)*, in *Het Land van Aalst*, 1993, XLV, 2, pp. 77-130.

(2) *De criminaliteit te Aalst in de late middeleeuwen (II)*, in *Het Land van Aalst*, 1994, XLVI, 4, pp. 221-269.

(3) De drie artikels zijn gebaseerd op L. DE MECHELEER, *Conflictbeslechtingen te Aalst in de late middeleeuwen (1480-1504). Een sociaal-juridische benadering*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, RUG, 1988-1989. Voor een volledige inhoudstafel van deze drie artikels, zie einde.

(4) H. VAN WERVEKE, *De Gentsche stadsfinanciën in de middeleeuwen*, Brussel, 1934 *(Koninklijke Belgische Academie, Afdeeling der Letteren, Verhandelingen*, 2de reeks, XXXIV), p. 198.

(5) W.P. BLOCKMANS, *Finances publiques et inégalité sociale dans les Pays-Bas aux XIVe-XVIe siècles*, in *Genèse de l'État Moderne, Prélèvement et Rédistribution, Éditions du C.N.R.S.*, Parijs, 1987, p. 78.

Tijdens de 14de en 15de eeuw bestond het grootste aandeel der stedelijke inkomsten uit accijnzen (6). De inning van de accijnzen kon op twee manieren gebeuren, nl. in regie of door verpachting. De inning in regie geschiedde door leden van de stadsmagistraat. Meestal echter werden de accijnzen verpacht; voor een forfaitaire som mocht een particulier dan gedurende één jaar een bepaalde stadsbelasting innen. Eens de overeenkomst gesloten, gebeurde de heffing op risico van de pachter en om geen enkele reden werd hem een vergoeding toegekend (7). Dit mocht ook Lyoen de Proofst, poorter van Aalst, ervaren (8). Per opbod had hij op kerstavond 1491 de lakenaccijns van het daaropvolgende jaar gepacht. Met het oog op een winstgevende lakenhandel tussen Aalst en Brugge (9), waaruit automatisch hoge pachtinkomsten zouden voortvloeien, was hij bereid om hiervoor 112 lb. gr. te bieden. Maar door de oorlog tussen Maximiliaan en Gent die sindsdien had gewoed, was de handel tussen Brugge en Aalst bijna tot niets gereduceerd. Vandaar dat Lyoen financieel niet bij machte was om de pachtsom volledig af te betalen. Toen hij aldus aan de stad ,,afslach van zinen pachte''vroeg, was het antwoord negatief. Lyoen belandde in de gevangenis omdat hij de stadsontvanger niet kon betalen. Hij bleef echter niet bij de pakken zitten en diende bij de Raad van Vlaanderen een klacht in tegen de schepenen van Aalst en Phelips Stommelin, stadsontvanger. De beklaagden verdedigden zich door uitdrukkelijk te stellen dat men te Aalst ,,en doet niemant quytsceldinghe van zinen pachte al waert datter yement bi nachte bi bescaet worde''. De raadsleden oordeelden dat Lyoen ,,hem qualic gheappelleert heeft ende hem met quade cause beclaecht van den voirnoemden verwerers''. Tot hij zijn pachtsom volledig had afbetaald, moest hij gevangen gehouden worden. Tevens werd hem een boete van 60 lb. opgelegd.

De pachters van de stedelijke indirecte belastingen behoorden tot de elite van de stad. Ze waren meer bemiddeld dan de doorsnee burger en mogen als figuren met aanzien en invloed worden beschouwd (10). De belangrijkste accijnzen te Aalst, nl. de wijn-, bier-, laken- en broodac-

(6) Te Gent b.v. bestond in de 14de eeuw 78 à 87% van de ontvangsten uit accijnzen; in de 15de eeuw schommelde dit percentage tussen de 46 en de 93%, uit M. BOONE, *Openbare diensten en initiatieven te Gent tijdens de late middeleeuwen (14de-15de eeuw), in Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime). (Handelingen van het 11de Internationaal Colloquium, Spa, 1-4 september 1982)*, Brussel, 1984, p. 108.

(7) R. VAN UYTVEN, *Stadsfinanciën en stadsekonomie te Leuven van de XIIe tot het einde der XVIe eeuw*, Leuven, 1964, p. 123.

(8) Gent, Rijksarchief, *Raad van Vlaanderen*, 7513, f. 198 r°-199 v°.

(9) Nl. in ruil voor Aalsters laken werd Brugse wol gekocht.

(10) M. BOONE, *Triomferend privé-initiatief versus haperend overheidsoptreden? Over pachters van indirecte belastingen in laatmiddeleeuwse steden*, in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1989, 15, 2, pp. 113-138.

cijns, genoten de voorkeur bij de meest kapitaalkrachtige inwoners van de stad (11). Zoals in de meeste steden was het ook te Aalst verboden om een schepenambt te cumuleren met de functie van pachter (12). Doch met deze bepaling werd in werkelijkheid vaak een loopje genomen. In het 15de-eeuwse Aalst werd het schepenambt regelmatig met een accijnspacht gecumuleerd (13). De grote accijnzen werden nooit door één man alleen gepacht, maar door de principaal en enkele vennoten (14). Vaak kwamen zijn gezellen voor onder de borgen (15).

Uiteraard konden slechts kapitaalkrachtige figuren vrij gemakkelijk vennoten vinden om de risico's van de verpachting te helpen dragen. Eén persoon kon tijdens eenzelfde jaar aandelen hebben in de pacht van verschillende accijnzen en zelfs optreden als officiële koper van meerdere accijnzen per jaar (16). Hierop stonden te Aalst toch wel enige beperkingen. Zo bepaalde de stadsmagistraat op het einde van de 15de eeuw (17) ,,dat wie oft wat persone pachter of medegheselle ware of warden zoude in den pacht van der inbruwenen biere, dat die gheen pachtere noch mededeeldere wesen en zoude in den pacht van der Hollandscher coyte'' (18). Op 18 september 1501 werd Hendrik Lievens door de poortbaljuw van Aalst voor de Aalsterse schepenen aangeklaagd omdat hij deze bepaling had overtreden (19). Als pachter, of alleszins als vennoot in de bieraccijns, had Hendrik zijn neef Jan Lievens, er toe aangezet ,,onder 't dexel van subtylheden'', om de pacht van de Hollandse kuit te kopen, ,,hem belovende ende toesegghende dat hijre niet an verliesen zoude''. Meer nog, Hendrik had sedertdien de Hollandse kuit die in Aalst werd ingevoerd, zelf laten tappen, de transportkosten betaald, en ook aan de ontvanger van Aalst zijn pacht

(11) R. MARCOEN, *Prosopografie van het wereldlijk openbaar ambt te Aalst in de XVe eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, RUG, 1963-1964, p. 323.

(12) Aalst, Stadsarchief, 3 (*Peysboek*), f. 96 r°. Te Gent, waar een lid van de stadsmagistraat evenmin accijnzen mocht pachten, was zelfs voorzien dat in het geval een pachter nadien voor hetzelfde jaar tot schepen zou gekozen worden, zijn pachtcontract automatisch daardoor zou beëindigd worden (M. BOONE, *o.c.*, p. 118).

(13) R. MARCOEN, *o.c.*, passim. Zie ook infra.

(14) Zo waren Willem Godevaerts ,,met zinen medeplegheren'' pachters van de bieraccijns in 1494 (Aalst, Stadsarchief, 861, f. 76 v°), elders is er sprake van een ,,pachter ende mededeeldere'' van de bieraccijns (Aalst, Stadsarchief, 862, f. 109 v°-110 v°).

(15) R. VAN UYTVEN, *o.c.*, p. 127.

(16) R. MARCOEN, *o.c.*, passim.

(17) De precieze datum van deze bepaling is ons niet bekend aangezien ze ons slechts onrechtstreeks, nl. via een proces in 1501, werd overgeleverd. In dit proces van 1501 wordt de tijdsbepaling ,,binnen zekeren curten jaeren harwaerts'' gebruikt (Aalst, Stadsarchief, 862, f. 109 v°).

(18) ,,Koyte'' is een licht en goedkoop bier dat in de 15de eeuw door de steden Gouda en Delft werd gelanceerd, zie J. VAN LOENEN, *De Haarlemse brouwindustrie vóór 1600*, Amsterdam, 1950, p. 55.

(19) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 109 v°-110 v°.

betaald. Volgens de baljuw hadden ,,de insetene daerbij groot ongherieve ende ghebrec van coyten''. Bovendien bewees dit alles dat Hendrik van de pacht van de accijns van de Hollandse kuit ,,principael windere ende verliesere was'' (20). Toen Hendrik Lievens merkte dat zijn neef Jan Lievens ,,ledich ghinc ende gheen proffijt en dede'', raadde hij hem aan om de pacht van de ,,Hollandse coyte''te kopen, aldus het antwoord van Pieter van der Straten, advokaat van Hendrik Lievens. En ook al had hij dan zijn neef verzekerd: ,,Neemt se vrij, ghij en zult er niet an verliesen'', dit betekende nog altijd niet dat hij aandeelhouder was in deze pacht. In Hendriks dupliek voegde hij hier nog aan toe dat men ,,niement conste verbieden zinen maech deucht te doene of zijn goed te ghevene omme dat hij niet te verliese gaen en zoude''. Het vonnis van deze zaak ontbreekt ons.

2. Fiscale fraude

Accijnzen waren ondemokratisch omdat ze, vermits de tarieven uniform waren, naar verhouding zwaarder drukten op de mindergegoeden (21). Om hun weinig populair karakter werden ze doorgaans ongeld (Frans: maletote) genoemd. Zowel arm als rijk poogde deze belasting evenwel te ontduiken. Ten einde de fiscale fraude in te dijken en de handel onder controle te houden, vaardigde de stad regelmatig bepalingen uit. Zo werd in 1415 een voorgebod afgekondigd waarin gesteld werd dat graanhandel enkel op vrije marktdagen en op vrije markten mocht plaatsvinden, dit op straffe van 10 lb. (22). In 1418 was het nodig dit voorgebod te herhalen (23). Van dezelfde aard is ook volgende, in 1455 afgekondigde reglementering: ,,dat men gheen cooren coopen, vercoopen no upslaen en zal binnen der stede of up zolders omme voort te vercoopene, dan binnen den coorenhuuse van dese stede of voor 't corenhuus of in andre vrije marcten ghecostumeert, up III lb.'' (24). Door de verplichting om het graan naar het korenhuis te brengen, verliep de inning van de graanaccijns gemakkelijker. Een boete van 10 lb. stond op wie 's nachts heimelijk graan op schepen laadde (25). Op Rozenzondag 1492 besliste de stadsoverheid ,,dat niemen wie hi si binder stede van

(20) Op 9 oktober 1501 zal dit door beklaagde worden bekend.

(21) W. PREVENIER, *Inzicht van kritische tijdgenoten in de sociale facetten der fiscaliteit en in sociaal-politiek onrecht in Vlaanderen (13de-15de eeuw)*, in *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek voor Jan Craeybeckx en Etienne Scholliers*, Brussel, 1988, pp. 51-60.

(22) Aalst, Stadsarchief, 1129, f. 143 v°.

(23) DE LIMBURG-STIRUM, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Gand, T. III. Coutumes des deux villes et Pays d'Alost (Alost et Grammont)*, Brussel, 1878, pp. 232-233.

(24) Aalst, Stadsarchief, 1160, f. 158 v°.

(25) *Ibidem.*

Aelst gheen graen en ontfaen of binnen sine huus en doe, en waere dat van sinen erve of pachte quame, sonder den assisere van den corenhuuse te kennene te ghevene ende hem sine assise betaele ende bewijse''. Wie dit gebod overtrad, verbeurde 5 s. par. (26).

Zoals in vele andere steden, was het ook te Aalst verboden in een straal van één mijl rond de stad bier te brouwen of te tappen (27). Evenals de andere accijnspachters van Aalst, mochten ook de pachters van de bieraccijns binnen dit gebied accijnzen heffen. Dit octrooi dat reeds in 1408 voor 10 jaar aan de stad Aalst was verleend, werd door Jan zonder Vrees in 1414 bevestigd (28). Met deze protectionistische maatregelen wilde Aalst haar eigen industrie beschermen tegen de goedkopere plattelandsnijverheid. Er dient hier op gewezen dat het protectionisme een algemene en reeds oudere economische politiek was van de Vlaamse steden om de concurrentie van de dorpen te bestrijden (29). De verschillende processen tussen de schepenen of pachters van de bieraccijns te Aalst en de brouwers woonachtig buiten de stadsmuren maar binnen een straal van één mijl daarrond, tonen aan dat lang niet alle brouwers zich gedwee onderwierpen aan voornoemde reglementeringen. Vooral met de brouwers van Haaltert had het 15de-eeuwse Aalst het niet onder de markt. In 1421 werd er bij de Raad van Vlaanderen een proces aanhangig gemaakt tussen Gerard Mathijs, die als brouwer in Haaltert weigerde bieraccijnzen aan de stad Aalst (klager) te betalen, en de schepenen van Aalst, in naam van de pachters van de bieraccijns van Aalst (beklaagden). Het vonnis luidde in het voordeel van laatstgenoemden (30). Ongeveer 20 jaar later, nl. in 1442, werd er door de raadsleden alweer een gelijkaardig conflict tussen Haaltert en Aalst beslecht. Hieruit blijkt dat de brouwers van Haaltert hardnekkig weigerden belastingen te betalen aan de Aalsterse belastinginners. Opnieuw werd er door

(26) Aalst, Stadsarchief, 1127, f. 160 r°.

(27) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 39 r°: ,,dat niement binnen der mijle upslach van bier maken en zal up X lb. par. ende dbier verbeurt''.

(28) O. REYNTENS, *Oorkondenboek der stad Aalst. Boek met den Haire*, Aalst, 1906 (*Annalen van de Oudheidkundige Kring van de stad en het voormalig Land van Aalst*, VIII), p. 70.

(29) Reeds op het einde van de 13de eeuw (1297) werden er door Gent b.v. protectionistische maatregelen ontworpen en door graaf Gwijde van Dampierre bekrachtigd. Andere steden, zoals Brugge en Ieper, verkregen in het begin van de 14de eeuw vorstelijke privileges inzake protectionisme. H. VAN WERVEKE, *Landelijke en stedelijke nijverheid. Bijdrage tot de oudste geschiedenis van de Vlaamse steden*, in *Miscellanea mediaevalia. Verspreide opstellen over economische en sociale geschiedenis van de middeleeuwen*, Gent, 1968, pp. 374-375; W. PREVENIER en M. BOONE, *De ,,stadstaat''-droom*, in *Gent. Apologie van een rebelse stad. Geschiedenis. Kunst. Cultuur*, o.l.v. J. DECAVELE, Antwerpen, 1989, p. 84.

(30) Aalst, Stadsarchief, oorkonde nr. 20, uitgave kopie in *Boek met den Haire* geregistreerd, door O. REYNTENS, *o.c.*, pp. 68-71.

de Raad van Vlaanderen een vonnis geveld in het voordeel van Aalst (31). Bij betwistingen over het feit of een bepaald huis waar bier getapt werd, al dan niet binnen een straal van één mijl rond Aalst was gelegen, moest soms de hulp van landmeters worden ingeroepen. Zo had Gillis Douwe, pachter van de bieraccijns te Lede, de in Lede woonachtige Jan van den Berghe, voor de schepenen van Aalst aangeklaagd omdat hij weigerde hem accijnzen te betalen. De schepenen oordeelden dat Gillis moest ,,doen blijckene bij metinghen of anderssins deuchdelic dat thuus daer Jan woendt ende bier vercoopt, ghestaen es binder mijle naer den ronde van der stede van Aelst'' (32).

3. Frequentie

In de periode 1480-1481 en van 1485 tot 1504 werden er in de doorgenomen bronnen 27 overtredingen rond accijnzen geregistreerd, daarvan werden er 3 door de baljuw gecomposeerd.

Van de 24 door de **Aalsterse vierschaar** berechte zaken, werden ons slechts 2 vonnissen overgeleverd. Zowel Jan de Boc (33) als Gerard Beelen (34) hadden graan gekocht op het platteland rond Aalst, aldus het stapel- en marktrecht van Aalst overtredend. Ze werden hiervoor met 10 lb. beboet, waarvan 2/3 voor de hertog en 1/3 voor de aanklager waren bestemd (35). De overige gevallen betroffen de bieraccijns (11x), de Hollandse kuitaccijns (2x), de accijns van wijn (4x), graan (2x), wouw (2x) (36), vlas (1x), huiden (1x) en zout. Het opvallend overwicht van het aantal overtredingen i.v.m. de bieraccijns is logisch, aangezien deze belasting te Aalst veruit de belangrijkste inkomstenbron was. De Aalsterse economie was dan ook voor een groot deel gebaseerd op het brouwerijbedrijf.

Laten we nu enkele gevallen van fiscale fraude van naderbij bekijken. Een zekere Moye Doolaechs, weduwe van Clays Rubbens, met haar dochter Barbele en haar schoonzoon Joos Clement alias Baten wonend in een brouwerij in de Zoutstraat, was op zekere dag ,,ghevlucht ende hadde huer gheabsenthiert secretelic uut hueren huus ende uut der stede

(31) Aalst, Stadsarchief, oorkonde nr. 24, uitgave kopie in *Boek met den Haire* geregistreerd, door O. REYNTENS, *o.c.*, pp. 71-80.

(32) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 160 r°.

(33) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13555, f. 1 r°(1 januari-30 april 1501).

(34) *Ibidem.*

(35) *Ibidem:* ,,a esté recue par le dit baillj au prouffit de monseigneur pour les deux pars VI lb. XIII s. IIII d. par. (...) le tiers appartenoit a l'accuseur''.

(36) ,,Wouw (woude)'' is de benaming voor verschillende planten die verfstof opleveren waarmee linnen, zijde e.d. worden geverfd (VERWYS-VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, IX, 's-Gravenhage, 1929, kol. 2837).

van Aelst (...) omme den assizere zijne assise (...) te frauldeerne'', aldus Jan Casier, pachter van de bieraccijns in 1493 (37). Eerst had ze echter het deel van het sterfhuis dat haar toekwam, aan Joos Clement verkocht. Ze bleef Jan Casier echter nog 12 lb. gr. (38) schuldig. Daarom had Jan Casier met de baljuw de roerende goederen in voornoemde brouwerij geïnventariseerd. Joos Clement diende hiertegen in december 1493 bij de Aalsterse vierschaar een klacht in. Volgens zijn advokaat, Joos de Grave, behoorde de brouwerij hem voor 2/3 toe; nl. 1/6 door zijn huwelijk met Barbele, die als één van de 3 kinderen van wijlen Claeys Rubbens 1/3 van de helft van het nalatenschap van Clays erfde. De andere helft die Moye als weduwe was toegekomen, had hij, zoals gezegd, van haar gekocht tegen 8 lb. gr. en een lijfrente van 1 lb. gr. per jaar. De door hem gekochte goederen mochten niet worden aangesproken voor Moyes schulden. Jan Medeganc, taalman van Jan Casier, bestempelde ,,den coop van Joos fraudelux mids dat de vercooperigghe huer absentheerde binden III of IIII daghen daernaer, omme den assisere ende sculdenaers thuere voorbij te draghene''. Beide partijen brachten nog een aantal andere argumenten naar voren. Wie van hen uiteindelijk het proces zou winnen, is ons niet bekend.

Het verbod om bier te verkopen binnen een straal van één mijl rondom Aalst, op straffe van 10 lb., werd in 1490 door een zekere Joos van der Cappellen overtreden (39). Deze pachter van de buitenaccijns in Herdersem en Wieze, had ondermeer aan inwoners van Hofstade en Haaltert bier verkocht. Joos Losscaert en Hendrik van Raffelghem, pachters van de bieraccijns te Aalst, hadden hem hiervoor in oktober 1490 voor de Aalsterse vierschaar gedaagd. De beklaagde beweerde slechts 2 tonnen kuit aan de baljuw van Herdersem te hebben verkocht, en dit puur ,,uut vriendscepen''. Dit kon volgens hem echt niet beschouwd worden als ,,upslach van biere''. De bekentenis van Joos van de verkoop van die 2 tonnen bier, gebruikten de bieraccijnzers in hun voordeel: ,,want zoudt zo wesen, hij zoude also wel alle andere prochien hieromtrent moghen sorteren ende zoude de byerassize van deser stede, 't welcke den meesten ende proffitelixten pacht es der zelver stede, daermede gheheel te nieuten moghen gaen''.

Ten slotte lijkt ons ook volgend proces, tussen Jan van Branteghem filius Robbrechts enerzijds en Hendrik van Raffelghem en Diric de Proofst, beiden brouwers te Aalst, anderzijds, interessant (40). Laten we eerst de figuur van Jan van Branteghem even toelichten (41). Als telg uit één der meest vooraanstaande families van het 15de-eeuwse Aalst,

(37) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 195 r°-197 r°.
(38) Het gaat hier dus om een aanzienlijk bedrag, nl. 12 lb. gr. = 240 lb. par.
(39) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 39 r°-v°.
(40) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 190 v°-193 r°.
(41) R. MARCOEN, o.c., pp. 142-143.

huwde Jan met Josine de Splitere, die eveneens tot een zeer voorname Aalsterse familie behoorde (42). Jan van Branteghem filius Robbrechts, brouwer van beroep, zetelde niet minder dan 13 maal als schepen in het stadsbestuur; nl. in 1455, 1457, 1465, 1475, 1479, 1485, 1487, 1490, 1492, 1493, 1494, 1496 en 1498. Hij pachtte ook heel wat belangrijke accijnzen en stoorde zich kennelijk niet aan het verbod om als schepen een accijns te pachten (43). Zo was hij in 1465, 1475 en 1479 tegelijk schepen en pachter van de vleeshuisaccijns en in 1492 pachtte hij als schepen de belangrijke bieraccijns (44). Verder was Jan in 1462 stadsontvanger en in 1488, 1490, 1493 en 1495 werd hij tot deken van de Sint-Jorisgilde verkozen.

Op 26 november 1493 dient Jan van Branteghem voor de Aalsterse vierschaar een klacht in tegen de brouwers van Aalst. Deze houdt verband met de in 1491 vastgelegde sancties op het ,,overbrouwen'', waarin ondermeer is bepaald dat de baljuw, schepenen en accijnsontvangers op eender welk moment hierop ter plaatse controle mochten uitoefenen. Wie meer bier brouwde dan toegelaten, verbeurde 10 lb., waarvan 8 lb. ten voordele van de hertog en 2 lb. ten voordele van de stad. Op hetgeen te veel was gebrouwen, moest men dubbel zoveel worden belast. Maar aangezien Jan ,,van den voirseiden II jaerscaeren zo gheoccupeert hadde ghesijn in den dienst ende notsakelike affairen van der stede also wel t'hove als eldere'', had hij de brouwers niet kunnen controleren. Toen men hem ervan op dé hoogte had gebracht ,,dat men hem vele goeds boven den voirseiden peghel binden voirseide tween jaerscaeren overbrouwen hadde'', trok hij naar de hertog om hem hierover in te lichten. De vorst verleende aan Jan de toelating om alle brouwers van Aalst voor de Aalsterse schepenen onder eed te doen verklaren hoeveel bier precies zij te veel hadden gebrouwen, zodat Jan hen daarop dan kon belasten. Waarop Jan Medeganc, advokaat van de brouwers Hendrik van Raffelghem, Diric de Proofst e.a., een uittreksel voorlegde van een ordonnantie van de verpachting van de bieraccijns van de jaren 1491 en 1492. Deze ordonnantie had Jan van Branteghem, toen voorschepen van Aalst, mee helpen opstellen. Er werd o.a. in bepaald ,,dat de heere, wet ende d'assisers 't voirseide overbrouwen bezoucken moghen t'allen tijden ende t'allen hueren ende wijlen als 't hemlieden ghelieft''. Maar Jan, de ordonnantie die hij zelf had helpen opstellen versmadend, had bovendien ,,gaen impetreren lettren van relievemente omme ter contra-

(42) Over de familie ,,De Splitere'', zie *Ibidem*, p. 98.

(43) Y. WEINBERGER, *Sociaal-ekonomische strukturen te Aalst in de XVde eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, RUG, 1973-1974, p. 39.

(44) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 193 r°. Aangezien de stadsrekeningen van de jaren 1487 tot 1496 ontbreken, beschikken wij voor die periode niet over de namen van de accijnspachters, behalve wanneer andere bronnen ons hierover toevallig inlichten.

rie vandien dese personen te meenen bedwinghene thuerer eed ende hemlieden te belastene jeghen dezelve ordonnancie ende jeghen de costuumen gheobserveert onderhouden ter contrarie''. En ook al kon hij zich toen zelf niet vrijmaken, zijn vennoten hadden dan de controle op de brouwers kunnen uitoefenen. Bovendien is het verboden iemand een eed op te leggen. Pieter van der Straten, advokaat van Jan van Branteghem, replikeerde hierop dat er in betreffend citaat niet staat dat ,,heere, wet ende assiser dbezouc van overbruwenen moeten doen, oft doen zijs niet, dat d'assisers dermede versteken zouden wesen van hueren rechten of huere assise verliesen van der overbruwener biere''. Wie bier verkoopt zonder er belastingen op te betalen, m.a.w. ,,wie zijn goed minghelt met 's princhen of metter stede goede, 't welc descendeert van den princhelichede'', moet minstens, indien hij hiertoe wordt verzocht, onder ede verklaren hoeveel juist ,,den prinche of der stede daeraf toebehoort...'' In een marginale nota lezen we ten slotte dat de Raad (45) het advies heeft gegeven aan de schepenen van Aalst om te vonnissen dat Jan van Branteghem meer argumenten moest aanbrengen indien hij van de brouwers iets wilde eisen. Dat er in dit proces bij de verdediging geen enkel negatief woord valt te bespeuren over het feit dat Jan van Branteghem als schepen ook de bieraccijns pachtte, lijkt ons toch wel opvallend. En ook Jan van Branteghem, in plaats van hierover voorzichtigheidshalve te zwijgen, gebruikt deze vorm van cumulatie zelfs als argument om te verklaren waarom hij tijd te kort had om zijn taak als pachter naar behoren uit te oefenen. Dit alles wijst erop dat het verbod aan de schepenen opgelegd om een accijns te pachten, in deze periode niet meer actueel was. Het is merkwaardig dat men aan één persoon zoveel macht toeliet. Dat Jan van Branteghem zich als schepen- belastingpachter heel wat kon veroorloven, blijkt uit dit proces. Als schepen was hij mede-opsteller van de ordonnantie van de bieraccijns die hij zelf pachtte. Uiteraard zal hij hierbij zoveel mogelijk aan zijn eigen profijt hebben gedacht. Als schepen door de stad met talrijke opdrachten belast, was Jan van Branteghem niet in staat zijn functie van accijnspachter behoorlijk uit te oefenen. Dus alleen al om praktische redenen was het cumuleren van beide functies niet ideaal. Maar ook hierop wist Jan wel iets te vinden; hij vroeg doodgewoon een uitzonderingsmaatregel op de reglementering die met zijn medewerking was opgesteld. Dat de hertog hiermee onmiddellijk akkoord ging, is logisch aangezien hij recht had op 4/5 van de boete op het ,,overbrouwen''. Toch vormden de brouwers blijkbaar ook een belangrijke clan aangezien Jan niet onmid-

(45) De Raad der Notabelen van Aalst, die hoofdzakelijk uit ex-schepenen bestond, hield zich vooral bezig met besprekingen rond de stedelijke accijnzen en de beden (J. GHYSENS, *De magistraat te Aalst 1540-1560. Machtsconcentratie en algemeen beleid*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, RUG, 1980-1981, p. 53).

dellijk in het gelijk gesteld werd en zelfs nog meer argumenten moest voorleggen. Ook hier is het jammer dat we in het duister tasten naar de verdere evolutie van deze zaak.

In de jaren 1480-1481 en 1485-1504 **composeerde** de baljuw 3 maal over een belastingdelict. In de 3 gevallen betrof het een gelijkaardige overtreding, nl. het verkopen van graan op het platteland rond Aalst ,,sans les (het graan) laissier venir et arriver au dit estaple'' (46). Hierop stond normaal een boete van 10 lb. De baljuw gooide het op een financieel akkoord met Lieven van de Hove voor 2 lb. (47), met Jan Valcke voor 3 lb. (48) en met Jan Filliers ten slotte voor 5 lb. (49). Als motief voor deze composities werd telkens de onwetendheid van de betichten betreffende het markt- en stapelrecht van het graan ingeroepen (50).

B. DIRECTE BELASTINGEN

1. Definitie

Naast de accijnzen (indirecte belastingen) waren er ook directe belastingen, deze werden geheven op het bezit. Deze directe, persoonlijke belasting op het vermogen, de *tallia*, was in de 13de eeuw over heel West-Europa verspreid. In de loop van de 14de eeuw verdwijnt ze onder meer in de Vlaamse steden. Slechts in uitzonderlijk benarde situaties, na oorlogen en opstand, duikt de directe belasting weer op in de steden (51). Maar ook al werden deze belastingen geheven in een stad, de poorters werden nooit voor hun buitensteeds bezit belast. De vermogenden werden dus alles bij elkaar slechts op een klein deel van hun eigendommen belast. Ook de buitenpoorters genoten vrijstelling van belastingen voor hun landgoederen. Hierdoor woog de belastingdruk bijzonder zwaar op de kleine eigenaars en pachters van het platteland die niet het statuut van (buiten)poorter hadden verworven (52).

(46) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13555, f. 1 r°(1 januari-30 april 1501).
(47) *Ibidem*, f. 1 v°(1 januari-30 april 1501).
(48) *Ibidem*, f. 1 v°(1 september-31 december 1501).
(49) *Ibidem*, f. 1 r°(1 januari-30 april 1501).
(50) B.v. ,,de Jehan Filliers (...) icy par composition et avant jugement veu qu'il disoit que du dit estat et edict il n'estoit adverty'' (Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13555, f. 1 r° [1 januari-30 april 1501]).
(51) Dit was o.a. het geval te Gent na 1492, zie M. BOONE, M. DUMON, B. REUSENS, *Immobiliënmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503*, in *Standen en Landen*, 1981, LXXVIII, p. 94. Over de diverse types van directe belastingen, zie *Ibidem*.
(52) W. PREVENIER en W.P. BLOCKMANS, *De Bourgondische Nederlanden*, Antwerpen, 1983, p. 173.

Merkwaardig genoeg botsten we in de ferieboeken en schepenregisters (53) op een aantal gevallen waarbij een Aalsters poorter door de ,,pointers en zetters'' (belastinginners) van een bepaalde gemeente werd aangeklaagd, omdat hij geen belastingen had betaald op de bezittingen die hij aldaar had. Of het in betreffende geschillen om binnen- of buitenpoorters gaat, is niet steeds duidelijk. Zo werd Michiel Lippens, poorter van Aalst, door de ,,pointers'' van Lieferinge verzocht belastingen te betalen (54). Een ander Aalsters poorter, nl. Jan de Luuc alias Reghewaert, weigerde aan de belastinginners van Voorde belastingen te betalen omdat ze hem te hoog hadden getaxeerd; ze hadden hem op 9 bunder belast terwijl hij beweerde slechts eigenaar te zijn van 4 bunder (55). Ook poorter Jan de Bruwere alias de Haec voelde zich ,,meszet'' door de ,,zetters'' van Berchem (56). Ten slotte werd Jan de Leenknecht, eveneens burger van Aalst, zowel door de ,,pointers en zetters'' van Wassene (1502) (57) als door de ontvangers van Erondegem (in 1497 en in 1502) (58) voor de Aalsterse vierschaar gedaagd, omdat hij hen geen belasting had betaald op zijn bezittingen in deze dorpen. Uit deze enkele voorbeelden blijkt dat ook de Aalsterse poorters waren onderworpen aan rechtstreekse belastingen op hun buitensteedse goederen. Mochten zij recht hebben gehad op vrijstelling van belastingen, dan zouden de beklaagden dit ongetwijfeld in hun verdediging als argument hebben aangewend. Trouwens, ook de Aalsterse schepenen vinden het blijkbaar niet abnormaal dat hun poorters op hun bezittingen, gelegen buiten de stadsmuren, belastingen moeten betalen. Zo vonnissen ze b.v. dat Jan de Leenknecht binnen een bepaalde termijn zijn schulden tegenover de zetters van Erondegem moet vereffenen (59). Waarom de Aalsterse burgers niet dezelfde fiscale voordelen genoten als de poorters uit andere steden, verdient nader onderzoek.

2. Frequentie

In de periode 1480-1481 en van 1485 tot 1504 werden er door de schepenen van Aalst 77 geschillen in verband met directe belastingen die op het platteland werden geheven, behandeld. De ,,pointers en zetters'', die

(53) Vermits er in de door ons bestudeerde normatieve bronnen met geen woord over deze directe belasting wordt gerept, kunnen we onze informatie enkel uit de bronnen van de praktijk halen.
(54) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 8 v°.
(55) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 53 v°.
(56) Aalst, Stadsarchief, 1195, f. 81 v°.
(57) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 128 r°-v°. Wassene is het huidige Vurste, arrondissement Gent (M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, II, s.l., 1960, p. 1049).
(58) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 118 r°; Aalst, Stadsarchief, 862, f. 127 r°.
(59) *Ibidem.*

hetzij als klagende, hetzij als beklaagde partij, voor de vierschaar van Aalst verschenen, kwamen uit volgende dorpen:

Aspelare (2x) (60)
Balegem
Berchem (2x)
Burst
Denderhoutem
Denderleeuw (6x)
Denderwindeke (2x)
Dikkele
Eichem
Ename (2x)
Erembodegem (2x)
Erondegem
Erwetegem
Haaltert (4x)
Heldergem
Herdersem
Herzele
Hundelgem
Kerksken
Kwaremont
Landskouter
Letterhoutem
Leupegem
Liedekerke (2x)
Lieferinge (4x)
Mater
Melsen (2x)
Mere
Mespelare
Munkzwalm
Nederboelare (2x)
Oosterzele
Outer
Ressegem en Borsbeke
Rozebeke
Rozenaken
Schendelbeke
Sint-Antelinks
Sint-Denijs-Boekel (2x)
Sint-Lievens-Houtem
Sint-Maria-Oudenhove
Sint-Maria-Lierde
Strijpen
Vloerzegem
Voorde
Zandbergen
Zegelsem

Nagenoeg al deze dorpen lagen in het Land van Aalst.

De belastinginners bepaalden ook de criteria van de omslag over de bewoners van een bepaalde parochie. Over deze criteria was men het niet altijd eens. In een aantal gemeenten was er b.v. een nieuwe methode gangbaar waarbij de percelen niet alleen volgens de oppervlakte, maar ook volgens de waarde van de grond werden omgeslagen. Dit was o.a. het geval in Lieferinge (61), Onkerzele, Nederboelare (62) en Sint-Maria-Latem (63). Een 7-tal keren werden de ,,pointers'' van deze gemeenten voor de Aalsterse vierschaar gedaagd omdat ze de nieuwe taxatiemethode niet hadden toegepast.

(60) Voor de bronvermeldingen bij deze plaatsnamen, zie L. DE MECHELEER, *Conflictbeslechtingen*, pp. 220-222.
(61) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 42 v°.
(62) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 88 r°.
(63) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 115 v°-116 r°.

Verder diende 16 keer een belastingplichtige klacht in tegen de belastinginners van zijn dorp omdat hij meende dat deze hem te hoog hadden belast. Zo werden de ,,pointers'' van Denderhoutem door een zekere Joos de Rijcke voor de schepenen van Aalst gedaagd, vermits ze ,,hem ende zinen kinderen ghepoint ende ghestelt hebben wel 't derde meer dan anderen hueren ghebueren'' (64). De belastinginners van Ressegem en Borsbeke hadden Mahien de Rest en Laureynse van den Hecke zelfs ,,ghepoint'' voor de periode dat ze nog niet waren geïmmigreerd in Ressegem (65). Ook de inwoners van Wichelen voelden zich te kort gedaan; ze ,,waeren hemlieden dolerende van dat se de pointers ende zetters van der prochie van Wychelne te vele ende te hooghe ghepoint ende ghestelt hadden in de zettinghen ende subventien daer loop hebbende boven ende buten anderen naer grootte ende weerdde van goede, neeringhe ende bedrive''. Aangezien de belastinginners niet ter dagvaart verschenen, werden ze ,,ghewijst versteken van alle hueren weeren ende deffensen ende ghecondempneert in de wettelike costen'' (66). Een zekere Jan Zeghers spande in 1496 een proces aan tegen de ,,pointers en zetters'' van Idegem. Laatstgenoemden hadden Jan, wonend te Idegem, ,,ghepoint up al zinen goede dat hij hadde, te wat plecken of in wat prochien dat die ghestaen of gheleghen waren, in 't welck hij hem grooteleke belast ende veronghelijct vant ...'' (67). Waarop de beklaagden stelden dat dit te Idegem een zeer oud gebruik was, dat moest worden in ere gehouden tot een hogere rechtbank het dorp een nieuwe methode zou opleggen. De schepenen van Aalst wensten zich te vergewissen van de gewoonten die hieromtrent in de naburige parochies van Idegem gangbaar waren. Goerys Ympens, klerk te Voorde, Marten Coutaert, schepen van Schendelbeke, Jan Martens, gewezen ,,pointer'' in Vloerzegem en Andries van der Eeken, baljuw van Grimminge, verklaarden allen dat het in hun parochie reeds sinds ettelijke jaren de gewoonte was de bewoners van hun gemeente op al hun goederen, waar ook gelegen, om te slaan. Op de bezittingen die men had buiten het dorp waar men woonde, werd men evenwel ,,niet zo stijf ghestelt als oft binnen laghen''. Verdere informatie betreffende dit geschil ontbreekt ons.

In de enkele vonnissen die ons over deze gevallen zijn overgeleverd, werd de klager meestal in het gelijk gesteld; wat te veel was geïnd, moest worden vergoed (68). Slechts éénmaal verloor de eiser het proces (69).

(64) Aalst, Stadsarchief, 1191, f. 93 r°.
(65) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 79 r°.
(66) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 186 r°.
(67) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 110 v°-111 r°.
(68) B.v. Aalst, Stadsarchief, 861, f. 172 r°: ... ,,Ende indien zij (pointers van Waarbeke en Nieuwenhove) den zelven David of zinen pachtere meer oft hoogher ghestelt hebben ter lesten impositie der dese questie uut ghespruyt es, dat zij hem dat restitueren of zinen goeden moet daeraf hebben zullen zonder fraulde''. Aalst, Stadsarchief, 861, f. 111 v°: de goederen van een zekere Jacob van der Eecken waren door de belastinginners van Haaltert te hoog getaxeerd. Hiervoor kreeg hij 8,5 gr. terug.
(69) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 86 r°, f. 96 v°-97 r°.

Of onwetendheid dan wel winstbejag aan de oorsprong lag van deze te hoge schattingen wordt in de bronnen zelf niet vermeld. We hebben evenwel de indruk dat het streven naar verrijking hier alleszins een rol speelde. Dat sommige belastinginners er overigens niet voor terugschrokken om een deel van de door hen geïnde bedragen niet in hun ,,settingboucke'' te registreren, ten einde er hun privé-kas mee te spijzen, hebben we reeds opgemerkt (70).

In de resterende geschillen ging het meestal om een klacht van de ,,pointers en zetters'' van een dorp tegen een belastingplichtige die niet voldeed aan zijn fiscale plichten. De beklaagde meende dan om één of andere reden — die zelden expliciet wordt vermeld (71) — de betreffende belasting niet te moeten betalen. Zo weigerde de Aalsterse poorter Clays Callebout (beklaagde) b.v. om aan de ,,ontfanghers van den zettinghen van der prochie van Meere'' (klagers) belastingen te betalen ,,van zinen bedrive dat hij houdende es te pachte van den provenden goede van Haeltert, den heesschers maintenerende dezelve land liggende binnen Meere ende de verweerere sustinerende ter contrarie'' (72).

BESLUIT

Van de 104 belastingconflicten hielden er 77 of 74% verband met directe belastingen en 26% met accijnzen. Fiscale fraude werd met een vrij lage boete bestraft; de normatieve bronnen vermelden boetes van 5 s., 3 lb. en 10 lb. De enkele concrete boetes die ons zijn overgeleverd, bedragen steeds 10 lb. In de normatieve bronnen van Aalst is er nergens sprake van directe belastingen. Nogal logisch, aangezien de *tallia* in de loop van de 14de eeuw ook te Aalst, net als in de meeste Vlaamse steden, is verdwenen om slechts in uitzonderlijk benarde situaties weer op te duiken. De conflicten rond directe belastingen hielden meestal verband met de manier van ,,pointen''; vele belastingplichtigen voelden zich te hoog getaxeerd en dienden daarom klacht in bij de Aalsterse schepenen. Meestal werden de klagers in het gelijk gesteld. Een belangrijke bevinding in verband met de directe belastingen is het feit dat de poorters van Aalst, in tegenstelling tot de burgers van andere steden in Vlaanderen, voor hun buitensteedse bezittingen wel werden belast.

(70) Cfr. L. DE MECHELEER, *De criminaliteit (II)*, pp. 227-228.

(71) Meestal moeten we ons tevreden stellen met bepalingen als ,,bij zekeren redenen'' (Aalst, Stadsarchief, 1190, f. 114 r°).

(72) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 76 v°.

VIII. NALATIGHEID VAN BETALEN

1. Definitie

De schending van afspraken en overeenkomsten werd als woordbreuk beschouwd en was onder bepaalde voorwaarden een delict. Zo was het in de middeleeuwen mogelijk iemand die naliet een schuld op een vooraf overeengekomen dag te betalen, te bestraffen. Volgens het Aalsters gewoonterecht kon, wie een schuld niet wilde voldoen, in de meierij (gevangenis) van Aalst gevangen worden gezet. De schuldenaar diende daar te blijven tot hij zijn schuld had vereffend (73). Meestal werd de schuldenaar zelf slechts gevangen genomen nadat diens goederen — eerst de roerende en vervolgens de onroerende — reeds waren in beslag genomen, of, zoals Wielant het stelt: ,,de executeur gaet ten lesten op den persoon van den ghecondemneerden'' (74). Te Aalst was dit echter niet het geval. Een omstreeks 1455 door de Aalsterse overheid uitgevaardigde ordonnantie heeft het over schuldenaars die ,,goed ende goeds ghenouch hebbende omme betalen'', uit slechte wil in de gevangenis blijven. Voortaan zouden, nog steeds volgens deze bepaling, de goederen van de schuldenaar na 40 dagen gevangenschap openbaar verkocht worden. Indien echter de schuldplichtige na die termijn ,,noch gheen goeden hadde daer men 't up executeren mochte'', dan kon de schuldeiser de schuldenaar in zijn eigen huis gevangen houden ,,te broodene ende te watere, hem andoende also vele ijsers als hem ghelieft tusschen cnoessel ende knyede, zonder quetse of sine lede te brekene; maer moesstene voren ter straten, VII voeten boven der eerden of meer, uuthanghende een mandekin daer elc hem inne mochte gheven t'etene ende te drinckene''. Ontsnapt de schuldenaar, dan wordt hem de schuld kwijtgescholden (75). In de 12de en 13de eeuw werd de schuldenaar steeds bij de schuldeiser gevangen gezet, begin 15de eeuw altijd in een publieke gevangenis (76). De maatregel vermeld in bovengenoemde bepaling is duidelijk een tussenstadium.

Volgens Wielant konden vrouwen over het algemeen niet worden gevangen genomen wegens schulden; alleen vrouwen van lichte zeden waren aan deze dwangmaatregel onderworpen (77). De realiteit zag er

(73) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, p. 376.

(74) A. ORTS, *Practijcke Criminele van Philips Wielant*, Gent, 1872, p. 336.

(75) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, p. 282.

(76) Ph. GODDING, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987 *(Académie royale de Belgique, Mémoires de la classe des Lettres, 2ième série*, XIV), p. 511.

(77) A. ORTS, *o.c.*, p. 77: ,,Eerbaer vrouwen en zijn niet vanghelijck om civile saken al waert oock dat zij veel schuldich waren ende geen goet en hadden, maer soe zijn wel vrouwen van lichten leven''. Deze uitzonderingsmaatregel voor prostituées was hoogstwaarschijnlijk niet van kracht in de Languedoc tijdens de late middeleeuwen: ,,By the end of the fourteenth century, limits on the rights of prostitutes would seem to have disappeared'' (L.L. OTIS, *Prostitution in Medieval Society. The history of an urban Institution in Languedoc*, Chicago en Londen, 1985, p. 67)

evenwel anders uit, althans te Aalst. Lysbette, weduwe van Jan Motten b.v., zat 6 à 7 weken gevangen in de meierij van Aalst wegens een schuld van 8 lb. 10 s. gr. tegenover Jan Hannemans en Gillis Vranx van Mechelen (78). Volgens Ph. Godding kende men in het veertiende-eeuwse Aalst het vrij uitzonderlijk gebruik om, in geval de schuldenaar zelf niet kon gearresteerd worden, diens vrouw gevangen te nemen (79). Nochtans werd door de Aalsterse magistraat in 1459 uitdrukkelijk bepaald dat ,,naer de costume van der stede van Aalst (...) zo ne mach een man niet belasten den lichame van zinen wive, noch omme eeneghe beloften, die een man te wette ghedaen mach hebben, van sculden up painen, van verbanden of contumatien ghedaen up eeneghen man, zo ne mach men niet vanghen, molesteren no executeren den lichame van den wive, al ware de man gheruymt, ghebannen of absent''(80).

Een schuldenaar die, al dan niet reeds gevangen genomen, niet in staat was te betalen, kon ,,cession van goede'' doen. Dit betekent dat hij, in ruil voor vrijlating, voor de schepenen afstand doet van zijn goederen en belooft de resterende schulden van zodra hij daartoe in staat is, te betalen (81). In 1511 acht de stedelijke overheid het noodzakelijk om een beperking op de ,,cessie'' uit te vaardigen, dit ,,omme te belettene de lichtverdeghe cessien die daghelicx binnen deser stede ghebueren ende ghebeurt hebben over vele daghen hier tevoren, in grooter desestimatie van den goeden deuchdeliken coopman, die in andere steden daerduere compt tot cleenen gheloofve''. Voortaan zal wie ,,cessie van goed'' doet specifieke tekens dragen, nl. indien het een man is ,,een bonette van laken, ghecolueert d'een heelft gheluwe ende d'ander heelft wit'', een vrouw zal vanaf de dag van haar ,,cessie'' een ,,mauwe van coluere ghelic de voorseide bonetten an hueren rechter arme'' moeten dragen. Daarnaast moeten ze ook ,,met groote leeselicke letteren'' hun naam schrijven op een bord dat dan in de schepenkamer zal gehangen worden. Wie zich niet aan deze bepaling houdt, wordt 10 jaar uit Vlaanderen verbannen (82).

Schuldenaars konden echter ook verplicht worden tot een boete. De normatieve bronnen met betrekking tot Aalst verschaffen ons evenwel nogal uiteenlopende informatie omtrent het boetebedrag. Wanneer iemand voor de vierschaar, op straffe van een boete, had beloofd op een bepaalde dag een geldsom te betalen, werd de boete door de schepenen bepaald ,,naer de grootte van der scult, ende naer de distantie van den

(78) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, pp. 278-280.
(79) Ph. GODDING, *o.c.*, p. 514.
(80) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, p. 272.
(81) A. ORTS, *o.c.*, p. 83: ,,cessie van goede is een beneficie dat de rechten geven den ghenen die niet machtich en zijn te betalen, want de rechten en willen niet dat yemant van schult eeuwelijck gevangen zij''.
(82) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, p. 262.

plecken daer de belovers woenachtich zijn''. Zo werd gesteld dat de schuldplichtigen van buiten de stad 3 lb. par., 2 lb. par. of 1 lb. par. dienden te betalen, diegenen van binnen de stad 10 s. par. of 5 s. par. Voor een schuld die minder dan 5 s. bedroeg, kwam de boete overeen met het verschuldigde bedrag (83). Tot zover het *Boek met den Haire*. Uit een ordonnantie van de baljuw van het Land van Aalst van 1405 blijkt echter dat het tot dan toe de gewoonte was dat de boete het dubbel bedroeg van de schuld. Maar, zo stelt de ordonnantie, vermits de meeste schuldenaars financieel niet bij machte waren om een zo zware boete te betalen, werd er voortaan een nieuwe regeling van kracht. Dan volgt een opsomming van de schulden met de corresponderende boetes, die ten hoogste van dezelfde grootte zijn als het verschuldigd bedrag (84). Merkwaardig genoeg troffen we in de procesbundels slechts éénmaal een veroordeling aan van een schuldenaar tot een bepaalde boete (85). Waar we over een schepenvonnis beschikken, wordt de schuldenaar enkel verplicht de schuld binnen een bepaalde termijn te betalen. Over de meeste gevallen zijn we echter jammer genoeg zeer karig ingelicht en moeten we het stellen met informatie als: ,,X es vervolcht jeghen Y ter somme van ... '', of ,,X ontfaet dach jeghen Y ter somme van (...) up paine van'', ,,X es ghewijst ter somme van ...'' en ,,X es verwonnen bij continuatien jeghen Y ter somme van ... ende de costen'' (86).

2. Frequentie

We telden voor de jaren 1480-1481 en 1485-1504 niet minder dan 2664 gevallen van nalatigheid van betalen. Daarvan werden er 2663 door de schepenen van Aalst berecht, slechts één keer werd hierover gecomposeerd. Een zekere Jan Vrij, wonend te Ninove, zou in aanwezigheid van de schepenen van Liedekerke aan de heer van Liedekerke hebben beloofd, op straffe van 10 lb., een bepaald bedrag te betalen. Hij was zijn belofte echter niet nagekomen. De baljuw van Aalst composeerde met Jan voor 5 lb. (87).

We werden dus geconfronteerd met een enorm aantal schuldkwesties, gemiddeld zo'n 127 gevallen per jaar. Het krediet was blijkbaar vrij uitgebreid in het laatmiddeleeuwse Aalst. We zullen de gevallen die ons hierover inlichten, volgens de oorsprong van de schuld in verschillende categorieën onderbrengen. M.a.w. hoe was een bepaalde schuld, die niet tijdig werd vereffend, ontstaan?

(83) *Ibidem*, p. 318.
(84) *Ibidem*, pp. 221-223.
(85) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 2 r° (1 september-31 augustus 1494).
(86) In de schepenkennissen komen deze uitdrukkingen veelvuldig voor.
(87) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 2 r° (1 september-31

2.1. Nalatigheid van betalen van koopwaar en bedrog bij koop

We noteerden 295 gevallen waarbij een koper niet tijdig de door hem gekochte waren aan de verkoper betaalde. Zo werd 36 keer een gekocht huis niet tijdig afbetaald, 2 maal liep de afbetaling van een meers mank. Andere wanbetalingen betroffen: graan (51x), hop (22x), raapzaad (4x), hout (11x), hooi (2x), erwten (1x), bier (12x), wijn (15x), zout (5x), kaas (1x), olie (1x), ,,cyropen ende specerijen'' (1x), paarden (24x), koeien (10x), kalveren (2x), schapen (10x), runderen (1x), ossen (1x), ganzen (1x), vlees (1x), haring (1x), lakens (14x), vlas (2x), een ,,keerle'' (4x), ,,eenen manskeerle, eenen manshuycke ende eenen manscaproen'', ,,eenen rouwaenschen keerle ghevoedert met zwarten lammers vellen'', ,,eene zwarte voederinghe'', 6 hoeden, schapevellen (1x), de verfstoffen wouw (5x) en weede (3x), alaam (1x), ,,tappijtghetouwe'', ,,caerden'' (3x), een handmolen (1x), een stalen boog (1x), een pantser (1x), ,,een waghene, 2 waghenperden ende den harnassen daertoe behoorende'', was (2x) en roet (1x).

In enkele van deze betwistingen tussen koper en verkoper wordt door de koper gemotiveerd waarom hij weigert te betalen. Meestal voelde de koper zich dan op één of andere manier door de verkoper te kort gedaan of zelfs bedrogen. Zo weigerde een zekere Andries van de Neste, biertapper te Mere (beklaagde), de 12 tonnen bier, door hem bij Pieter de Herde (klager) gekocht, te betalen (88). Volgens de beklaagde had Pieter hem immers biervaten geleverd met een kleinere inhoud dan de overeengekomen 60 stopen (89). De schepenen van Aalst beslisten uiteindelijk dat wat Andries minder had ontvangen dan oorspronkelijk was overeengekomen, moest worden afgetrokken van het verschuldigde bedrag. De verkoper, met het oog op een hoge verkoopprijs, stelde het door hem te koop gebodene dikwijls veel beter voor dan dat het in feite was. De koopwaar werd dan van allerlei fictieve eigenschappen voorzien. Zo verzekerde Joos de Mey Pieter dat zijn koe, die hij met Pieter voor diens kalf had geruild, ,,goed was omme calf te draghene ende te ghevene eenen stoop melx'' per dag (90). Dit was echter puur bedrog. Daarom eiste Pieter zijn kalf terug, wat door Joos werd geweigerd.

In andere gevallen maakte de verkoper zich, vrezend dat hij de koopwaar anders niet aan de man zou kunnen brengen, schuldig aan het verzwijgen van verborgen gebreken. De koper kon zich hiertegen wapenen door in het contract een waarborgplicht van de verkoper te eisen. Zo kocht Gilles Welleken een paard bij Willem Breecpot op conditie het

augustus 1494).

(88) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 103 v°.

(89) De gebruikelijke inhoudsmaat voor een vat bier bedroeg minstens 60 stopen, zie DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, p. 404.

(90) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 212 r°.

gedurende één dag te mogen testen (91). Gilles Willeken kon op deze manier alleszins niet voor zo grote verrassingen komen te staan als dit met ene Vrancke van der Smessen het geval was. Laatstgenoemde had bij Joos de Hond alias Martens een paard gekocht ,,up 't woord van den zelven Joos die hem zeyde dat hijre gheen ghebrec an en wiste'' (92). Bij nader inzien bleek het paard echter blind te zijn. Ook uit volgend voorbeeld blijkt dat de woorden van de verkoper niet steeds voor waar mochten worden aangenomen. Zo kocht Jan van der Gheylen (klager) bij Steven van den Eechoute (beklaagde) een paard (93). Vóór het sluiten van het koopcontract had Jan aan Steven uitdrukkelijk gevraagd ,,of 't pert niet gheloome en ghinc ende oft hijre eenich ghebrec an wiste''. Waarop Steven ontkennend had geantwoord en er zelfs nog aan toegevoegd: ,,vonde hijre ghebrec an hij zoudt hem innestaen (borgstaan)''. Onmiddellijk na de koop echter gedroeg het paard zich zo futloos en tam dat het met roeden moest worden voortgejaagd, aldus Pieter van Hertsberghe, advokaat van Jan van der Gheylen. Dit alles werd door Joos de Grave, advokaat van Steven, geloochend. Volgens getuige Joos Peeuwen had Steven uitdrukkelijk gezegd tot Jan: ,,vonde hij eenich ghebrec ter cause van de ghezwelle dat 't peert hadde, hij zoudt hem instaen''. Jan Pijl, eveneens getuige, merkte op dat ,,'t peert magher was ende magher bleef''. Getuige Joos van den Abeele zag het paard onmiddellijk na de koop ,,eerselen ende 't bleef eerselen'' en Jan de Cele ten slotte had het arme dier zien ,,ligghen in 't bos''. Alle getuigen waren het erover eens dat Steven aan Jan schadevergoeding moest betalen. Of ook de schepenen van Aalst dezelfde mening waren toegedaan, blijft voor ons voor de zoveelste keer een raadsel.

Bedrog bij koop was strafbaar of, om de woorden van Ph. Wielant te citeren: ,,Valschede bij consente is als men yemandt bedriecht bij voerwaerden oft contracten ... ende dese valscheyt bij contracte is te punierne criminelijck met boeten, costen, schaden ende interesten ter discretien van den juge'' (94). De enkele gevallen van bedrog bij koop, die wij hebben aangetroffen, wekken echter de indruk dat op dergelijke handelingen te Aalst slechts schadevergoeding stond (95). Ook al ontbreekt ons in deze gevallen het vonnis, toch menen we dit te mogen afleiden uit het feit dat zelfs degene die bedrogen werd met geen woord rept over een eventuele boete; enkel vergoeding van de hem aangedane schade lijkt hem reeds voldoende.

(91) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 74 r°. Over verborgen problemen en waarborgstelling bij verkoop van paarden, zie Ph. GODDING, *Le droit privé*, pp. 456-457; B.H.D. HERMESDORF, *Rechtsspiegel. Een rechtshistorische terugblik in de Lage Landen van de herfsttij*, Nijmegen, 1980, pp. 367-374.

(92) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 112 r°.

(93) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 88 v°.

(94) A. ORTS, *o.c.*, p. 157.

(95) Bij gebrek aan normatieve bronnen, zijn we voor berechting te Aalst van bedrog bij

2.2. Nalatigheid van betalen van in kroeg verbruikte spijs en drank

We telden tijdens de jaren 1480-81 en 1485-1504 32 schuldvorderingen tegenover een kroegbezoeker. Zo was Kathelijn de Clerc 11 Rijnse gulden schuldig aan Pieter de Knijf en diens vrouw, herbergiers in ,,'t Zwijnken'' te Aalst (96). De vrouw van Pieter Magherman, waardin in de ,,Drive'' te Aalst, eiste van Pieter Materlinc betaling van in haar kroeg ,,vertheerde costen'' (97). Menig kroegbezoeker beloofde tussen pot en pint de door zijn gezelschap verbruikte drank volledig op eigen rekening te nemen. Toen b.v. Jan Wytins' vrouw, waardin, nadat ze reeds ,,II of III wijne ghemeten'' had, weigerde nog verder wijn te schenken aan een groepje soldaten omdat ze niet wist wie haar hiervoor zou betalen, verzekerden Hendrik Triestram (98) en Hendrik de Smet alias Capelleman (99) haar: ,,Ghij zult wel betaelt worden''(100). Daarna dronken de oorlogsgezellen nog ,,XXVII wijnen''. 's Anderendaags vertoefde dezelfde compagnie bij Hendrik de Smet. Die dag werden er nog eens 11 kruiken wijn en een schotel met spijzen bij Jan Wytins gehaald. Laatstgenoemde eist in februari 1492 vereffening van de schulden. Hendrik Triestram en Hendrik de Smet werden door de schepenen van Aalst verplicht de bij Jan Wytins genuttigde wijn te betalen (101). In hetzelfde jaar werd bij de schepenen van Aalst nogmaals door Jan Wytins' vrouw een klacht ingediend; ditmaal tegen Jan van der Beke filius Stevens (102). Laatstgenoemde was kort vóór de slag bij Dendermonde met Adriaan van Brantegem een glaasje gaan drinken in de herberg van Jan Wytins. Beiden hadden aan de waardin van de taverne beloofd haar de wijn te betalen van zodra de gevangenen die in haar huis waren opgesloten, zouden worden vrijgelaten. Adriaan had reeds de helft van het aan de waardin verschuldigd bedrag betaald, de andere helft werd nu van Jan van der Beke geëist.

Zoals we bij de geweldsdelicten reeds opmerkten, ging het er in een

koop totaal toegewezen op de bronnen van de praktijk.

(96) Aalst, Stadsarchief, 1185, f. 92 v°.

(97) Aalst, Stadsarchief, 1189, f. 147 r°.

(98) Hendrik Triestram maakte samen met zijn vrouw Margriet Veldekens deel uit van de Sint-Joris-gilde. In 1498 was hij stadsontvanger (R. MARCOEN, *o.c.*, p. 157).

(99) Hendrik de Smet alias Capelleman werd geboren in 1437. Hij was ,,Heer van Lede'', lid van de Sint-Jorisgilde en van het kapittel van Sint-Martinus. In 1469, 1473, 1475, 1477 en 1484 was hij schepen, in 1481 en 1483 werd hij ontvanger (R. MARCOEN, *o.c.*, p. 93).

(100) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 115 v°-116 r°.

(101) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 124 v°.

(102) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 157 v°. Jan van der Beke kwam door zijn huwelijk met Katheline Tollin, afstammelinge van de burggraaf van Aalst, in een vooraanstaand midden terecht. In 1490, 1491, 1492 en 1494 pachtte hij het ambt van amman van de familie Tollin. Hij bezat eigendommen in de dure stadskom (R. MARCOEN, *o.c.*, pp. 148-149).

kroeg niet altijd even vreedzaam aan toe. Meningsverschillen draaiden nogal eens uit op heftige vechtpartijen waarbij stoelen, tafels, bier- en wijnpotten als gooiobjecten fungeerden. Uiteraard gold dan de regel: ,,Potje breek, potje betaal''. Zo moest Vrancke van der Storme aan Gillis Andries' echtgenote (waardin) niet alleen 30 stuivers voor een gelag betalen, maar ook nog 4 stuivers als schadevergoeding voor 3 gebroken potten (103).

2.3. Nalatigheid van betalen van gevangeniskosten

De gevangene die in de ammanie of meierij van Aalst opgesloten zat, diende naast 4 groten als boeigeld, dagelijks 6 groten te betalen, zo stelt het *Boek met den Haire*. Is de gevangene echter doodarm, dan ,,mach de amman t'sinen huus uuthanghen een mandekin, omme elcken daerin zine aelmoesene te ghevene, dien't ghelieft''. De amman mag zijn gevangene ook ,,de almoessene doen halen voor der goeder lieder dore'' (104). We telden 19 gevallen waarin een cipier voor de Aalsterse vierschaar om betaling van gevangeniskosten verzocht. De verschillende schuldeisers waren: de cipier van Amougies die Jan Rueel, poorter van Aalst, had gevangen gehouden (105), de amman van Pamel, Ector Robbijns, bij wie de Aalsterse burger Lyoen de Proofst (106) tijdens de oorlog opgesloten zat (107), Jan Clement, in 1489 ,,vangheneshoudere bin der stede van Aelst'' (108), Alexander de Vremde (109), meier van Aalst van 1483 tot 1492 (110), Jan de Hamere die de ammanie van Aalst in 1490 pachtte (111) en ten slotte Jan van der Beke, filius Stevens, pachter van de ammanie in 1490, 1491, 1492 (112), 1494 (113), 1495 en 1497.

2.4. Nalatigheid van betalen voor geleverde prestaties en lonen

De schepenen van Aalst behandelden tijdens de jaren 1480-1481 en 1485-1504 61 geschillen waarbij iemand niet was vergoed voor de door hem geleverde prestaties. Zo werd er 28 maal bij de Aalsterse vierschaar door een chirurgijn een klacht ingediend tegen een patiënt (of eventueel tegen diens erfgenamen) die de dokterskosten niet had betaald.

(103) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 216 v°.
(104) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, pp. 276-278.
(105) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 85 v°.
(106) Lyoen de Proofst was schepen in 1496 en ontvanger in 1500.
(107) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 51 v° (2 september 1495); R. MARCOEN, *o.c.*, p. 87.
(108) Aalst, Stadsarchief, 1185, f. 213 v°.
(109) Aalst, Stadsarchief, 1188, f. 118 r°.
(110) R. MARCOEN, *o.c.*, p. 203.
(111) Aalst, Stadsarchief, 1187, f. 122 v°-124 r°.
(112) Aalst, Stadsarchief, 1188, f. 40 v°-41 r°.
(113) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 205 v°; Aalst, Stadsarchief, 861, f. 12 r°; *Ibidem*, f. 22 r°; *Ibidem*, f. 22 v°.

Bepaalde chirurgijnen traden meer dan eens op als klager. Meester Sanders Coene eiste zowel van Hendrik van Assche (114) als van de erfgenamen van Gillis van der Heyden (115) vergoeding voor zijn ,,cueren ende visitatien''. In het laatste geval eiste Sanders Coene 18 lb. par. uit het nalatenschap van Gillis van der Heyden voor zich op ,,van cueren bij hem verdient in den persoon van Josinen Henrots, Gillis meysen''. Op zijn sterfbed zou Gillis hebben verzocht om Sanders daarvoor te vergoeden. Volgens de erfgenamen van Gillis had hij echter niet gezegd dat men ,,het t'sinen laste of met zinen goede zou betalen''. Zijn testament vermeldt dit evenmin. Hoe deze zaak verder evolueert, is ons niet bekend. Meester Luuc Hemelrycke verzocht zowel Hendrik Pouwels filius Jans (116) als Pieter de Coninc (117) tot betaling voor zijn behandeling. Vermelden we hier terloops dat meester Luuc Hemelrycke in 1485 van de stad 12 lb. ontving ,,over zinen dienst, arbeyt ende dangier van dat hij al dit jaer ende insghelijx in 't half jaer lestvoorleden, als de ziecte van der pestilentie zeere regneerde binnen dese stede, visitheerde de arme ziecke also wel in 't hospitael als eldere, in 't welcke hij hem zelven stelde in grooten vreese ende pericle'' (118). In september 1485 woedde de pest zó hevig in de stad dat de baljuw, meier, schepenen, stadsontvangers en andere gegoeden van Aalst de stad hadden verlaten. De pest moet zich toen voornamelijk binnen de stadsmuren van Aalst hebben geconcentreerd en b.v. niet (of minder) in Ninove. Immers, toen de hertogelijke commissarissen met de Aalsterse hoogwaardigheidsbeklederskwamen onderhandelen, weigerden ze Aalst binnen te rijden ,,omme de vreese van de pestilentie''. De vergadering werd dan uiteindelijk te Ninove gehouden (119). Eind november, begin december 1495 was het grootste gevaar geweken en keerden de Aalsterse ambtenaren en rijke burgers terug naar de Denderstad (120). ,,Omme alle corruptie te weerne'' had een zekere Willem den Nokere rond 30 november het schepenhuis grondig gereinigd (121). In 1501 werd Joos van Ruyssevelde voor de rechtbank gedaagd door meester Jan de Vleeshouwere van Zottegem die van hem volledige afbetaling van ,,medecinen ende visitatien'' eiste (122). De schepenen van Aalst veroordeelden Gheerd de Coc de

(114) Aalst, Stadsarchief, 1190, f. 125 v°.
(115) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 178 v°-179 r°.
(116) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 107 v°.
(117) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 42 r°.
(118) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 31480, f. 38 v°.
(119) *Ibidem*, f. 38 r°.
(120) *Ibidem*, f. 39 r°-v°.
(121) *Ibidem*, f. 27 v°.
(122) Aalst, Stadsarchief, 1194, f. 85 v°.

Oude (123) en Gillis van der Beke (124) tot betaling van dokterskosten aan de genoemde Jan de Vleeshouwere. Tussen 1486 en 1500 voelde meester Jan van Branteghem zich genoodzaakt om 7 maal een proces in te spannen tegen een hem schuldplichtige patiënt (125).

Bij onenigheid tussen een geneesheer en zijn patiënt omtrent het aan de dokter verschuldigde bedrag, liet men het oordeel over aan andere chirurgijnen. Dit was b.v. het geval bij het geschil tussen Johannes de Vriese (beklaagde) en meester Adriaan van Assche (klager) omtrent de ,,kuere ghedaen an (...) Johannes in 't ghenesen van der smette van den kancre die hem ghesleghen was in de leppe''. De schepenen van Aalst lieten het oordeel over aan de chirurgijnen Vrederic alias van Eedinghen, Jan van Brantegem en Luuc Hemelrycke om te ,,visitheren ende taxeren wat meester Adriaen daeran verdient heeft''(126). Ook meester Jan de Vleeshouwere en Pauwels de Deckere waren het oneens over het door Jan geëiste bedrag ,,van dat hij (...) Pauwelse hadde ghepersverert van den dangiere van pestilentie ende zine dochtere ghenesen van der zelver ziecte''. Waarop de schepenen bepaalden dat elk van beide partijen een ,,medecijn'' zou kiezen aan wiens oordeel ze zich dan zouden onderwerpen (127).

We noteerden ook enkele financiële geschillen ontstaan naar aanleiding van de behandeling van paarden. Vrancke van der Smessen b.v. meende te weinig te hebben ontvangen van Raesse Kyekens voor de genezing van diens paard (128). Op 17 juni 1502 echter werd zijn klacht ,,niet ontfanclic'' verklaard door de vierschaar van Aalst (129). Tussen maarschalk Jan van der Varent (klager) en Gillis van Ympe (beklaagde) was er eveneens een geschil gerezen naar aanleiding van de behandeling van Gillis' paard door Jan. De schepenen beslisten de taxatie van de ,,cure'' aan andere smeden en maarschalken over te laten (130). En op 23 februari 1492 ten slotte werd tussen maarschalk Joos Huysman en Pierre de Malines volgend conflict beslecht. Toen het paard van Pierre ernstige wonden had opgelopen onder het zadel, gaf hij 4 stuivers aan meester Joos die hem beloofde het te genezen. De maarschalk had het dier echter zo mismeesterd dat het stierf. Pierre eiste van Joos een schadevergoeding ter waarde van zijn overleden paard, maar verloor het proces (131).

(123) Aalst, Stadsarchief, 1195, f. 77 v°.
(124) *Ibidem*, f. 82 r°.
(125) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 42 r°; *Ibidem*, f. 204 r°; Aalst, Stadsarchief, 862, f. 80 r°; Aalst, Stadsarchief, 1184, f. 69 v°; Aalst, Stadsarchief, 1188, f. 177 r°; Aalst, Stadsarchief, 1189, f. 115 r°; Aalst, Stadsarchief, 1193, f. 110 r°.
(126) Aalst, Stadsarchief, 1187, f. 117 r°.
(127) Aalst, Stadsarchief, 1184, f. 67 r°.
(128) Aalst, Stadsarchief, 1195, f. 72 r°.
(129) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 139 v°.
(130) *Ibidem*, f. 133 r°.
(131) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 117 v°-118 r°.

In de overige gevallen wordt er betaling geëist van ,,dienste'' of ,,diensthuere'', slechts zelden weten we bij deze zaken waarover het specifiek gaat. Lodewijk Quoyen, die bij blauwverver Jan Stalens in dienst was, diende tegen zijn werkgever een klacht in omdat hij hem een lager loon wilde uitbetalen dan volgens Lodewijk aanvankelijk was afgesproken (132). Bij Jan de Smac, Jan van Molle de Oude en Pieter Arends, alledrie gewezen arbeiders bij ,,coreelbacker'' Zegher van Yelinghen, had laatstgenoemde ,,t'sinen vertrec ende absentie'' nog schulden ,,van dienste ende arbeyde ende handwarcke bij hemlieden daeran verdient in gravene, in 't maken van der eerde, in 't vouwen, in 't andraghen, afghedraghen ende uutsetten van den coreelen van den lesten hovene'' (133). Joos van Bruysseghem, molenaar, spande een proces aan tegen zijn broer Adriaen die hem nog niet volledig had betaald voor de 3 jaar die hij in Adriaens molen te Ophasselt had gewerkt (134). Met de klachten van Cornelis van Musschezeles vrouw (135) en van de moeder van Jan Baudens (136) komen we ten slotte opnieuw in de sector der ziekenverpleging terecht. Eerstgenoemde had de echtgenote van Clays van Nevele, toen deze aan de pokken leed, verzorgd en eiste hiervoor een loon van 6 gr. per dag. Jan Baudens' moeder had de weduwe van Laureyns van der Steene verpleegd tijdens haar ziekte met dodelijke afloop.

2.5. Nalatigheid van betalen van geleend geld

We telden 16 gevallen waarbij iemand een lening niet binnen de afgesproken termijn had afbetaald. In geen van deze gevallen is er sprake van interest. Onder invloed van de Kerk was woeker (,,usura'') immers verboden. Geld moest in se inproduktief blijven. In het *Boek met den Haire* wordt gesteld dat ,,persemiers (woekeraars) ende den ghenen die ghelt om ghelt leenen (...), gheene kindere en zijn der Heylegher kerken'' (137). Op allerlei manieren werd dit woekerverbod evenwel omzeild (138).

Sommige debiteurs of crediteurs behoorden tot de toplaag van Aalst. Zo had Alexander de Vremde, meier van 1483 tot 1492 (139) in 1487 10 lb. gr. geleend van een zekere Adriaen van de Voorde. In 1500 werd hij

(132) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 89 v°.
(133) Aalst, Stadsarchief, 1193, f. 66 v°.
(134) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 178 v°; Aalst, Stadsarchief, 1192, f. 124 v°.
(135) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 202 r°.
(136) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 202 r°.
(137) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, p. 276.
(138) Over de houding tegenover woeker in de middeleeuwen, zie J. LE GOFF, *De woekeraar en de hel*, Amsterdam, 1987; Ph. NOONAN, *The scholastic analysis of usury*, Cambridge (Mas.), 1957, pp. 18-19; G. LE BRAS, *Usure*, in *Dictionnaire de Théologie catholique*, XV, 1950, kol. 2336-72.
(139) R. MARCOEN, *o.c.*, p. 103.

door de crediteur voor de Aalsterse vierschaar gedaagd omdat de afbetalingstermijn reeds lang verstreken was (140). Dezelfde Alexander de Vremde diende in 1491 een klacht in tegen Lyoen de Proofst (141) die hem nog een lening moest afbetalen (142). Lyoen de Proofst werd op zijn beurt in 1492 om dezelfde reden door een zekere Joos Martens voor de schepenen van Aalst gedaagd (143). Olivier Boccaert ten slotte, tussen 1463 en 1498 7 maal stadsontvanger en 8 maal schepen (144), daagde in december 1492 Jan Casier (145) voor het gerecht (146). Laatstgenoemde, 9 maal stadsontvanger tussen 1472 en 1497, had de bij Olivier aangegane lening niet tijdig afbetaald.

2.6. Nalatigheid van betalen van pacht en huur

Er werd tijdens de jaren 1480-1481 en 1485-1504 33 keer een klacht ingediend tegen een huurder van een huis, omdat hij de huur niet tijdig had betaald. De verhuurder had het recht om, indien er verschillende crediteurs waren, als eerste een schuldvordering te delgen op de roerende goederen van zijn huurder die zich in het verhuurde huis bevonden of die door de huurder elders waren verborgen, aldus de in 1618 gehomologeerde costuimen van Aalst (147).

Slechts in enkele gevallen kunnen we het te huur gestelde huis lokaliseren. De in de Kerkhofstraat gelegen herberg ,,'t Moryaenshooft'' werd in 1497 door Jan de Coninc aan Joos Rouls en diens echtgenote verhuurd (148). Het huis ,,De Zwarte Leeuw'', gelegen aan de markt, werd omstreeks 1492 door Willem Godevaerts aan Anthonis de Splitere verhuurd (149). Meester Jan van Branteghem, chirurgijn, verhuurde in 1492 minstens 2 huizen; nl. een huis in de Zoutstraat aan Joos van Ronssele (150) en het huis ,,'t Zwijncken'', nabij het kerkhof gelegen, aan Pieter de Knijf (151). Geen van beide huurders was echter een stipte betaler. In 1496 werd Joos de Touwere voor het gerecht gedaagd door Joos de Grave, aan wie hij de huur van een huis in de Korte Zoutstraat diende te betalen (152).

(140) Aalst, Stadsarchief, 1193, f. 42 r°.
(141) Lyoen de Proofst was schepen in 1496 en ontvanger in 1500.
(142) Aalst, Stadsarchief, 1187, f. 172 v°.
(143) Aalst, Stadsarchief, 1188, f. 66 v°.
(144) R. MARCOEN, *o.c.*, pp. 49-50. Olivier Boccaert was in 1494 ook deken van de Sint-Jorisgilde.
(145) *Ibidem*, pp. 59-60.
(146) Aalst, Stadsarchief, 1188, f. 175 v°.
(147) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, p. 82.
(148) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 145 v°.
(149) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 122 r°-v°.
(150) *Ibidem*, f. 165 v°.
(151) Aalst, Stadsarchief, 1188, f. 149 v°.
(152) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 109 r°.

We konden slechts enkele crediteurs sociaal situeren, nl.: meester Jan van Branteghem, chirurgijn (153), Jan van Yedeghem, heer van Wieze (154), Gillis de Vremde, meier van Aalst in 1494 en 1496 (155) en Joos de Grave, gezworene van de Sint-Jorisgilde in 1489, 1490, 1493, 1500 en 1501 (156). Dit waren ongetwijfeld kapitaalkrachtige figuren. Maar ook de andere crediteurs — die het zich immers konden veroorloven een huis te verhuren — behoorden hoogstwaarschijnlijk tot de meer gegoeden van de stad. Slechts van 2 debiteurs weten we iets meer dan enkel hun naam: Rouland Boccaert was priester (157) en Gillis Coucke oefende het beroep uit van schilder (158).

In de bestudeerde periode werden er 242 pachters voor het gerecht gedaagd; er werd van hen een bepaald bedrag geëist ,,van ghevallener ende achterstelleghen pachte''. Volgens het Aalsters gewoonterecht had de verpachter het recht om het hem verschuldigde pachtgeld te verhalen op de debiteur uit de vruchten die het pachtgoed had voortgebracht (159). Sommige pachters weigerden pacht te betalen omdat ze zich op één of andere manier benadeeld voelden. Zo wilde Anthonis Desparchin geen pachtgeld betalen aan Adriaen van der Beke om volgende redenen: het pachtgoed was kleiner dan oorspronkelijk overeengekomen, Adriaen had zich niet gehouden aan de belofte om de schuur en stallingen te repareren en Anthonis had reeds belastingen moeten betalen op het pachtgoed vóór hij het pachtte (160). Hoe de schepenen van Aalst hierover oordeelden, is ons niet bekend. Andere pachters wilden slechts pachtgeld betalen indien ze werden vergoed voor de schade die rondtrekkende soldaten aan het pachtgoed hadden aangericht (161). Zo eiste Pieter Vermatten van meester Raesse van Liedekerke kwijtschelding van pacht voor het oorlogsjaar 1491, aangezien in dat jaar door een bende plunderende krijgslieden de haver die de pachter had gezaaid, was ontvreemd (162).

(153) Cfr. supra.
(154) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 68 v°.
(155) Aalst, Stadsarchief, 1195, f. 98 r°; R. MARCOEN, *o.c.*, p. 103.
(156) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 109 r°; O. REYNTENS, *Het Sint-Jorisgilde te Aalst*, in *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van de stad en het voormalig Land van Aalst*, pp. 67-71.
(157) Aalst, Stadsarchief, 1192, f. 48 v°.
(158) Aalst, Stadsarchief, 1189, f. 106 r°.
(159) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, p. 320; over de rechten en plichten van pachter-verpachter te Aalst, zie ook *Ibidem*, pp. 78-88; algemeen: Ph. GODDING, *Le droit privé*, pp. 459-472.
(160) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 162 v°, f. 163 r°, f. 164 r°.
(161) Aalst, Stadsarchief, 1184, f. 75 r°.
(162) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 160 r°-161 v°.

Beroep of sociale stand zijn ons van geen enkele pachter bekend. We zijn echter beter ingelicht over een aantal verpachters:

Verpachters (crediteurs)	*Ligging pachtgoed*
prelaat godshuis Ninove (2x)	Dikkele (1x)
procureur godshuis Sint-Adriaan te Geraardsbergen	
procureur hospitaal Aalst	
procureur hospitaal Geraardsbergen	
ontvanger begijnhof Aalst	
proviseur ,,lasarijen'' Aalst (2x)	
Heilige-Geestmeesters Aalst (2x)	
Heilige-Geestmeesters Okegem	
Heilige-Geestmeesters Nieuwerkerken	
Heilige-Geestmeesters Nederhasselt	
kerkmeesters Mespelare	
kerkmeesters Lede (2x)	Herdersem (1x), Doornik (1x)
kerkmeesters Hundelgem	
meester Zegher van Hynghene, priester van Aalst	binnen schependom Aalst
meester Jan de Hase, priester van Erembodegem	Erembodegem
priester Adriaen de Vleesschouwere	
Joris Cabelliau, kanunnik van Haaltert	
heer van Nevele	
heer van ,,Croizilles'' (2x)	Amougies (1x)
heer van Herzele, ridder (2x)	Mater: de ,,Bonnerye'' (1x)
meester Anthonis de Luu, ridder	
meester Raes van Liedekerke, ridder (4x) (163)	Mere (2x), Erpe (1x)
jonkheer Adriaan Vilain (164)	
meester Jan van Ymmersele (2x)	Bambrugge (1x), Heldergem (1x)
mijnre vrouwe van Richebourg	Burst
Joos de Luyc de Oude, baljuw van Dendermonde	

(163) Raes van Liedekerke was een zeer vooraanstaande figuur; hij was o.a. heer van Heesert en Zulte, raad en kamerling van de hertog van Bourgondië, in 1471 hoogbaljuw van Aalst en in 1491 deken van de Sint-Jorisgilde (R. MARCOEN, *o.c.*, p. 178).

(164) Adriaan Vilain, heer van Liedekerke en Leeuwe, was in 1482-1483 hoogbaljuw van Aalst (R. MARCOEN, *o.c.*, p. 197).

Verder kwamen volgende personen die een openbaar ambt hadden bekleed in Aalst, voor als verpachter:

Verpachters (crediteurs)	*Ligging pachtgoed*
Gillis Andries (165)	Bambrugge
Olivier Boccaert (166)	Ophasselt
Ghiselbrecht Bosch (167)	
Lyoen de Proofst (168)	
Simon de Splytere (169)	
Cornelis Luux alias Cools (170)	
Philips Tollin (5x) (171)	Burst (1x)
Jan van Branteghem (172)	
Pieter van der Straten (2x) (173)	Mespelare (1x)
Jan van Eggermonde (174)	
Everard van Inxhem (175)	
Joos van Pissote (176)	
Ghiselbrecht van Zomerghem (3x) (177)	Zomergem (2x)

Daarnaast droegen nog 5 verpachters de titel van ,,meester'', een vage beroepsaanduiding (178), en werd er 3 keer door een ,,jonkvrouw''

(165) *Ibidem*, p. 40: Gillis Andries was schepen in 1473, 1474 en 1484.
(166) *Ibidem*, p. 50: Olivier Boccaert nam 7 maal het ambt van ontvanger waar en 8 maal dat van schepen.
(167) *Ibidem*, p. 57: Ghiselbrecht Bosch was schepen in 1478, 1482, 1484, 1488 en 1491 en ontvanger in 1486, 1496 en 1499.
(168) *Ibidem*, p. 87: Lyoen de Proofst was schepen in 1496, ontvanger in 1500.
(169) *Ibidem*, p. 98: Simon de Splytere oefende tussen 1495 en 1497 het ambt van schepen uit.
(170) *Ibidem*, p. 110: Cornelis Luux alias Cools nam in 1494 het ambt van stadsontvanger waar.
(171) *Ibidem*, p. 136: Phelips Tollin bekleedde tussen 1475 en 1497 10 maal het schepenambt.
(172) *Ibidem*, pp. 142-143: op het einde van de 15de eeuw waren er te Aalst 2 openbare ambtenaren met de naam Jan van Brantegem actief, het is voor ons onmogelijk te bepalen om welke persoon het hier juist gaat.
(173) *Ibidem*, p. 154: Pieter van der Straten was stadsontvanger in 1477, 1480 en 1483.
(174) *Ibidem*, p. 161: Jan van Eggermonde bekleedde 1 maal de functie van ontvanger en 2 maal die van schepen.
(175) *Ibidem*, p. 173: Everard van Inxhem was schepen in 1491, 1497 en 1498 en vanaf 1499 klerk.
(176) *Ibidem*, p. 186: Joos van Pyssote was ontvanger in 1489.
(177) *Ibidem*, p. 195: Ghiselbrecht van Zomerghem was ontvanger van de spijker in 1485 en 1496, schepen van Aalst in 1484 en 1490.
(178) ,,Meester'' is een naam van een academische graad (Magister in de artes), daarnaast betekent het o.a.: schoolmeester, iemand die in het één of andere vak ervaren is, zoals een geneeskundige, een kunstenaar, iemand die een meesterstuk heeft afgeleverd in een gilde (VERWYS-VERDAM, *o.c.*, IV, 's-Gravenhage, 1899, kol. 1314-1321).

tegen een pachter klacht ingediend (179).

64 verpachters op een totaal van 242 (26,5 %) behoorden dus zo goed als zeker tot de gegoede stand. Maar ook de overige verpachters waren hoogstwaarschijnlijk meestal rijkere burgers.

2.7. Nalatigheid van betalen van erf- en lijfrente

Renteverkoop was een vorm van krediet, waarbij de koper een bepaalde som geld ter zijner beschikking kreeg, in ruil waarvoor hij aan de verkoper een jaarlijkse onveranderlijke som geld, of een vastgestelde hoeveelheid waren in natura (180) diende te betalen. In principe was deze rente enkel gevestigd op een erf, in feite echter ook op de gebouwen. De rente kon tijdelijk (lijfrente) of eeuwigdurend (erfrente) zijn. Lijfrenten waren op 1, 2 of 3 levens gevestigd, en moesten worden betaald voor de duur van die 1, 2 of 3 levens. Erfrenten werden door de erfgenamen van de rentekoper voortbetaald aan de erfgenamen van de renteverkoper (181).

Voor de stad vormden de renten een belangrijke inkomstenbron; voor gebouwen opgericht op de gemene gronden van de stad diende de rentehouder een jaarcijns te betalen. Anderzijds was het echter ook zo dat wanneer de stad in geldnood zat, haar door particulieren geld ter beschikking werd gesteld in ruil voor een jaarlijkse geldsom (182). Het Aalsterse *Peysboek* vermeldt de tafels van de Heilige Geest, kerken, kloosters, godshuizen en de stad als erfrentetrekkers. Wie de erfrente niet tijdig betaalt, belandt in de meierij ,,up zekere peine'' (183). Maar zoals we verder zullen zien, ook particulieren waren rentetrekkers.

Voor de vierschaar van Aalst werden er tijdens de jaren 1480-1481 en 1485-1504 171 klachten ingediend door lijfrenteschuldeisers en slechts 37 door erfrenteschuldeisers. Op het einde van de 15de eeuw genoten

(179) De titel ,,jonkvrouw'' wijst op iemand van gegoede stand.

(180) Eerder zeldzaam; we vonden enkele rentes in graan (Aalst, Stadsarchief, 862, f.199 v°) en één in kapoenen (Aalst, Stadsarchief, 1184, f. 100 v°).

(181) E. THOEN, *Landbouwekonomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late middeleeuwen en het begin van de moderne tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst, (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis*, 90), Gent, 1988, II, pp. 897-898; zie ook Ph. GODDING, *Le droit privé*, pp. 173-196; M. BOONE, M. DUMON, B. REUSENS, *o.c.*, pp. 73-89.

(182) Te Aalst bestonden er renteboeken, die echter verloren zijn gegaan. In de stadsrekeningen werden ook de door de stad gekochte en vooral verkochte renten genoteerd (M. ADAM, *Bijdrage tot de geschiedenis van de stadsfinanciën van Aalst van de oorsprong tot 1477*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, RUG, 1969, p. 114).

(183) Aalst, Stadsarchief, 3 (*Peysboek*), f. 61 v°.

lijfrenten te Aalst blijkbaar de voorkeur (184).

Laten we nu achtereenvolgens de rentetrekkers (185) en de rentehouders (186) waarover we iets meer informatie bezitten dan enkel hun naam, op een rijtje zetten:

Rentetrekkers (crediteurs)

procureur godshuis van Dendermonde
procureur godshuis van Affligem
procureur kerk van Letterhoutem
Heilige-Geestmeesters van Lieferinge
Heilige-Geestmeesters van Hofstade
Heilige-Geestmeesters van Nieuwerkerken
ontvanger Cotidianen van Sint-Niklaaskerk te Gent (2x)
procureur godshuis Wilhelmieten van Aalst
kapelaan van Sint-Nicasiuskapelanij in Sint-Martinuskerk van Aalst
kapelaan St.-Elisabetkapelanij te Aalst (meester Cornelis van der Beke)
kapelaan St.-Joriskapel Aalst (meester Cornelis van der Vysscherie)
kapelaan kapelanij van Johannes de Doper in parochiekerk Aalst (Jan Andries, priester) (2x)
ontvanger Cotidianen van Aalst (Pieter de Coninc, priester)
ontvanger hospitaal van Aalst (Hendrik de Smet)
priester Joos Alistoc (2x)
priester Rouland Boccaert (meester)
priester Jan de Meyere filius Raes
priester Joos de Starcke
priester Jan van der Schelden
begijn Kathelijne de Meerleer
jonkheer Floreyns de Schouthete, heer van Erpe en Erembodegem
heer Philips Couttreaul, ridder
Raes van Liedekerke, ridder (cfr. supra)

Volgende rentetrekkers hadden gedurende één of meerdere jaren een openbaar ambt bekleed te Aalst:
Jan Casier (187)
Jacob de Clerc filius Arends (188)

(184) Ook op het platteland rond Aalst, nl. te Erembodegem en te Haaltert-Kerksken hadden lijfrenten de bovenhand op erfrenten (E. THOEN, *o.c.*, II, pp. 901-902). Uit een kwantitatief onderzoek der rentetransacties op onroerende goederen te Gent, 1483-1503, blijkt dat in deze stad de erfrentetransacties (76%) het duidelijk haalden op de lijfrentetransacties (24%) (M. BOONE, M. DUMON, B. REUSENS, *o.c.*, p. 77).

(185) In de conflicten steeds voorkomend als klagende partij.

(186) Steeds als beklaagde partij voorkomend.

(187) R. MARCOEN, *o.c.*, p. 60: Jan Casier was 9 maal stadsontvanger tussen 1472 en 1497.

(188) *Ibidem*, p. 64: Jacob de Clerc filius Arends was klerk tussen 1439 en 1485, ontvanger in 1461 en schepen in 1488.

Mark de Mil (189)
Joos de Mil (190)
Lyoen de Proofst (cfr. supra)
Cornelis Luux alias Cools (cfr. supra)
Jan Moens (191)
Jan van der Beke (192)
Hendrik van Inxhem (193)
Jacob van Leeuwe (194)
Jan van Rechem (195)

Verder noteerden we 3 rentetrekkers met de titel ,,meester''; nl. meester Jan Douwez alias Vrederic, meester Jan van Muyshele en meester Jan van Witevelde alias Cleerbout (2x). Vijf keer werd er door een ,,jonkvrouw'' betaling van rente geëist.

Rentehouders (debiteurs)

Jan Boone: vleeshouwer
Jan Coucke: slotenmaker
Pieter de Tsant: blauwverver
Hendrik de Smet, heer van Lede (2x)
Jan de Smet, maarschalk

Volgende rentehouders hadden te Aalst een openbaar ambt bekleed:
Jan Casier (cfr. supra)
Jan de Splitere (196)
Gerard de Splitere (197)
Alexander de Vremde (4x) (198)
Cornelis Luux alias Cools (2x) (cfr. supra)
Philips Stommelin (199)
Philips Tollin (cfr. supra)

(189) *Ibidem*, p. 75: Mark de Mil oefende tussen 1468 en 1494 8 maal het ambt van schepen uit.
(190) *Ibidem*, p. 76: Joos de Mil was schepen in 1490, 1492, 1493 en 1496.
(191) *Ibidem*, p. 116: Jan Moens was 5 maal schepen tussen 1460 en 1485.
(192) *Ibidem*, p. 149: Jan van der Beke was schepen in 1485 en 1488 en pachtte de ammanie in 1490, 1491, 1492, 1494, 1495 en 1497.
(193) *Ibidem*, pp. 171-172: Hendrik van Inxhem was van 1485 tot 1500 stadsklerk, in 1470 ontvanger en 4 maal schepen.
(194) *Ibidem*, p. 177: Jacob van Leeuwe was ontvanger in 1478.
(195) Ibidem, p. 187: Jan van Rechem was poortbaljuw van Aalst van 1483 tot 1500.
(196) *Ibidem*, p. 96: Jan de Splitere was schepen in 1499.
(197) *Ibidem*, p. 98: Gerard de Splitere was 7 maal schepen tussen 1478 en 1499.
(198) *Ibidem*, p. 103: Alexander de Vremde was meier van Aalst van 1483 tot 1492.
(199) *Ibidem*, p. 131: Philips Stommelin oefende tussen 1483 en 1497 5 maal het schepenambt uit en was in 1491 ontvanger.

Hendrik Triestram (2x) (200)
Rogier van der Vysscherien (201)
Jacob van Leeuwe (2x) (cfr. supra)
Lodewijc van Neufville (3x) (202)

Kortom, clerici of kerkelijke instellingen vertegenwoordigden 11% van de rentetrekkers die als schuldeisers voor de Aalsterse schepenen een klacht hadden ingediend, terwijl ze totaal niet voorkwamen als schuldplichtige rentehouders. Een kleine 8% van de rentetrekkers bestond uit openbare ambtenaren, die 9% van de rentehouders vertegenwoordigden.

2.8. Niet nader gespecificeerde schuldkwesties

We besluiten dit hoofdstuk met de resterende schuldkwesties waarover we geen specifieke informatie hebben. We noteerden 1774 dergelijke gevallen, of 66% van het totale aantal schuldkwesties. We zullen nu achtereenvolgens de debiteurs en de crediteurs onder de loupe nemen.

Debiteurs

Slechts van een relatief klein aantal schuldenaars werd beroep en/of status expliciet vermeld. Over andere schuldenaars werden we nader ingelicht dankzij de prosopografie van het wereldlijk openbaar ambt te Aalst (15de eeuw) van R. Marcoen (203).
We verzamelden volgende kwalificaties van debiteurs:

bakker (2x)
blauwverver (2x)
boogmaker (2x)
brouwer (1x)
graanhandelaar (1x)
hoedenmaker (2x)
,,careelmackere'' (1x)
koopman (2x)
kousenmaker (1x)
kruidenier (1x)
kuiper (1x)
landmeter (1x)
legwerker (1x)
messenmaker (1x)
,,parmentier'' (5x) (204)
schipper (5x)
schoenmaker (1x)
smid (3x)
steenhouwer
volder (2x)
wapenmaker (1x)
schepen van Erpe
schepen van Herdersem
schepen van Mespelare
baljuw van Erpe
baljuw van Herdersem

(200) *Ibidem*, p. 136: Hendrik Triestram was ontvanger in 1498.
(201) *Ibidem*, p. 159: Rogier van der Vysscherien was ontvanger in 1484 en 1497, schepen in 1487, 1490 en 1495.
(202) *Ibidem*, p. 183: Lodewyc van Neufville oefende tussen 1466 en 1491 8 maal het schepenambt uit.
(203) Voor het eventueel gekende beroep van de openbare ambtenaren, zie infra.
(204) ,,Parmentier'' betekent bewerker van fijne kledingstoffen, kleermaker (VERWYS-VERDAM, *o.c.*, VI, 's-Gravenhage, 1907, kol. 150).

baljuw van Hofstade
baljuw van Liedekerke
baljuw van Outer
baljuw van Ressegem
baljuw van St.-Lievens-Esse
meier van Aaigem
meier van Aspelare
meier van Deftinge
meier van Denderleeuw
meier van Mere
meier van Outer
openbaar ambtenaar te Aalst (47x)
personen met adellijke titel:
,,mijnre vrouwe van Richebourg'' (205)
meester Jan van Ymmersele, burggraaf van Aalst
heer van Wieze
schildknaap Philips uut den Zwane
priester (10x)
jonkvrouw (8x)
heer (4x)
,,meester'' (6x)

Een groot aantal schuldeisers werden verscheidene malen en steeds door andere schuldeisers, voor de Aalsterse vierschaar gedaagd. Zo telden we b.v. 140 debiteurs die door minstens 5 verschillende crediteurs bij de schepenen van Aalst werden aangeklaagd omdat ze hun schuld niet tijdig hadden vereffend (206):

44 debiteur(s) werd(en) door 5 verschillende crediteurs aangeklaagd.

31	6
15	7
13	8
7	9
7	10
8	11
4	12
3	13
2	15
2	18
2	19
1	21
1	24

(205) Richebourg ligt in het arrondissement Béthune (M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek*, II, 1960, p. 841).

(206) Ongetwijfeld lag dit aantal in werkelijkheid hoger. Vrij frequent werden we immers geconfronteerd met ,,banale'' namen (zoals b.v. Jan van Branteghem), die dan ook zeer veel voorkwamen in de schuldkwesties, maar die we zonder nadere identificatiegegevens niet als één en dezelfde persoon durfden beschouwen. Slechts die namen waarvan we quasi zeker weten dat het niet om homoniemen gaat (door b.v. vermeldingen als *filius*), hebben we hier opgenomen.

Vermits het door de vele homoniemen onmogelijk is om het totaal aantal verschillende debiteurs te bepalen, toch even deze vaststelling: in 1072 van de 1774 schuldkwesties kwamen ,,slechts'' 140 verschillende debiteurs voor. Of anders gezegd, in het groot aantal schuldkwesties dat tijdens de bestudeerde periode - nl. de jaren 1480-1481 en 1485-1504 - door de Aalsterse vierschaar werd behandeld, was slechts een erg beperkte groep mensen als debiteur betrokken.

Onder de 140 debiteurs die meer dan 4 maal voor het gerecht werden gedaagd, waren er 20 die gedurende één of meerdere jaren te Aalst of elders een openbaar ambt hadden bekleed:

Openbare ambtenaren te Aalst	*Aantal klachten*
Boele Cornelis, 2x schepen	6
De Mil Joos, 4x schepen. Beroep: waard	6
Meuleman Lieven, 2x schepen en 1x ontvanger	6
Mule Lieven, 1x schepen	6
van der Vysscherien Robbrecht, 15x schepen en 2x ontvanger	6
van Zomerghem Ghiselbrecht, 2x schepen	7
de Pottere Joos, 4x schepen en 2x ontvanger	9
de Clerc Jan, alias in de Leeu, 1x schepen	10
Peeuwen Pieter, 1x ontvanger	11
Casier Jan, 9x ontvanger	12
de Leenknecht Jan, meier in 1476	13
de Pottere Laureys, 1x schepen	15
van der Beke Jan, filius Stevens, pachter van de ammanie en 2x schepen	19

Openbare ambtenaren buiten Aalst	*Aantal klachten*
de Wale Jan, schepen van Erpe	5
van der Linden Jan, baljuw van St.- Lievens-Essene	5
van Oyzi Marten, baljuw van Denderhoutem	5
de Clerc Lieven, meier van Denderhoutem	6
van Gavere Jan, meier van Denderleeuw	6
van Boxtale Gillis, meier van Aaigem	11
Leebeeke Pieter, baljuw van Liedekerke	24

Een aantal ambtenaren zijn in opvallend veel schuldkwesties betrokken. Pieter Leebeeke, baljuw van Liedekerke, is met de 24 door crediteurs tegen hem ingediende klachten alleszins recordhouder. Onder zijn crediteurs komen o.a. voor: de Heilige-Geestmeesters van Denderleeuw (207), personen die een openbaar ambt hadden bekleed zoals Jan Moens

(207) R. MARCOEN, *o.c.*, passim.

alias van Ghinderachter (208) en Ghiselbrecht van Zomerghem (209) en ook een jonkvrouw, genaamd Margriet Martens (210).

Crediteurs

Zoals ook bij de schuldenaars het geval was, kennen we slechts van een miniem aantal schuldeisers het beroep en/of de status:

bakker (4x)
blauwverver (1x)
boogmaker (3x)
brouwer (4x)
chirurgijn (6x)
drapier (1x)
droogscheerder (1x)
glazenmaker (2x)
graanhandelaar (2x)
handschoenmaker (1x)
hoedenmaker (2x)
huidevetter (1x)
koopman van Aat (2x)
koopman van Antwerpen (4x)
koopman van Brugge (2x)
koopman van Kamerijk (1x)
koopman van Keulen (1x)
koopman van Rijsel (2x)
koopman van 's-Hertogenbosch (1x)
kuiper (2x)
molenaar (3x)
,,parmentier'' (8x)
pottenbakker (1x)
schilder (1x)
schipper (3x)
schoenmaker (2x)
schrijnwerker (1x)
smid (3x)
timmerman (2x)
,,vettewarier'' (1x) (handelaar in vetwaren of in kruidenierswaren in het algemeen)
visser (2x)
waard (3x)
waardin (1x)
wagenmaker (1x)
wachter (1x)
wever (2x)
ontvanger van Land van Zottegem
amman van Pamel
burgemeester van Leuven
klerk van Oudenaarde
baljuw van Burst
baljuw van Dendermonde
baljuw van Erembodegem
baljuw van Erpe
baljuw van Herdersem
baljuw van Liedekerke
baljuw van Nederbrakel
baljuw van Oordegem
baljuw van Ophasselt
meier van Borchtlombeek
meier van Deftinge
meier van Denderhoutem
meier van Erembodegem
meier van Haaltert
meier van Lede
meier van Mespelare
meier van St.-Lievens-Lierde
openbaar ambtenaar te Aalst (29x)
personen met adellijke titel:
- ,,mine vrouwe'' van Petegem
- ,,mine vrouwe'' van Richebourg
- Daneel van Bouchout, heer van Land van Boelare en Schendelbeke

(208) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 113 r°.
(209) Aalst, Stadsarchief, 1195, f. 76 v°.
(210) Aalst, Stadsarchief, 1186, f. 58 r°.

- meester Phelips Couttreaul, ridder en heer van Herdersem
- meester Daneel van Herzele, ridder
- Hendrik de Smet, heer van Lede ook meermaals schepen en ontvanger te Aalst, in 1475 poortbaljuw van Aalst (211)
- Philips van Erpe, heer van Mere
- schildknaap de l'Esclatiers Jan begijn (8x)

priester (28x)
kapelaan kapelrij Sint-Elisabeth Aalst
ontvanger Cotidianen Aalst
procureur begijnhof Aalst
procureur hospitaal Aalst
deken Aalst
Heilig-Geestmeester Aalst
proviseur ,,Lasarie'' Bakergem
proviseur Heilige-Geest Borchtlombeek
proviseur Heilige-Geest Gijzegem
ontvanger godshuis Sint-Pieters ,,bij Gent''
ontvanger godshuis Affligem
kerkmeesters Heldergem
kerkmeesters Lede
koster Denderleeuw
prelaat godshuis Ninove
,,meester'' (28x), waaronder meester Pieter van der Beke, ,,doctor in der godheyt'' te Leuven
jonkvrouw (29x)
,,heer'' (9x)

Opnieuw werden we geconfronteerd met een vrij groot aantal schuldeisers die verscheidene schuldenaars voor de schepenbank daagden. In totaal dienden 173 crediteurs tegen 5 of meer debiteurs een klacht in bij de schepenen van Aalst:

41 crediteur(s) diende(n) tegen	5 debiteurs klacht in.
28	5
27	7
17	8
12	9
11	10
10	11

(211) Aalst, Stadsarchief, 1192, f. 102 v°.

5	12
7	13
2	14
3	16
2	17
5	18
1	19
1	24

Zoals ook bij de debiteurs het geval was, worden we opnieuw geconfronteerd met een relatief klein aantal verschillende crediteurs. In 1310 van de 1774 schuldkwesties waren maar 173 crediteurs betrokken. Anders gezegd, steeds opnieuw zien we dezelfde personen weer opduiken, hetzij als crediteur, hetzij als debiteur. Hieruit afleiden dat kredietverleningen slechts bij een beperkt aandeel van de bevolking succes hadden, lijkt ons al te gewaagd. Immers, we herhalen het nogmaals, slechts de financiële transacties die tot een klacht of proces hebben geleid, worden hier behandeld.

Pieter de Slachmoldere zal wel aan veel mensen op één of andere manier krediet hebben verleend; 24 van zijn schuldenaars hielden zich echter niet aan de betalingstermijn. Jammer genoeg bezitten we over deze persoon geen verdere gegevens. Alleszins waren noch Pieter, noch diens familie in de 15de eeuw actief in het openbaar leven te Aalst. Aangezien bij geen van deze 24 schuldvorderingen Pieters beroep wordt vermeld, vermoeden we dat de kredietverleningen van Pieter niets met zijn eventueel beroep te maken hadden. Of was hij een rentenier die regelmatig tegen een gecamoufleerde interest geld leende? Het blijven louter hypotheses.

Onder de 173 crediteurs die tegen minstens 5 debiteurs een proces inspanden, waren er 18 die — al dan niet te Aalst — een openbaar ambt hadden bekleed:

Openbare ambtenaren te Aalst	*Aantal klachten*
de Hamere Jan, kolfdrager en gevangenishouder	5
Moens Jan, alias van Ghinderachter	5
meester van Horembeke Cornelis, 15x schepen	5
de Potter Lauwer, schepen in 1479	6
Losschaert Joos, ontvanger in 1492 en schepen in 1498	7
van Inxhem Hendrik, stadsklerk, ontvanger (1470) en meermaals schepen	8
Tollin Phelips, 10x schepen	9
Luux Cornelis, alias Cools, ontvanger in 1494	10
van der Beke Jan filius Stevens, pachter van de ammanie	10

Heerman Pieter, ontvanger in 1472 en 2x schepen	11
de Proofst Lyoen, schepen in 1496 en ontvanger in 1500	13
Meuleman Lieven, ontvanger in 1482 en 2x schepen	13
Bosch Ghiselbrecht, meermaals schepen en ontvanger	18
de Vremde Alexander, meier van 1483 tot 1492	18 (212)

Openbare ambtenaren buiten Aalst	*Aantal klachten*
Leebeke Pieter, baljuw van Liedekerke	7
Rogiers Bernaert, baljuw van Oordegem	10
Van Eggermonde Steven, meier van Mespelare	10
van der Elst Gillis, meier van Erembodegem	11

Een drietal openbare ambtenaren van Aalst, nl. Laureys de Potter, Lieven Meuleman en Jan van der Beke filius Stevens, verschenen als debiteur en ook als crediteur minstens 5 maal voor de vierschaar. Lieven Meuleman 6 maal als debiteur en 13 maal als crediteur, Laureys de Potter 15 maal als debiteur en 6 maal als crediteur en Jan van der Beke filius Stevens 19 maal als debiteur en 10 maal als crediteur. Pieter Leebeeke, baljuw van Liedekerke, werd 24 maal door schuldeisers aangeklaagd terwijl hij op zijn beurt 7 maal als crediteur optrad. Bij geen van deze 4 personen is er aan de hand van de schuldkwesties waarin ze, hetzij als schuldplichtige, hetzij als schuldeiser betrokken zijn, een verandering in hun financiële toestand — verarming of verrijking — te onderkennen. Afwisselend zien we ze de ene keer als debiteur, de andere keer als crediteur, vervolgens weer enkele malen als debiteur enz. opdagen. Alles bij elkaar kan men stellen dat er vrij veel openbare ambtenaren als crediteur maar ook als debiteur voor de schepenen van Aalst verschenen.

BESLUIT

Het groot aantal schuldkwesties, nl. 2680, wijst op de belangrijke rol die het krediet in het laat-middeleeuwse Aalst speelde. Het zegt eveneens iets over de onzekerheid van al wie zich met de geldsector inliet als lener of ontlener. Mits één uitzondering — een compositie met de baljuw — werden al deze gevallen door de schepenen van Aalst berecht. In 66,2% der gevallen van nalatigheid van betalen werd de oorsprong van de schuld niet vermeld, de overige schulden waren ontstaan naar aanleiding van koop (11%), pacht (9%), rente (7,8%), geleverde prestaties en lonen (2,3%), huur (1,2%), in een kroeg verbruikte spijs en drank (1,2%), gevangeniskosten (0,7%) en geleend geld (0,6%).

(212) R. MARCOEN, *o.c.*, passim.

Een debiteur die zijn schulden niet tijdig betaalde, kon in de meierij van Aalst worden gevangen gezet; daarnaast kon hem ook een boete worden opgelegd, aldus de normatieve bronnen van Aalst. Dit laatste gebeurde te Aalst tijdens de jaren 1480-1481 en de periode 1485-1504 slechts bij grote uitzondering; in slechts 1 van de 2680 schuldkwesties is er sprake van een boete. Zelfs bij bedrog bij koop rept men met geen woord over een boete en heeft men het enkel over schadevergoeding. Een op zijn minst milde houding van de Aalsterse overheid tegenover dit soort praktijken.

Slechts van een miniem precentage debiteurs en crediteurs is het beroep en/of de sociale status bekend. Verder doorgedreven prosopografisch onderzoek is aangewezen om tot een waardevolle uitspraak hieromtrent te komen. Eén zaak is alvast duidelijk: onder zowat alle soorten van schuldkwesties treffen we een niet onbelangrijk aantal debiteurs en crediteurs aan die ooit een mandaat als schepen van Aalst hadden waargenomen.

Ten slotte beklemtonen we nogmaals dat in de 2680 schuldkwesties regelmatig dezelfde personen opduiken, hetzij als debiteur, hetzij als crediteur, soms zelfs afwisselend als crediteur en als debiteur.

XI. MISDADIGERS EN SLACHTOFFERS

In het laatste hoofdstuk komen de misdadigers en slachtoffers aan bod. De personen die betrokken waren bij belastingconflicten en schuldkwesties worden hier terzijde gelaten. Eerst zullen we het beroep en de sociale status van de delinquenten en van de slachtoffers onderzoeken, daarna komt het geslacht van de acteurs aan de orde, we ronden uiteindelijk af met een onderzoek naar het strafrechtelijk verleden van de delinquenten (213).

(213) Verder dient hier nog opgemerkt dat onze speurtocht naar familieclans te Aalst (1480-1504) niets opleverde. Het is echter weinig denkbaar dat er toen te Aalst geen clans waren, terwijl dit in andere steden, zoals b.v. Leuven, Gent, Mechelen ... wel het geval was. Wellicht kwamen we geen clans op het spoor door het ,,ongeluk'' van de bronnen. Bovendien komen clans meestal slechts aan de oppervlakte tijdens opstands- of crisisjaren. Eens een eerste aanwijzing gevonden van clanvorming, kan er verder worden gezocht naar allerlei netwerken. Misschien kwamen we te Aalst geen clans op het spoor omdat we geen opstandsjaren (zoals bv. 1477) hebben onderzocht.

A. BEROEP EN STATUS

1. De misdadigers

De gegevens over beroep en status van de misdadigers zijn summier in de bronnen van gerecht en politie (214). We moeten dus elders te rade gaan voor meer identificatie. We konden enige informatie halen uit de ,,Prosopografie van het wereldlijk openbaar ambt te Aalst (15de eeuw)'' van R. Marcoen. Niet alleen de lijsten der schepenen, ontvangers, baljuws en meiers waren ons hierbij van nut, maar ook de accijnspachters kregen onze aandacht. Laatstgenoemden behoorden eveneens hoofdzakelijk tot de gegoede stand. Volledigheidshalve vermelden we dat ook de ledenlijsten van de Sint-Jorisgilde van Aalst werden geraadpleegd, waarbij onze belangstelling vooral uitging naar personen die een vooraanstaande functie, b.v. deken, in de gilde bekleedden. Dit doet immers een welstellende figuur veronderstellen (215).

Het resultaat van ons onderzoek is ronduit pover. Op de in totaal 268 misdadigers tegen de lichamelijke integriteit konden we er 25 of 9% min of meer sociaal situeren of hun beroep bepalen. Onder de daders kwamen voor: een vleeshouwer, parmentier, schoenmaker, tapissier (2x), smid, molenaar, kleermaker, timmerman, bakker, herbergier, messenmaker en gareelmaker. Verder de priester Joos Berckmans, kapelaan van de raadsheer van Fresnoy (216), Joos van der Schuere, dienaar van ridder Jan van Immerzele, raadsheer-kamerling van de hertog, Gillis de Vremde, meier van Aalst in 1494 en 1496, Jan van der Beke filius Stevens, pachter van de ammanie van Aalst, Hendrik Lievens, stadsontvanger van 1485 tot 1489 en Pieter Spillier, baljuw van Michelbeke. Ten slotte waren er nog 7 delinquenten die tijdens hun leven gedurende één of meerdere jaren te Aalst als pachter van een accijns optraden.

Van de 147 personen die zich schuldig maakten aan een misdrijf tegen de eer, konden we over 19 of 12,4% enkele inlichtingen verwerven.

(214) Een aantal vermeldingen omtrent de financiële draagkracht van de delinquent waren onzes inziens onbruikbaar. De remissiebrieven b.v. omschrijven de suppliant nagenoeg steeds als ,,scamel'' of ,,povre'', hetgeen zoals gezegd niet letterlijk te interpreteren is. Maar ook de regelmatig in de baljuwsrekeningen opduikende ,,povres hommes'' moeten met een korrel zout worden genomen. Voorzichtigheidshalve hebben we met deze stereotiepe uitdrukkingen geen rekening gehouden. Opmerking: de ambtsmisdrijven werden hier niet behandeld; hiervoor verwijzen we naar betreffend hoofdstuk in L. DE MECHELEER, *De criminaliteit (II)*, pp. 233-236.

(215) In haar onderzoek van het wereldlijk openbaar ambt te Aalst, kwam R. MARCOEN, *o.c.*, p. 10, tot de bevinding dat er een duidelijk verband bestond tussen ambt, fortuin en positie in deze gilde.

(216) Het gaat hier om Henry de Lannoy, hoogbaljuw van het Land van Aalst van 1477 tot 1482 en van 1485 tot 1499 (?), tevens ridder van de Orde van het Gulden Vlies (R. MARCOEN, *o.c.*, pp. 73-74).

Tweemaal werd een volder hiervan beticht, daarnaast ook een ticheldekker, vleesverkoper, kruidenier, barbier, messenmaker, een kolfdrager, stadsbewaker (2x). Zes personen waren als pachter van een accijns te Aalst actief geweest, verder dienen nog vermeld: de heer van Lede, de baljuw van Okegem en een gewezen kerkmeester van Herdersem.

We telden in totaal 125 personen die een vermogensdelict hadden bedreven. Daarvan kennen we van zeven delinquenten of 5,6% nadere specificaties: een molenaar, timmerman, brouwer, een schepen van Aalst, de meier van Aaigem en de baljuw van Liedekerke.

We beschikken over nadere gegevens van 4 van de 35 personen die een misdrijf tegen de overheid pleegden (dit is 11,5%). We noteerden: een slotenmaker, een soldaat, een pachter van een accijns, een gewezen schepen van Aalst en de pachter van de ammanie van Aalst, Jan van der Beke.

Onder de 47 personen die een zedendelict hadden gepleegd, kwamen een steenbakker, een pachter van diverse accijnzen en Pieter Coppens, gewezen meier van Nederbrakel, voor.

Het aantal sociaal te situeren misdadigers is al te klein om hieruit enige conclusie te kunnen trekken (217). P. Stabel maakte in zijn onderzoek van de criminaliteit te Eeklo in de 14de-15de eeuw gebruik van twee belastingsrollen, nl. van 1399 en 1417 (218). De auteur kwam tot volgende bevindingen: de geweldsdelicten (219) waren over nagenoeg het hele scala van aanslagen verspreid, ook bij de zedendelicten was dit het geval, zij het met een iets hogere concentratie bij de lagere bezitsklassen (armen en lage middenklasse). De misdrijven tegen de overheid concentreren zich vooral bij de hogere bezitsgroep en hoge middengroep. Dit wordt door P. Stabel toegeschreven aan politieke frustraties van een groep die niet aan de macht is. Vermogensdelicten ten slotte situeren zich eigenaardig genoeg eveneens in de hogere middengroep.

2. De slachtoffers

De sociaal-professionele gegevens over de slachtoffers zijn eveneens schaars. We beschikken over 21 van de 276 slachtoffers van geweldsdelicten inlichtingen omtrent hun beroep of sociale status (dit is 7,6%). We noteerden een bakker (3x), ,,cammaker'' (220), molenaar, herber-

(217) Met de vermelding van het beroep alleen zijn we nog niet ingelicht over de sociale status van de betrokkene. Zo kon iemand tegelijk verschillende beroepen uitoefenen waarvan ons slechts één bekend is, b.v.: een in de bron genoemde brouwer - bierhandelaar kon ook nog waard zijn. Maar zelfs al is hij enkel brouwer, gaat het dan om een grote, winstgevende zaak of niet?

(218) P. STABEL, *Misdaad en misdadiger in een kleine Vlaamse stad gedurende de late middeleeuwen (Eeklo 14de-15de eeuw)*, in *Appeltjes van het Meetjesland*, 1989, 40, pp. 155-166.

(219) Onder deze categorie worden ook de misdrijven tegen de eer gerekend.

(220) Een ,,cammaker'' is een maker van wolkammen (VERWYS-VERDAM, *o.c.*, III, 's-Gravenhage, 1894, kol. 1154).

gier, visser, de prater van Aalst, de klerk van Sint-Cornelis-Horebeke; 6 slachtoffers hadden één of meerdere malen een accijns gepacht, 4 personen een politieke functie te Aalst bekleed. Verder werden ook priester Gerard van den Heere en Hanneken Scheerlinx, knecht in het godshuis ter Sterre, slachtoffers van een vechtpartij. Pieter de Knijf, bewoner van een ,,otel'' en dus welstellend, werd eveneens verwond.

Van 13 van de 153 slachtoffers (8,5%) van een misdrijf tegen de eer konden we het beroep of de sociale positie bepalen. Het gaat om een zilversmid, strodekker, bakker, messenmaker, ,,meester'', een gewezen kerkmeester van Aalst, de koster van Amougies, een gezworene van de Sint-Jorisgilde en ook een deken van dezelfde gilde, verder 2 politieke Aalsterse figuren, een pachter van de accijns van het vleeshuis en ten slotte de heer van Paulatem.

Over 19 van de 128 personen (15%) tegen wie een vermogensdelict werd gepleegd, zijn we nader geïnformeerd. Het betreft een steenhouwer, een stadsontvanger, een pachter van Hollandse kuitaccijns, een gezworene van de Sint-Jorisgilde, de baljuw van Liedekerke, genaamd Pieter Leebeeke (221), de meier van Aaigem, de meier van Aspelare en de koster van Amougies. Herhalen we ten slotte dat 9 bewoners van een ,,otel'' (huis in steen), dus gegoeden, door Hendrik van Brantegem werden bestolen (222).

Door grondig onderzoek van de schepenregisters in het algemeen en van de verkoopakten van huizen in het bijzonder, zal het vermogen van een groter aantal delinquenten en slachtoffers kunnen worden bepaald. Hierbij dient evenwel opgemerkt dat de schepenregisters enkel over de gegoede groepen informatie verschaffen, terwijl fiscale bronnen b.v. ook over armen en sociaal lager gerangschikten gegevens verstrekken (223).

B. DE VROUW ALS DADER - SLACHTOFFER

1. Vrouwen- en mannencriminaliteit

Statistisch gezien kan de vrouwencriminaliteit op 2 manieren worden benaderd. Eerst hebben wij zowel voor het totaalcijfer van de misdrijven als voor elk misdrijf afzonderlijk de verhouding mannen-vrouwen per honderd berekend. Vervolgens hebben wij het zogenaamd ,,absoluut percentage'' berekend, dit is de vrouwelijke criminaliteit ten aan-

(221) Pieter Leebeeke werd door 24 crediteurs voor de schepenen van Aalst gedaagd.
(222) L. DE MECHELEER, *De criminaliteit (I)*, pp. 116-117.
(223) Zie b.v. M. BOONE, M. DUMON, B. REUSENS, *Immobiliënmarkt*, p. 221. De auteurs maakten voor de studie van de sociale en economische structuren te Gent (1483-1503) o.m. gebruik van verkooptransacties van huizen.

zien van één delict, vergeleken met het totaalcijfer van alle door de vrouw gepleegde delicten tijdens een bepaalde periode (224).

In de door ons bestudeerde periode — de jaren 1480-1481 en van 1485 tot 1504 — bedroeg de vrouwelijke delinquentie te Aalst ongeveer 9%.

Op de 51 gewelddaden met dodelijke afloop, vinden wij geen enkele vrouwelijke dader terug (225).

Van de 225 gewelddaden zonder dodelijke afloop namen de vrouwen slechts 9 gevallen of 4% voor hun rekening (226). Het betreft hier minder ernstige vormen van geweldpleging. In geen van deze gevallen werd een wapen gehanteerd. Katherine, vrouw van Joos Akerman, gebruikte een stok (227), Katheline de Neve een plank (228), terwijl de echtgenote van Dirick de Wachter (229) en Katherine Camerlinx (230) een bos sleutels hanteerden. De andere vrouwen krabden, rukten de haren uit, dienden vuistslagen toe, smeten hun slachtoffer op de grond ... zonder verder gebruik te maken van enig voorwerp. Het feit dat deze vrouwelijke delinquenten geen wapens gebruikten, verklaart waarom deze vechtpartijen geen dodelijke slachtoffers veroorzaakten. Meestal waren de slachtoffers van deze vrouwelijke misdadigers seksegenoten. Enkel Katheline de Neve, weduwe van Jan Blanckaert, durfde het aan om iemand van het andere geslacht, nl. haar schoonbroer Hendrik Blanckaert, hardhandig aan te pakken (231). Dit houdt ongetwijfeld verband met de geringe fysieke lichaamskracht van de vrouw tegenover de man (232). Het blijkt dus dat vrouwen slechts een heel klein percentage van

(224) F. VANHEMELRYCK, *Misdaad en straf. Recent onderzoek naar de geschiedenis van de criminaliteit*, p. 185, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1978, XCIII, pp. 177-206.

(225) Ter vergelijking: slechts 0,28% van de gewelddaden met dodelijke afloop die in de rekeningen van de amman van Brussel (15de eeuw) werden geregistreerd, werden door vrouwen gepleegd (F. VANHEMELRYCK, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime (1404-1789)*, Brussel, 1981 *(Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, 43, nr. 97), p. 411.

(226) In de ammanie van Brussel (15de eeuw) bedroeg dit 11,4%.

(227) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13555, f. 1 v° (1 januari-30 april 1499).

(228) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 124 r°-v°.

(229) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 116 v°-117 r°.

(230) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13555, f. 1 v° (1 januari-30 april 1501).

(231) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 124 r°-v°.

(232) Over de gewelddaden van vrouwen in het veertiende-eeuwse Engeland, zie B. HANAWALT, *The Female Felon in Fourteenth-Century England*, in *Viator*, 1974, V, pp. 253-268; IDEM, *Violent Death in Fourteenth - and Early Fifteenth Century England*, in *Comparative Studies in Society and History*, val. 18, 13, 1976, pp. 297-310.

de delicten tegen de fysieke persoon voor hun rekening namen. Volgens J. Gunn zouden agressiviteit en geweld biologisch bepaald zijn. Bij alle zoogdieren zouden de mannetjes agressiever zijn dan de vrouwtjes. Agressiviteit zou immers verband houden met de geslachtshormonen (233).

Het aantal misdrijven tegen de eer bedroeg 153. Hiervan werden er 43 of 28% door vrouwen gepleegd, hetgeen een relatief hoog percentage is (234). Onder de slachtoffers telden we 10 mannen, 8 vrouwen en 25 maal de algemene omschrijving ,,voisins''. Hierbij dient opgemerkt dat de misdrijven tegen de eer waarvan een man het slachtoffer was, meestal laster en dus geen rechtstreekse belediging betroffen. Waarschijnlijk speelde ook hier de geringere fysieke lichaamskracht van de vrouw een rol. Zoals eerder opgemerkt: heftige scheldpartijen leidden meestal tot handtastelijkheden. Vandaar dat de vrouwen misschien achterklap boven rechtstreekse belediging prefereerden.

Van de 128 vermogensdelicten werden er 8 of 6,25% door vrouwen bedreven (235). Gewelddadige misdrijven tegen de eigendom, zoals roof en huisbraak, werden uitsluitend door mannen uitgevoerd. Bij de vrouwelijke misdrijven tegen het vermogen ging het telkens om diefstal. Eénmaal werd een kledingstuk gestolen, zeven maal veldvruchten ,,des bonnes gens''. Opnieuw lijkt de vrouw dus rechtstreekse confrontaties waarbij gewelddaden en fysieke sterkte een rol speelden, te vermijden en tracht ze op heimelijke, listige wijze zaken te ontvreemden.

Van de 54 zedendelicten namen de vrouwen er 8 of 15% voor hun rekening. Uiteraard ontbraken ze totaal in enkele subcategorieën van de seksuele delicten — zoals verkrachting, verleiding en vrouwenroof — wegens de aard van het misdrijf (236).

Van de in totaal 13 gevallen van bordeelhouden, ging het zesmaal om een vrouw (gewezen prostituées?). Overspel was voornamelijk een mannenzaak, vrouwen namen slechts 2 van de 31 gevallen voor hun rekening. We hebben er reeds op gewezen dat dit een opmerkelijke constatatie is; in de steden werden zowel man als vrouw bestraft bij overspel, dit onder invloed van het kerkelijk recht (237). We zouden hier bovendien meer vrouwen verwachten wegens het negatieve beeld van de vrouw als

(233) J. GUNN, *Geweld in de samenleving*, Utrecht, Antwerpen, 1976, pp. 47-49.

(234) In de ammanie van Brussel (15de eeuw) bedroeg het percentage van misdrijven tegen de eer door een vrouw bedreven slechts 9% (F. VANHEMELRYCK, *o.c.*, p. 413).

(235) *Ibidem*, p. 416, becijferde dat tijdens de 15de eeuw 17,5% van de misdrijven tegen het vermogen door vrouwen werd gepleegd in de ammanie van Brussel.

(236) Bij F. VANHEMELRYCK, *o.c.*, p. 413, wordt geen percentage gegeven van het aantal door vrouwen gepleegde seksuele delicten in de vijftiende-eeuwse ammanie van Brussel. De auteur vermeldt wel dat ,,de vrouwen in geringe mate deelachtig waren aan seksuele delicten''.

(237) Zie L. DE MECHELEER, *De criminaliteit (II)*, p. 260.

verleidster dat in de stedelijke moraal van de late 15de, begin 16de gangbaar was.

Verder maakten zich nog 2 vrouwen schuldig aan een misdrijf behorend tot de categorie ,,misdrijven tegen de openbare orde en openbare veiligheid''. Beide delicten ressorteren onder de subgroep ,,misdrijven tegen de overheid''. Katheline de Neve, vrouw van Jan Blancaert, zou ,,parolles iniurieuses'' hebben gericht tot de ontvanger van Aalst, genaamd Joos van Pyssote (238). De vrouw van Dirick de Wachter hield het niet bij woorden alleen: in een vlaag van woede slingerde ze zwaarddrager Jan de Hamer scherven van een gebroken bierpot naar het hoofd, terwijl ze hem ook hardhandig aanpakte met een kookpan (239). In de hier behandelde misdrijfgroep ligt het aantal vrouwelijke delinquenten opvallend laag. Men lette er evenwel op dat ambtsmisdrijven eenvoudigweg niet door vrouwen konden worden bedreven, aangezien ze geen openbaar ambt mochten bekleden. Bovendien speelde de inferieure positie van de vrouw in de maatschappij hier ongetwijfeld nog een grotere rol dan bij andere misdaadcategorieën (zie ook verder).

Wat betreft de onderlinge verhouding van de vrouwelijke criminaliteit: het leeuwedeel van de vrouwencriminaliteit bestond uit misdrijven tegen de eer (61%), gevolgd door gewelddaden zonder dodelijke afloop (13%), diefstal (11,5%) en zedendelicten (11,5%) en ten slotte misdrijven tegen de overheid (3%). Heel anders is het gesteld met de vrouwelijke criminaliteit in de ammanie van Brussel (15de eeuw) waar gewelddaden zonder dodelijke afloop enorm hoog scoorden, nl. 83,9% van alle door vrouwen gepleegde delicten. Diefstal bedroeg 9,7%, krenking door woorden slechts 2,6% (240).

Uit het voorgaande blijkt dat er kwantitatief een opmerkelijk verschil bestaat tussen mannelijke en vrouwelijke delinquentie. Zowel historici als criminologen worden telkens opnieuw met dit fenomeen geconfronteerd. Reeds heel wat theorieën ter verklaring hiervan werden door psycho-, socio- en criminologen naar voren gebracht (241). Nog steeds is het fenomeen van de vrouwenmisdaad een hevig discussiepunt.

Volgens sommige criminologen is de oorzaak van de geringe vrouwencriminaliteit te wijten aan biologische of psychologische factoren. Aangezien de vrouw minder fysieke kracht bezit, geeft zij zich minder gemakkelijk over aan bruut geweld. Bovendien zou zij van nature min-

(238) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 3 r° (1 mei 1487-31 december 1489).

(239) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 27 r°-28 v°.

(240) F. VANHEMELRYCK, *o.c.*, p. 417.

(241) Voor een historisch overzicht van de theorieën omtrent de oorzaak van het verschil in misdadigheid tussen man en vrouw, zie J.C. HUDIG, *De criminaliteit der vrouw*, Utrecht, 1940, pp. 115-149; M.F. HIRSCH, *Women and violence*, Springfield (Mass.), pp. 139-166.

der agressief zijn. Volgens de psychologische verklaring zou het niet in de ,,aard'' van de vrouw liggen om geweldsmisdrijven te begaan. J.C. Hudig b.v. schrijft de geringe vrouwencriminaliteit toe aan het grotere aanpassingsvermogen van de vrouw (242).

Volgens andere onderzoekers zou het kwantitatief onderscheid tussen de criminaliteit van beide seksen in werkelijkheid minder scherp afgetekend zijn. Bepaalde specifiek vrouwelijke delicten — zoals kindermoord (243) — zouden zelden aan het licht komen. O. Pollak introduceerde de theorie van de ,,verborgen vrouwencriminaliteit''. Volgens deze criminoloog zou het meer in de aard van de vrouw liggen om verborgen delicten te begaan; bovendien zouden vrouwen eerder aanstokers dan daders van misdrijven zijn (244). In ons onderzoek troffen wij b.v. regelmatig gewelddadigheden aan van mannen op vrouwen, maar veroorzaakt door krenkende uitlatingen van het slachtoffer (245). Daarnaast zouden de rechters minder streng optreden tegenover vrouwelijke delinquenten (246).

Maar ook met de sociaal-economische positie van de vrouw in de maatschappij dient hier ongetwijfeld rekening te worden gehouden. Meer nog dan tegenwoordig oefende deze situatie invloed uit op de geringere vrouwelijke deelname aan de criminaliteit in het Ancien Régime (247). Vooral de positie van de gehuwde vrouw was allesbehalve

(242) J.C. HUDIG, *o.c.*, pp. 186-190.

(243) Over kindermoord in de Nederlanden (14de-15de eeuw), zie P. FERNANDEZ, *Het verschijnsel kindermoord in de Nederlanden (XIVde-XVde eeuw)*, in *Studia Historica Gandensia*, 1986, 267, pp. 111-133. Het aantal gevallen van kindermoord dat de auteur in de bronnen heeft aangetroffen, is zeer gering. Zie verder Y.B. BRISSAUD, *L'infanticide à la fin du moyen-âge, ses motivations psychologiques et sa répression*, in *Revue historique de droit français et étranger*, 1972, 50, pp. 229-256. Deze rechtshistorische studie is voornamelijk gebaseerd op de genaderechtspraak van de Franse koning. Onderzoek over kindermoord in Engeland in de 18de eeuw werd verricht door R.W. MALCOLMSON, *Infanticide in the Eighteenth Century*, in *Crime in England*, pp. 191-192.

(244) O. POLLAK, *The criminality of women*, Philadelphia, 1950.

(245) De stokslagen van Jan de Herde jegens Katheline van Thielborch zijn b.v. niet helemaal onbegrijpbaar als we er rekening mee houden dat Katheline hem eerst van ,,leckere, boeve, cockyn'' en ,,witslickere'' had verweten (Aalst, Stadsarchief, 860, f. 99 r°).

(246) Zie b.v. A. PORTEAU-BITKER, *Criminalité et délinquance féminines dans le droit pénal des XIIIe et XIVe siècles*, p. 56, in *Revue d'histoire du droit français et étranger*, 1980, LVIII, pp. 13-56: ,,elle (la femme) incite certains juges, comme actuellement, à manifester plus de clémence''; over bestraffing van vrouwelijke delinquenten, zie Ch. PIERARD, *Peines infligées aux femmes délinquentes à Mons au XVe siècle*, in *Standen en Landen*, 1961, XXII, pp. 89-108. Over het onderscheid tussen mannen- en vrouwencriminaliteit in Frankrijk in de late middeleeuwen aan de hand van genadeverleningen, zie C. GAUVARD, *,,De grace especial''. Crime, état et société en France à la fin du Moyen Age*, Parijs, 1991 *(Histoire ancienne et médiévale*, 24, Université de Paris I), pp. 299-346.

(247) F. VANHEMELRYCK, *o.c.*, pp. 418-419.

benijdenswaardig (248). Ze stond onder het gezag van haar man, of zoals de in 1618 gehomologeerde costuimen van Aalst bepalen: ,,een vrauwe, wesende in huwelicke staet, es in de macht van haeren man''. Ze kon zich niet verbinden, geen overeenkomsten aangaan, niet schenken, niet in rechte optreden zonder de toestemming van haar echtgenoot. Volgens deze costuimen kon ze wel in rechte optreden ,,indien haeren man weygherde haeren persoon ofte goedinghen te defenderen ofte haer actien te vervolghen''. Ook de handelaarster, d.w.z. de vrouw die handel drijft bij akkoord van haar man, was bekwaam zich te verbinden voor zover het ,,zaecken haere coopmanschip rakende'' betreft (249). De gehuwde vrouw bezat tevens het recht om zonder machtiging van haar man te getuigen (250). Slechts zelden echter werd in onze bronnen gewag gemaakt van een vrouwelijke getuige. We noteerden slechts 8 getuigen van het vrouwelijk geslacht: de veertigjarige Lysbet 't Zweertvaghere getuigt in het proces van verkrachting tussen Goosse Vermatten en Josine de Sadeleer (251); Clare, gehuwd met Jan Meermans legt getuigenis af bij de zaak tussen Gillis de Grijp (klager) en Jan Soyman (beklaagde) (252) en onder de getuigen gehoord naar aanleiding van het ongeoorloofde gedrag van Pieter Jacob jegens kolfdrager Gillis Sinckele, komt een zekere Jehaenken Coens voor (253). Naar aanleiding van de overspelige praktijken van Lauwereys van Rampelberghe met de vrouw van Jacob de Mol (klager) werden zowel Katheline, vrouw van Lieven de Mol, Katheline Ruytinx, Yde Coutaerts, Clara, gehuwd met Diric de Mol als Marie, vrouw van een andere Lieven de Mol, aan een getuigenverhoor onderworpen (254).

De weduwe genoot een betere juridische positie in de maatschappij; zelfs als minderjarige bezat ze ongeveer dezelfde rechten als de man. De in 1618 gedecreteerde costuimen stellen dat ,,een weduwe, al ist dat zij is onderjaerich, blijft haer selfs, ende vermach alle contracten aen te gaene ende maecken'' (255). Verder werd alle vrouwen het verbod opgelegd een openbaar ambt te bekleden (256).

(248) Over de rechtspositie van de vrouw in het Ancien Régime, zie J. GILISSEN, *Le statut de la femme dans l'ancien droit belge*, in *Recueils de la Société Jean Bodin*, XII, 2, Brussel, 1962, pp. 255-321; IDEM, *Historische inleiding tot het recht*, Antwerpen, 1981, pp. 557-560; Ph. GODDING, *Le droit privé*, pp. 81-87.
(249) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, p. 92-94.
(250) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, pp. 456-458.
(251) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 154 v°-156 r°.
(252) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 184 v°-185 r°(misdrijf tegen de eer).
(253) Aalst, Stadsarchief, 859, f. Y v°-Z r°/r°-v°.
(254) Aalst, Stadsarchief, 862, f. 33 r°-v°.
(255) DE LIMBURG-STIRUM, *o.c.*, p. 94. Van de 70 door een vrouw gepleegde misdrijven werden er 7 door een weduwe gepleegd.
(256) J.GILISSEN, *Historische inleiding tot het recht*, Antwerpen, 1981, p. 558.

Ook al waren er in de stad een aantal vrouwen die hun man assisteerden bij zijn werk of zelf één of andere taak uitoefenden, zoals brouwen of spinnen, toch leidden de vrouwen over het algemeen een geïsoleerder bestaan dan de mannen. Vooral huishoudelijke zorgen werden hen toevertrouwd. Mannen waren trouwere kroegbezoekers dan vrouwen, aan spelen deed een vrouw zelden mee ... Het eerder beperkt openbaar optreden van de vrouw gaf haar minder gelegenheid tot misdadigheid. Hoe groter het contact met de buitenwereld, des te groter de mogelijkheid tot conflictsituaties, of anders gezegd: ,,de gelegenheid maakt de dief''. Volgens J.M. Beattie, die de criminaliteit onder vrouwen in de 17de en 18de eeuw in Engeland onderzocht, is dit een verklaring voor het nog geringere percentage misdadig gedrag van de vrouw op het platteland dan in de stad. Op het platteland is de vrouw sterker onderworpen aan sociale controle en neemt zij minder deel aan het openbaar leven (257).

Kortom, naast de biologische en psychologische verschillen tussen beide seksen, zal ook de specifieke sociale positie van de vrouw in de maatschappij het kwantitatief verschil tussen mannen- en vrouwendelinquentie mede hebben beïnvloed.

2. De vrouw als slachtoffer

We zullen voor het onderzoek van de vrouwelijke slachtoffers dezelfde methode toepassen als voor de vrouwencriminaliteit. Eerst zullen wij voor het totaalcijfer van de misdrijven evenals voor elk misdrijf afzonderlijk het percentage vrouwelijke slachtoffers berekenen. Daarna wordt het ,,absoluut percentage'' berekend, m.a.w. bij welke misdrijven vinden we het grootste percentage vrouwelijke slachtoffers?

Ongeveer 12% van de slachtoffers van de misdrijven die te Aalst werden gepleegd gedurende de jaren 1480-1481 en van 1485 tot 1504, behoorden tot de vrouwelijke sekse (258).

Eén van de 51 dodelijke slachtoffers was een vrouw, nl. Josine van de Perre filia Pieters, echtgenote van Cornelis Scrivers. Ze werd ,,bij meskieve'' door Willem Fierkens, molenaar, dodelijk verwond toen ze Willem, die ,,zijns zelfs wive naerghinc ende naer haer slouch met handshende van eenen pycke'', wilde tegenhouden en zo ,,in scarpe van der pycke'' liep (259).

Op de 225 gewelddaden zonder dodelijke afloop kwamen 26 of 11,5% vrouwen voor. Onder de daders van deze gewelddaden tellen we 8 vrouwen en 18 mannen. 17 vrouwen werden het slachtoffer van een misdrijf

(257) J.M. BEATTIE, *The Criminality of Women in Eighteenth Century England*, p. 109, in *The Journal of Social History*, Londen, 1975, VIII, pp. 80-116.
(258) Bij 488 van de in totaal 545 misdrijven zijn de slachtoffers gekend.
(259) Aalst, Stadsarchief, 1189, f. 35 r°.

tegen de eer. Op een totaal van 91 gekende slachtoffers (260) betekent dit 18,7%. Onder deze 17 gevallen tellen we 9 daders van de mannelijke sekse.

Van de 129 vermogensdelicten zijn 111 slachtoffers bekend (261) waaronder slechts 4 vrouwen (3,6%). Eigenlijk geeft dit cijfer een vertekend beeld van de realiteit. Bij de gevallen van diefstal b.v. in een huis van een gehuwd paar werd in de bronnen meestal slechts de mannelijke partner vermeld.

Wat de zedendelicten betreft, kunnen we vrij kort zijn. In de subcategorieën waar er sprake is van slachtoffers — nl. verkrachting, vrouwenroof en verleiding — zijn de slachtoffers uiteraard vrouwen. In de bronnen kwamen in totaal 10 gevallen voor.

In welke misdrijfgroep vonden wij het grootste aantal vrouwelijke slachtoffers? Het leeuwedeel ervan troffen we aan bij de gewelddaden zonder dodelijke afloop (45%); 29% van de slachtoffers van het zwakke geslacht behoren tot de categorie misdrijven tegen de eer, 17% tot de zedendelicten, gevolgd door de vermogensdelicten (7%) en gewelddaden met dodelijke afloop (2%).

Kortom, niet alleen onder de daders maar ook onder de slachtoffers waren vrouwen eerder een zeldzaamheid. Onze inziens dient dit opnieuw grotendeels te worden toegeschreven aan de inferieure sociaal-economische positie van de vrouw tijdens het Ancien Régime. Vooral de thuiswerkende vrouw liep minder kans om in conflictsituaties betrokken te raken. Aangezien ze over het algemeen minder zelfstandig optrad en minder verantwoordelijkheid droeg, kon ze misschien ook minder vlug in de ogen van anderen iets misdoen. Uiteraard speelt hier opnieuw haar zogenaamde minder agressieve aard een rol. Ze was zelden betrokken bij vechtpartijen, vandaar dat ze dan ook zelden verwondingen — al dan niet met dodelijke afloop — opliep.

C. RECIDIVE EN SAMENLOOP VAN MISDRIJVEN

Recidive (herhaling) en samenloop van misdrijven zullen hier samen worden behandeld (262). Onder samenloop van misdrijven verstaan wij dat de dader in één proces van verschillende misdrijven wordt beticht,

(260) Bij deze categorie werden de slachtoffers immers regelmatig omschreven als ,,voisins''.

(261) De niet-geïdentificeerde slachtoffers betreffen meestal ,,aucuns bons gens''.

(262) Recidive is het hervallen in de misdadigheid. Men spreekt in het Belgisch Strafrecht van de 20ste eeuw over samenloop van misdrijven wanneer een zelfde dader 2 of meerdere misdrijven ter zelfder tijd of op verschillende tijdstippen heeft gepleegd, en wanneer hij wegens geen van deze misdrijven reeds was veroordeeld op het moment dat hij voor het strafrecht verschijnt (C.J. VANHOUDT en W. CALEWAERT, *Belgisch Strafrecht*, II, Gent, 1968, p. 580 en p. 612).

die niet op hetzelfde tijdstip werden gepleegd. Met andere woorden gewelddaden vergezeld van scheldpartijen, schaking van huisbraak, doodslag gepaard gaand met overtreding van het verbod op verstoring van de nachtvrede ..., komen hier niet aan bod. We hebben reeds eerder op voornoemde strafverzwarende omstandigheden gewezen.

Herhaling is een strafverzwarende omstandigheid. In het oud-Vlaamse strafrecht kent men alleen de bijzondere herhaling (dit is herhaling van soortgelijke misdrijven), ze is bijna uitsluitend van belang bij diefstal (263). Recapituleren we dat — volgens Wielant — een dief die éénmaal stal, met roeden moest worden geslaan, tweemaal stelen diende met verminking gestraft. Wie zich driemaal aan dit delict had schuldig gemaakt, eindigde aan de galg (264). Ook samenloop van misdrijven had een strafverzwarende invloed (265).

De normatieve bronnen van Aalst reppen met geen woord over de sancties op recidive en samenloop van misdrijven. Enkel de bronnen uit de praktijk kunnen ons hierover dus inlichten. Ter motivatie van compositie voor diefstal werd soms het feit ingeroepen dat de delinquent zich nog niet eerder aan dit delict had schuldig gemaakt, of dat hij niet ,,par coustume'' maar ,,par povreté'' had gestolen (266). Ook in de remissiebrieven wordt regelmatig beklemtoond dat het werkelijk de eerste maal is dat de suppliant een bepaald misdrijf heeft gepleegd (267).

We noteerden 59 personen die zich aan verschillende misdrijven hadden schuldig gemaakt. Dit is ongeveer 10% van het totale aantal delinquenten, nl. 593 (268).

Recidive blijkt geen strafverzwarende invloed te hebben. We beschikken evenwel over slechts enkele gevallen van soortgelijke herhaling, waarvan ons bovendien zelden (vergelijkbare) sancties werden overgeleverd. Uit deze schaarse voorbeelden blijkt alvast dat er in het laatmiddeleeuwse Aalst weinig of geen rekening werd gehouden met de strafrechtelijke antecedenten van de veroordeelde; zelfs bij diefstal lijkt

(263) R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht*, pp. 71-73.

(264) A. ORTS, *o.c.*, p. 149.

(265) D.A. BERENTS, *Misdaad in de middeleeuwen*, Utrecht, 1976, p. 36.

(266) Zo composeerde de baljuw in 1501 met Laurens Meeux, beticht van diefstal van veldvruchten, gezien zijn ,,povre estat (...) et que c'estoit la premiere fois que de ce il avoit esté accusé ...''(Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13555, f. 2 r° (1 januari-30 april 1501)). Dit laatste argument strookt echter niet met de realiteit: 20 jaar eerder reeds composeerde de baljuw met dezelfde Laurens over hetzelfde vermogensdelict (Brussel, Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 2 r° (1 januari-30 april 1481).

(267) B.v. ,,Josse Berckmans, qui a tousiours esté de honneste vie et bonne conversacion sans jamais avoir commis chose de reprehencion ...'' (Rijsel, Archives départementales du Nord B, 1715, f. 47 v°-48 r°).

(268) Ter informatie: sinds 1930 is het percentage van de verhouding van de recidivisten tegenover het geheel van de misdrijfplegers in België minstens 42% (statistieken tot 1963), uit C.J. VAN HOUDT en W. CALEWAERT, *o.c.*, II, p. 580).

dit het geval te zijn. Ook op de compositiebedragen lijkt recidive niet systematisch een strafverzwarende invloed te hebben gehad. Bij wijze van voorbeeld: in 1495 composeerde de baljuw met Joos de Herde voor 4 lb. wegens overspel (269), in 1496 moest Joos voor hetzelfde zedendelict slechts 3 lb. betalen aan de gerechtsofficier (270). Wouter Weyns gooide het in 1495 op een financieel akkoord met de baljuw voor 8 lb. (271), een jaar later voor 6 lb. (272). In beide gevallen betrof het gewelddaden waarop een boete van 60 lb. stond. Daarnaast kennen we eveneens enkele voorbeelden waarbij de recidivist van een gelijkaardig delict de tweede of derde maal een hogere compositiesom diende te betalen dan voorheen. Zo composeerde de baljuw met Hendrik van Branteghem in 1495 voor 2 lb. (273) en in 1496 voor 3 lb. (274), telkens wegens overspel. Laurens Meeux, zowel in 1481 (275) als in 1501 (276) beticht van diefstal, betaalde de eerste maal 6 lb., de tweede maal 9 lb. 12 s. aan de baljuw. Of we dit hogere compositiebedrag moeten wijten aan recidive of aan een andere factor blijft een vraagteken, de discrepantie van 20 jaar tussen beide delicten doet ons vermoeden dat recidive het compositiebedrag (van 1501) waarschijnlijk niet heeft beïnvloed. Alles bij elkaar blijven het weinig spectaculaire schommelingen.

Wanneer iemand in één vonnis werd veroordeeld wegens verschillende misdrijven had dit evenwel duidelijk zijn invloed op de sanctie. Jan Breynaert werd in 1500 door de schepenen van Aalst wegens overspel en ,,beaucop d'autres malefices'' veroordeeld tot 50-jarige verbanning uit Vlaanderen (277). Hendrik van den Broucke, die als sergeant van het Land van Aalst een ware terreur uitoefende op de plattelandsbewoners van zijn ambtsgebied, werd door de Raad van Vlaanderen ter dood veroordeeld (278). En ook bij compositie over diverse misdrijven lag het

(269) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 1 v° (1 september-31 december 1495).
(270) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 2 r° (1 mei-31 augustus 1496).
(271) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 1 r°-v°(1 mei-31 augustus 1495).
(272) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 1 v° (1 september-31 december 1496).
(273) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 1 v° (1 september-31 december 1495).
(274) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13555, f. 1 v° (1 mei-30 augustus 1496).
(275) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 2 r° (1 januari-30 april 1481).
(276) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13555, f. 2 r° (1 januari-30 april 1501).
(277) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13555, f. 2 r° (1 januari-30 april 1509).
(278) Gent, Rijksarchief, *Raad van Vlaanderen*, 7514, f. 146 r°-v°.

compositiebedrag hoger dan wanneer er slechts over één misdrijf werd gecomposeerd. Zo moest André Pareman b.v. de relatief hoge compositiesom van 30 lb. aan de baljuw betalen, wegens diverse diefstallen van dieren (279).

Onder de recidivisten vinden we enkele grafelijke overheidsdienaars terug, naast leden van vooraanstaande Aalsterse families. Pieter Coppens had in 1494 Jan Bettezone verwond; hij was toen meier van Nederbrakel (280). Enkele jaren later verkrachtte hij Katheline Poyter (281). Pieter werd wegens dit zedendelict op de pijnbank gelegd. De verdere evolutie van deze zaak is ons niet bekend. Uit het proces naar aanleiding van deze verkrachting blijkt dat hij zich meermaals aan dit zedendelict had schuldig gemaakt. Waarschijnlijk oefende Pieter ten tijde van dit proces niet meer het ambt van meier uit; in de vrij gedetailleerde optekening van het proces wordt daarvan immers geen gewag gemaakt.

De reeds geciteerde baljuw van Liedekerke, genaamd Pieter Leebeeke, werd in 1491 door Tannen Mostinx beticht van diefstal (282), en door Jan van Gavere van ,,mesuz et excesse'' (283). Of hij hiervoor ook werd gestraft, blijft een vraagteken. Deze delicten beletten echter niet dat Pieter Leebeeke zeker nog tot in 1493 het baljuwsambt van Liedekerke kon waarnemen (284). En ook Pieter Spillier, baljuw van Michelbeke, Gillis van Boxtale, meier van Aaigem en Lieven van de Neste, baljuw van Okegem, konden zich verschillende misdrijven veroorloven tijdens de uitoefening van hun ambt. Hetzelfde kan eveneens gezegd van Jan van der Beke filius Stevens die in 1485 en 1488 de functie van schepen van Aalst bekleedde en in 1490, 1491, 1492, 1494, 1495 en 1497 de ammanie pachtte. Door zijn huwelijk met Katheline had hij zich met een zeer vooraanstaande Aalsterse familie verbonden (285). Zijn opvliegende aard kon Jan niet verbergen. In 1492 werd hij door Alexander de Vremde, meier van Aalst, aangeklaagd wegens ,,ruytheden ende rebellicheden'' tegenover deze grafelijke gerechtsofficier (286). Meer dan de aanklacht is ons over dit conflict niet bekend. Volgend incident speelde zich in 1495 af: toen Olivier Boccaert, ontvanger van de penningen van

(279) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamers*, 13554, f. 2 r° (1 januari-31 augustus 1492). Wij becijferden voor diefstal een gemiddelde compositiesom van 7 lb., zie L. DE MECHELEER, *De criminaliteit (I)*, p. 115.
(280) Aalst, Stadsarchief, 1189, f. 172 r°.
(281) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 156 r°-157 r°, f. 186 v°-187 r°.
(282) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 66 r°.
(283) Aalst, Stadsarchief, 860, f. 79 v°.
(284) Aalst, Stadsarchief, 1188, f. 180 v°.
(285) R. MARCOEN, *Prosopografie*, p. 148.
(286) Aalst, Stadsarchief, 1188, f. 159 r°.

Tours (287), Jan vriendelijk begroette, riep deze hem toe: ,,Ic wildic u uwe starte (strot) afghesteken hadde, ic zal u uwe storte afsteken ende ghij en starft van nemmermeer mans handen dan van den mijnen ende ghij zit derboven en riedt ende dan leedde de ghevanghene in de Roose (288) ende daer sloctise of ghij slocke'', aldus Joos de Grave, advocaat van Olivier (289). Het relaas van de advocaat van Jan van der Beke, genaamd Pieter van Hertsberghe, zag er als volgt uit: vermits zij die voornoemde vorstelijke belastingen weigerden te betalen, volgens Olivier niet in de ammanie maar in de abdijen ten Rozen of ter Sterre (290) moesten worden opgesloten, had Jan tot Olivier gezegd: ,,Olivier, ghij vermindert minen heere van Ymmersele ende zine ammanie (291) ende ghij waert weert dat men u de keele afstake ende ic wildic u de kele afghesteken hadde''. De woorden: ,,Ghij leedt de ghevanghene in de Roose ende daer sloctise'', ontkent hij. Alweer geen vonnis. Olivier Boccaert behoorde tot één van de belangrijkste Aalsterse families. Tijdens zijn ambtenarenloopbaan was hij 7 maal ontvanger en 8 maal schepen (292). Dat Jan van der Beke noch voor deze beledigende en bedreigende uitingen tegenover Olivier Boccaert, die in dienst stond van de graaf, noch voor zijn gewelddaden tegenover de meier van Aalst, werd gestraft, houdt waarschijnlijk verband met het feit dat hij, door zijn huwelijk met Katheline Tollin, in een zeer voornaam familienetwerk was terechtgekomen. Misschien kon hij zich dank zij protectionisme door deze familie meer veroorloven dan de doorsnee-burger in Aalst. In 1497 en in 1500 werden nog 2 andere personen, respectievelijk Andries Pieters filius Andries (293) en de zoon van Pieter van Borst (294), het slachtof-

(287) Op 30 oktober 1489 sluit Maximiliaan van Oostenrijk met Karel VIII van Frankrijk de vrede van Montils-lez-Tours af; hierin wordt o.m. voorzien in zware geldelijke boetes ten laste van de opstandelingen (W.P. BLOCKMANS, *Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 1974, CXL, pp. 302-303).

(288) Het klooster ,,Ten Rozen'' is een vrouwenklooster der Cisterciënzerorde dat in de eerste helft van de 13de eeuw werd gesticht (DE POTTER-BROECKAERT, *o.c.*, 1875, III, pp. 357-367).

(289) Aalst, Stadsarchief, 861, f. 30 r°.

(290) Het Onze-Lieve-Vrouwe-Gasthuis ter Sterre aan de Pontstraatpoort werd — waarschijnlijk op het einde van de 14de eeuw — door de Wilhelmieten overgenomen. De Wilhelmieten werden vanaf dit ogenblik Sterheren genoemd (E. HOUTMAN, *Het Wilhelmietenklooster te Aalst*, p. 233, in *Het Land van Aalst*, 1972, XXIV, pp. 229-267).

(291) De ammanie behoorde dus blijkbaar toe aan de heer van Immersele en niet meer aan de familie Tollin, zoals R. MARCOEN, *o.c.*, p. 148, stelt. Het is hier niet ondenkbaar dat de ammanie in het bezit is gekomen van de heer van Immersele door een huwelijk van een lid van de familie Tollin met de heer van Immersele.

(292) R. MARCOEN, *o.c.*, pp. 49-50.

(293) Aalst, Stadsarchief, 1192, f. 118 r°.

fer van Jan van der Bekes agressief karakter. En opnieuw ontbreekt ons het eventueel door de schepenen over deze delicten uitgesproken vonnis. De grote vraag is hier: werd Jan inderdaad niet veroordeeld voor deze misdrijven of worden we enkel misleid door de bronnen? Werden de door hem gepleegde misdrijven tegen overheidsdienaren misschien door de Raad van Vlaanderen gevonnist? In de veronderstelling dat hij effectief niet werd gestraft, zou het hier wel eens om een voorbeeld van wat Barbara A. Hanawalt ,,fur-collar crime'' noemt, kunnen gaan. Zij past het begrip ,,white collar crime''van E. Sutherland aan de specifiek middeleeuwse omstandigheden aan. Personen met invloed hanteren hierbij hun positie en het systeem van het cliëntelisme om ongestraft misdaden te plegen en de rechtsvervolging te reduceren of uit te schakelen (295).

Uit voorgaande voorbeelden blijkt alvast één zaak: zelfs het herhaaldelijk plegen van misdrijven zoals diefstal, geweldpleging, gebrek aan respect tegenover andere overheidsdienaren... was geen reden om iemand zijn openbare functie te ontnemen. Zowel stedelijke als grafelijke overheidsdienaren profiteerden ten zeerste van hun machtspositie om zich aan ,,fur-collar crime'' te wagen. Clans, cliënteles en beschermende sociale netwerken speelden hierbij ongetwijfeld een rol (296). Verder prosopografisch onderzoek zou dit eventueel kunnen bevestigen.

De remissie door de hertog verleend aan Hendrik van Branteghem, alias Gheldens, voor een hele reeks diefstallen, wijst eveneens sterk in de richting van wederzijds dienstbetoon en cliëntelisme. In ruil voor de militaire prestaties van de suppliant in het leger van de hertog, werd hem genade verleend. Hierbij dient opgemerkt dat Hendrik voor de minstens 17 door hem gepleegde diefstallen niet was berecht door de Aalsterse schepenen. Dit houdt vermoedelijk verband met het feit dat hij tot een zeer aanzienlijke Aalsterse familie behoorde. Gedurende de laatste 25 jaar van de 15de eeuw zetelde er nagenoeg jaarlijks een van Branteghem in het schepencollege (297). Is het daarom dat het Aalsters gerecht de kleptomane neigingen van Hendrik door de vingers zag?

(294) Aalst, Stadsarchief, 1193, f. 5 r°.

(295) B.A. HANAWALT, *Fur-collar Crime: the Pattern of Crime among the Fourteenth-Century English Nobility*, in *The Journal of Social History*, 1976, VIII, pp. 1-17.

(296) Over cliëntelisme en patronage, zie J.W. BENNETT, *Paternalism*, in D.L. SILLS, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, VIII, London, 1968, pp. 472-477; E.R. WOLF, *Friendship and Patron-client relations in complex societies*, in S.W. SCHMIDT, C. LANDE, L. GUASTI, *Friends, followers and factions. A reader in political clientism*, Berkeley, 1977, pp. 167-177; LANDE, *The dyadic base of clientisme*, in S.W. SCHMIDT, C. LANDE, L. GUASTI, *o.c.*, pp. XIII-XXXVII; J.E. ELLEMERS, *Patronage in sociologisch perspectief*, in *Sociologische Gids. Tijdschrift voor Sociologie en Sociaal Onderzoek*, 1969, 16, pp. 432-440; W.F. WERTHEIM, *Patronage als structureel verschijnsel*, in *Sociologische Gids. Tijdschrift voor Sociologie en Sociaal Onderzoek*, 1969, 16, pp. 362-365.

(297) R. MARCOEN, *o.c.*, p. 227 e.v.

EINDCONCLUSIES

We besluiten onze driedelige reeks over de criminaliteit te Aalst in de late middeleeuwen met enkele belangrijke conclusies.

Op het einde van de 15de, begin 16de eeuw is het zoenrecht te Aalst op sterven na dood. Tijdens de eerste helft van de 15de eeuw genoot het nog een relatief succes (298). Dit is geen typisch Aalsters verschijnsel, ook te Gent b.v. kent de zoenpraktijk sinds 1500 een langzame achteruitgang (299). Het compositierecht kende te Aalst op het einde van de 15de, begin 16de eeuw duidelijk een groter succes dan tijdens de eerste helft van de 15de eeuw. Tijdens de door ons bestudeerde periodes — 1480-1481 en 1485-1504 — werden er gemiddeld 14,4 composities per jaar gesloten. Voor de periode 1400-1450 werd een jaarlijks gemiddelde van slechts 5,76 composities becijferd (300). Wanneer we de belastingconflicten en schuldkwesties even buiten beschouwing laten, tellen we 387 (56%) misdrijven die door de stedelijke overheid werden behandeld en 303 (44%) delicten waarover door de baljuw werd gecomposeerd (301). Dus zowel de gewone gerechtsprocedure als de compositie speelden een belangrijke rol te Aalst tijdens de jaren 1480-1504.

In de bestudeerde periode waren lijfstraffen te Aalst zeer zeldzaam, vermogensstraffen genoten duidelijk de voorkeur en ook verbanningen kenden een relatief succes. Meestal gingen deze straffen gepaard met het openlijk vragen van vergiffenis. Vermogensstraffen waren ook dikwijls vergezeld van een bedevaart, die nagenoeg altijd kon worden afgekocht. Opsluiting in de gevangenis kwam slechts voor als voorlopige hechtenis en als dwangmaatregel; zo werd wie aan een schuld niet wilde voldoen (of eventueel diens borgen) gevangen gezet tot hij betaald had. Van een gevangenisstraf was er in de bestudeerde periode nog geen sprake.

Behalve de enkele reeds genoemde gevallen, hebben we van klassejustitie weinig sporen gevonden. Maar gezien het overwegend voorkomen van vermogensstraffen en afkoopbare bedevaarten, konden de gegoeden zich meer delicten permitteren dan de minder welstellenden. Invloedrijke personen zullen ook door cliëntelisme en wederzijds dienstbetoon heel wat voordelen hebben genoten. Denken we b.v. aan de

(298) M. CLAESSENS, *Het zoen- en strafrecht te Aalst (1400-1450)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, RUG, 1965-1966, p. 83.

(299) R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht*, p. 321.

(300) Een ordonnantie van 31 oktober 1753 met een uitvoerige reglementering van de compositie bewijst dat dit systeem ook in 1753 nog succes kende (F. VANHEMELRYCK, *Bijdrage tot de studie van het politieapparaat in het Ancien Régime*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1972, 2, 2, p. 392).

(301) Het betreft hier soms dezelfde misdrijven, waarover eerst door de schepenen werd gevonnist en pas daarna een compositie met de baljuw volgde.

genadeverleningen voor misdrijven, gepleegd door personen die tot een voornaam familienetwerk behoorden en aan de talrijke composities die werden gesloten op instigatie van vrienden en magen van de delinquent of van een voornaam figuur die de betichte op één of andere manier had ten dienste gestaan. Anderzijds echter had de sociale stand ook invloed op het compositiebedrag. De baljuw, die zijn inkomsten zo hoog mogelijk wilde opdrijven, eiste voor een gelijksoortig misdrijf meer van een gegoede dan van een armoezaaier. Dit is dus een voorbeeld van precies het tegenovergestelde van klassejustitie.

We werden geconfronteerd met een bijzonder groot aantal schuldkwesties, nl. 2680. Het zou interessant zijn te onderzoeken of er ook in andere Vlaamse steden op het einde van de 15de eeuw zoveel financiële geschillen voorkwamen. De meeste onderzoekers van de criminaliteit in de late middeleeuwen nemen de schuldkwesties echter niet in hun studie op, vandaar dat vergelijking met andere onderzoeksgebieden vooralsnog onmogelijk bleek. Verder telden we 77 belastingconflicten.

De overige misdrijven omvatten in totaal 686 gevallen. Zijn de aantallen en percentages van de delicten te Aalst op het einde van de 15de eeuw vergelijkbaar met deze in andere middeleeuwse steden? Ter illustratie vergelijken we onze gegevens met deze uit Eeklo voor de periode 1450-1492 (302).

Zowel te Aalst als te Eeklo nemen de fysieke agressiedelicten een zeer belangrijke plaats in. Te Eeklo steekt het percentage misdrijven tegen de openbare orde dan weer ver uit boven het Aalsterse. Het aandeel van zeden- en vermogensdelicten in de steden Aalst en Eeklo is min of meer vergelijkbaar. Ook andere onderzoekers op dit terrein werden geconfronteerd met een groot aantal agressiedelicten. D.A. Berents becijferde dat gewelddaden te Utrecht (1300-1455) 32,6% van het totale aantal misdrijven bedroegen en daarmee ook de belangrijkste groep vormden (303). F. Vanhemelryck kwam zelfs tot 84,8% misdrijven tegen de lichamelijke integriteit in de ammanie van Brussel (304). Verbale agressie bedroeg te Utrecht slechts 4,72% (305); in de ammanie van Brussel amper 3,1% (306) en te Eeklo 9,5%. Dit zijn vrij lage percentages in vergelijking met Aalst, waar het aandeel verbale agressiedelicten 22% bedroeg van het totale aantal delicten. Tilde men te Aalst zwaarder aan een misplaatst woord? Voelde men zich in deze Denderstad vlugger gekrenkt in de eer? Of lag het aantal verbale krachtpatserijen te Aalst effectief hoger?

(302) P. STABEL, *Misdaad en misdadiger*, p. 165.
(303) D.A. BERENTS, *Misdaad in de middeleeuwen*, p. 132.
(304) F. VANHEMELRYCK, *De criminaliteit in de ammanie van Brussel*, p. 415.
(305) D.A. BERENTS, *o.c.*, p. 132.
(306) F. VANHEMELRYCK, *o.c.*, p. 415.

	Aalst (1480-1481, 1485-1504)		*Eeklo (1450-1492)*	
	aantal	*%*	*aantal*	*%*
gewelddaden	277	44,38	92	32,3
eer	153	22,3	27	9,5
vermogen	128	18,66	49	17,2
openbare orde	67	9,77	65	22,9
zeden	54	7,87	30	10,5
openbare trouw	7	1,02	—	—
onbekend	—	—	21	7,4
TOTAAL	686	100,00	284	100,00

Het relatief hoog percentage van misdrijven tegen de eer dat we voor Aalst optekenden, is daarom niet automatisch een getrouwe weerspiegeling van de realiteit. Mogelijk werd er ook te Utrecht, Brussel en Eeklo even frekwent gescholden of achter iemands rug kwaadgesproken, maar werd dit daar als een zó licht vergrijp beschouwd dat het volgens het slachtoffer niet de moeite loonde hiervoor een klacht in te dienen. Dergelijke twisten werden waarschijnlijk dikwijls in der minne geregeld.

Eén zaak is echter duidelijk: de mens in de late middeleeuwen was zeer agressief, hij reageerde impulsief, zonder zelfbeheersing en zonder te denken aan de nadelige gevolgen die eventueel konden voortvloeien uit zijn agressieve handelingen. Enkele uit het leven gegrepen taferelen die we in de Audiëntieregisters en ferieboeken aantroffen, brengen mensen ten tonele die elkaar omwille van futiele meningsverschillen letterlijk in de haren vlogen. Dit bevestigt de visie van Huizinga dat de vijftiende-eeuwse mens heviger van temperament, prikkelbaarder en minder beheerst was dan zijn hedendaagse afstammeling (307).

(307) B.v. J. HUIZINGA, *Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, Haarlem, 1963, pp. 28-29: „Overal waar men de lotgevallen naspeurt van de personen in de bronnen van dien tijd vermeld, verrijst zulk een beeld van heftig bewogen levens (...). Het vuur van haat en geweld brandt hoog".

Wanneer we het over geweld en beheersing ervan hebben, kunnen we niet zomaar voorbijgaan aan de theorie van N. Elias (308). Volgens deze socioloog geeft politieke centralisatie op zich aanleiding tot beschaafd gedrag. Pas door een sterke centrale staat zou de primitieve aanvalslust (,,Angriffslust'') beheerst worden. In de ,,primitieve'' (dixit Elias) samenlevingen tonen allerlei lichamelijke verrichtingen zich openlijker. Samenlevingen waar een stabiel geweldsmonopolie ontbreekt, zijn ook samenlevingen waar de functieverdeling betrekkelijk gering is en de interdependentieketten die mensen onderling verbinden relatief kort zijn. In overeenstemming hiermee moeten de mensen in deze samenlevingen bereid zijn tot vechten en bij verdediging tegen aanvallen hun hartstochten de vrije loop laten. In geciviliseerde samenlevingen is het individu in hoge mate beschermd tegen gewelddaden, maar tevens gedwongen zijn hartstochten die hem tot geweldpleging jegens anderen kunnen brengen, terug te dringen (309).

Elias' theorie heeft al heel wat polemieken uitgelokt, o.m. omdat hij zich baseerde op secundaire studies van 19de-eeuwse positivisten, die nog in belangrijke mate de ,,Verlichte'' visie op de middeleeuwen als een donkere periode vol ellende en barbarij, vertolken (310). Ook de zogenaamde ,,natuurlijke agressie'' wordt door velen als een mythe bestempeld (311). Verder heeft N. Elias kritiek moeten verduren omdat hij gewelddadigheid op gelijke voet stelt met primitiviteit. Bovendien is hij ook niet vrij van enig Eurocentrisme: hij stelt de middeleeuwse samenleving op gelijke voet met de niet-Europese culturen (312). Verder doorgedreven onderzoek naar de intensiteit van het gevoel in de late middeleeuwen, de verhouding tussen voelen en redeneren — een variatie op het thema van de psychologische geschiedenis — is hier aangewezen (313).

We herhalen het nogmaals, voornoemde cijfers zijn slechts benaderend. Een onbekend aantal misdadigers kon aan het gerecht ontsnappen

(308) N. ELIAS, *Ueber den Prozess der Zivilisation*, Bazel, 1939, I, pp. 263-283; II, pp. 312-341; Nederlandse vertaling *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*, Utrecht-Antwerpen, 1983, I, pp. 259-275; II, pp. 311-330.

(309) A. BLOK, *Bescherming en Geweld*, in *Sociologische Gids*, 1982, XXIX, 3-4, pp. 197-209.

(310) B. MASO, *Ontwikkelingen van de aanvalslust in het feodale Frankrijk. Bijdrage tot de NSAV-conferentie over Elias' civilisatietheorie*, Amsterdam, 1981, p. 2 e.v.

(311) *Ibidem*; A. PLACK, *Der Mythos vom Agressionstrieb*, Frankfurt a. Main-Berlijn-Wenen, 1974.

(312) R.C. BLEYS, *Achter de coulissen van een beschavingsproces*, in *Streven*, 1984, 52, 1, p. 13.

(313) R.C. VAN CAENEGEM, *Psychologische geschiedenis*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1965, 78, pp. 129-149. De auteur benadrukt het belang van de psychologische geschiedenis en pleit voor erkenning ervan als een volwaardige tak naast andere disciplines van de geschiedenis.

en maakte aldus het ,,dark number'' van de criminaliteit uit. Er werden opvallend weinig moorden en verkrachtingen geteld, dit is te wijten aan het feit dat deze misdrijven wegens hun heimelijk karakter een hoog ,,dark number'' toelieten. Sommige zaken die in theorie als delicten werden beschouwd, werden buiten de rechter om bemiddeld; men spreekt dan van infra-judiciële conflictoplossing (314). Het ,,dark number'' hangt ook nauw samen met de organisatie en de doeltreffendheid van het politieapparaat. F. Vanhemelryck poneert dat het politiek apparaat tijdens het Ancien Régime op vele gebieden te kort schoot. Er was een onvoldoende personeelsbezetting bij het gerechtelijk apparaat, een falende opsporingstechniek, gebrek aan plichtsbesef van de ambtenaren om redenen van vrees, financiële overwegingen, nalatigheid en corruptie. Volgens de auteur is het helemaal niet uitgesloten dat de op financieel gewin uit zijnde gerechtsofficieren, in casu de baljuw, de geldsommen die zij door compositie van de delinquenten ontvingen, verduisterden, zodat de hele som in hun handen terecht kwam (315). Bovendien is in de loop van ons onderzoek gebleken dat we niet eens over alle vonnissen beschikken die tijdens de statistisch onderzochte periode door de schepenen werden uitgesproken. Zo werden we soms toevallig over een vonnis ingelicht omdat er een compositie met de baljuw op volgde. Mogelijkerwijs werden de vonnissen in aparte registers genoteerd die de tand des tijds niet hebben doorstaan. Ook het toch wel zeer geringe aantal in de ferieboeken geregistreerde vonnissen wijst in deze richting. Dit zou onze bevindingen m.b.t. het aandeel van de verschillende misdrijven enigszins op losse schroeven kunnen zetten; het lijkt echter onwaarschijnlijk dat sterk uitgesproken vaststellingen, zoals b.v. het opvallend overwicht van agressiedelicten, hierdoor in het gedrang zouden komen. De conclusies blijven evenwel voor correctie vatbaar.

Het lag aanvankelijk in onze bedoeling de klagers en beklaagden sociaal te situeren. De belangstelling van de rechters gaat echter hoofdzakelijk uit naar het strafbaar feit en veel minder naar de acteurs; vandaar dat de gegevens over de eisers en verdedigers uiterst schaars zijn. Eén zaak is duidelijk: onder de daders duiken ook geregeld stedelijke en grafelijke overheidsdienaren op. Soms misbruikten ze hun bevoorrechte positie en maakten ze zich schuldig aan corruptie, knevelarij, fraude e.a. Maar ook andere misdrijven werden door overheidsdienaren gepleegd. Behalve wanneer het werkelijk alle perken te buiten ging, was

(314) P. SPIERENBURG, *Criminele geschiedenis; een literatuuroverzicht*, in *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 1981, 7, nr. 23, p. 260.

(315) F. VANHEMELRYCK, *Bijdrage tot de studie van het politieapparaat*, pp. 391-392.

het plegen van een delict geen reden om iemand uit zijn functie te ontslaan. Enkel de figuurlijke lange arm was vereist om ook na een misdrijf zijn functie te mogen blijven uitoefenen. Een uitgebreide prosopografie van de personen die in de conflicten waren betrokken, is hier noodzakelijk. Het ware ideaal mocht men zowel de familiale toestand, de rechtstoestand, de economische positie en de eventueel gedane studies als de eventuele functies in het openbaar leven van onze acteurs kunnen achterhalen. Dan pas zou het mogelijk zijn de correlatie misdrijf-sociale groep te onderzoeken. Familieclans, cliëntelisme, wederzijds dienstbetoon en andere aspecten zouden dan ongetwijfeld aan het licht worden gebracht. Enkel na een grondig onderzoek van de schepenregisters, ferieboeken, stadsrekeningen, wezenboeken... zal de studie van deze themata kunnen worden aangevat.*

Lieve De Mecheleer
Warandestraat 2
9470 Denderleeuw

CORRIGENDA DEEL I (XLV, 1993, 2)
p. 81, voetnoot 14, lees *de audiencier*
p. 85, *opgelopen* i.p.v. *afgelopen*
p. 89, voetnoot 51, lees *remissiebrief*
p. 116, voetnoot 264: lees A. ORTS
P. 119, *krijgswezen* i.p.v. *krijgswijzen*
p. 129, voetnoot 338, *pauvres* i.p.v. *pauvre*

* Met dank aan Eddy Put voor het nalezen van de tekst.

INHOUDSTAFEL: DE CRIMINALITEIT TE AALST IN DE LATE MIDDELEEUWEN

DEEL I (Jaargang XLV, 1993, nr. 2, pp. 77-130)
INLEIDING
I. MISDRIJVEN TEGEN DE LICHAMELIJKE INTEGRITEIT
A. Doodslag en moord
B. Zelfmoord
C. Gewelddaden
D. Omstandigheden van tijd en plaats
II. MISDRIJVEN TEGEN DE EER
III. MISDRIJVEN TEGEN HET VERMOGEN
A. Diefstal en roof
B. Huisbraak
C. Vernieling of beschadiging van goederen
D. Brandstichting
E. Bedelarij

DEEL II (Jaargang XLVI, 1994, nr. 4, pp. 221-269)
IV. MISDRIJVEN TEGEN DE OPENBARE ORDE EN DE OPENBARE VEILIGHEID
A. Misdrijven tegen de overheid - gebrek aan respect
B. Ontsnapping uit de gevangenis
C. Ambtsmisdrijven
D. Militaire misdrijven
E. Verboden wapendracht
V. MISDRIJVEN TEGEN DE OPENBARE ZEDELIJKHEID
EN TEGEN DE ORDE DER FAMILIE
A. Verkrachting en poging tot verkrachting
B. Vrouwenroof en verleiding
C. Misdrijven in verband met prostitutie
D. Overspel en concubinaat
VI. MISDRIJVEN TEGEN DE OPENBARE TROUW
A. Muntmisdrijven
B. Meineed en valse getuigenissen
C. Verboden spelen

DEEL III (Jaargang XLVII, 1995, nr. 1, pp. 3-62)
VII. BELASTINGCONFLICTEN
A. De accijnzen
B. Directe belastingen
VIII.NALATIGHEID VAN BETALEN
IX. MISDADIGERS EN SLACHTOFFERS
A. Beroep en status
B. De vrouw als dader - slachtoffer
C. Recidive en samenloop van misdrijven
EINDCONCLUSIES

N.B. De voetnoten zijn per deel genummerd.

HET TOPONIEM ,,KARDELOET'' TE NINOVE EN TE GENT EN ZIJN RELATIE TOT DE MIDDELNEDERLANDSE ARTURROMANS

D. VAN DE PERRE

Inleiding

In 1983 publiceerde ik in dit tijdschrift het artikel *Het Kardeloet-Caerloot-Carelhooft te Ninove en gelijkaardige toponiemen te Gent, Geraardsbergen en Viane* (1). Aanleiding was de straatnaamwijziging die in 1980 door de Ninoofse gemeenteraad werd doorgevoerd en waardoor de Karelhoofdstraat in Kaardeloodstraat veranderd werd. Ik toonde aan dat H. Vangassen, op wiens werk de straatnaamwijziging gebaseerd was, zich vergist had en zowel het toponiem verkeerd situeerde, als het verkeerd interpreteerde, door het terug te voeren tot twee elementen uit de lakennijverheid, het ,,kaarden'' en het ,,loden''. Ik toonde aan dat te Ninove het Kardeloet de naam van een kapel was, die toebehoorde aan één van de schuttersgilden. De oudste Ninoofse vermelding dateert van 1332. Te Gent was er in 1321 eenzelfde toponiem, daar als huisnaam van een belangrijk steen gebruikt. Tenslotte waagde ik mij aan een woordverklaring. Ik meende een Romaans toponiem te herkennen en zocht in de richting van ,,halot, halut'', de Romaanse vorm van ,,hasselt'', mede omdat ik de oorsprong van de kapel in relatie bracht met de heren van Viane, genaamd ,,van Hasselt'' of ,,de Hallut''. Vraag bleef hoe het gelijktijdig verschijnen van het toponiem te Ninove en Gent verklaren, vandaar dat ik aarzelend mijn artikel als volgt besloot: ,,Toch blijven er in mijn hypothese tot verklaring van het woord ,,kardeloet'' zowel etymologisch als historisch teveel gaten zitten. Grote waarschijnlijkheid, zekerheid is er niet'' (2).

Over een mogelijke verklaring van het toponiem had ik aan de bekende toponymist en specialist in de Middelnederlandse taalkunde dr. M. Gysseling om advies gevraagd. In een brief van 17-6-1982 deed hij me drie suggesties:

- variant van Hardelot, plaatsnaam ten zuiden van Boulogne?
- vervorming van Garlot, koninkrijk uit de tafelronderomans?
- afkomstig van Carlisle, waar koning Artur verbleef?

(1) D. VAN DE PERRE, *Het Kardeloet-Caerloot-Carelhooft te Ninove en gelijkaardige toponiemen te Gent, Geraardsbergen en Viane*, in *Het Land van Aalst*, 35, 1983, nr. 1, p. 1-54.

(2) Ibidem, p. 51.

Omdat de suggesties van dr. Gysseling mij zo exotisch leken, ben ik er toen niet verder op ingegaan, ten onrechte zoals later bleek. Tien jaar nadien zocht ik de brief van dr. Gysseling opnieuw op, omdat mijn broer Rudolf mij erop gewezen had, dat in de bijgevoegde bijdragen van de nieuwe uitgave van *Van den Vos Reynaerde. Het Comburgse handschrift* het toponiem Kardeloet voorkwam als de plaatsnaam van het hof van koning Artur (3). Sindsdien stond het voor mij vast dat het Ninoofse en Gentse toponiem Kardeloet wel degelijk iets met de Arturromans te maken hadden. En gelukkig is er de laatste jaren zoveel over de Middelnederlandse ridderepiek verschenen (4), dat mij voldoende materiaal aanwezig leek, om nu met meer kans op slagen, een nieuwe interpretatie van het Kardeloettoponiem naar voor te schuiven, me ook geruggesteund wetend, door het deskundig advies van vriend en specialist in de toponymie, de taalkundige dr. L. Van Durme (5).

1. Het Kardeloettoponiem in de Middelnederlandse romans *Lantsloot vander Haghedochte, Die Riddere metter mouwen en Walewein ende Keye*

Het toponiem *Cardeloot* komt driemaal voor in de Middelnederlandse roman *Lantsloot vander Haghedochte* (6). Deze roman is een bewerking (vrije vertaling) van de Franse *Lancelot en prose (7). De Mid-*

(3) Met dank aan mijn broer Rudolf. Zonder zijn suggestie en zijn belangstelling voor de literatuur zou ik nooit op het spoor van het Kardeloettoponiem in de Arturliteratuur gekomen zijn. Het toponiem verscheen in *Van den Vos Reynaerde. Het Comburgse handschrift*, Leuven, 1991, p. 183. Het betreft een uittreksel uit de roman *Die Ridder metter mouwen.*

(4) M. DRAAK, *Arthur en zijn tafelronde*, Den Haag, 1979; J.D. JANSSENS, *Koning Artur in de Nederlanden. Middelnederlandse Artur- en Graalromans*, Utrecht, 1985; B. BESAMUSCA, *Repertorium van de Middelnederlandse Arturepiek. Een beknopte beschrijving van de handschriftelijke en gedrukte overlevering*, Utrecht, 1985; H. KIENHORST, *De handschriften van de Middelnederlandse ridderepiek. Een codicologische beschrijving*, 2 dln., Deventer 1988; W. VERBEKE e.a., *Arturus Rex. Vol. I: Catalogus. Koning Artur en de Nederlanden*, Leuven, 1987. Voor een overzicht van de Europese Arturliteratuur zie R.S. LOOMIS, *Arthurian Literature in the Middle Ages*, Oxford, 1961 en N.J. LACY, *The new Arthurian Encyclopedia*, Chicago, 1991.

(5) Van L. VAN DURME verschijnt binnenkort *Gallo-romania neerlandica submersa*, een werk over Romaanse toponiemen in het nederlandstalig gebied.

(6) De tekstuitgave is gebracht door W.P. GERRITSEN, *Lantsloot vander Haghedochte. Fragmenten van een Middelnederlandse bewerking van de „Lancelot en prose". Uitgegeven met inleiding en commentaar*, Amsterdam, 1987. Zie eveneens de studie van F.P. VAN OOSTROM, *Lantsloot vander Haghedochte. Onderzoekingen over een Middelnederlandse bewerking van de „Lancelot en prose"*, Amsterdam, 1981.

(7) Een verhelderende tekst over de terminologie brachten B. BESAMUSCA en W.P. GERRITSEN Y, *De studie van de Lancelotcompilatie*, in B. BESAMUSCA en F. BRANDSMA (red), *De ongevalliche Lanceloet. Studies over de Lancelotcompilatie*, Hilversum, 1992, p. 9-20.

delnederlandse tekst ontstond midden dertiende eeuw en het taaleigen verwijst naar Vlaanderen, vermoedelijk Zuid-West-Vlaanderen. Het oudste handschrift dateert van begin 14de eeuw (8). *Cardeloot* fungeert er als de hofplaats van koning Artur:

ende keerden weder allermale
tot Cardeloot in die zale (9)

Het toponiem *Kardeloet* wordt eveneens zevenmaal vermeld in de roman *Die Riddere metter Mouwen* (10). De roman ontstond in de tweede helft van de 13de eeuw (vermoedelijk laatste kwart) en wordt als een originele creatie beschouwd. De oudste versie is een Vlaamse, die slechts fragmentair bewaard is in een handschrift van ca. 1360-1370. De roman in zijn huidige vorm is een latere, ingekorte versie, die in de *Lancelotcompilatie* is opgenomen, compilatie die ca. 1320 is gemaakt en waaraan de naam van Lodewijk van Velthem is verbonden (11). Ook in het Vlaamse fragment komt het toponiem *Cardeloet* eenmaal voor (12). Reeds in het begin van de roman wordt Kardeloet als de plaats aangewezen waar koning Artur op Pinksteren plechtig hof hield:

Ons vertelt die aventure,
Dat coninc Artur op dese ure
Hilt een hof soe over groet
In die stat te Kardeloet
Recht op enen tsinxen dach,
Datmen nie gelijc des ne sach. (13)

De roman *Walewein ende Keye*, eveneens een origineel werk, bevat het toponiem *Kardeloet (Cardeloet)* driemaal. Deze roman volgt in de

(8) GERRITSEN, o.c., p. 70-74.
(9) Ibidem, p. 145. Voor de andere vindplaatsen in de tekst, zie p. 428 (register).
(10) Voor de recentste tekstuitgave zie M.J.M. DE HAAN en L. JONGEN, *Roman van den riddere metter mouwen. Opnieuw naar de bronnen uitgegeven*, Utrecht, 1983. Aan de uitgave is tevens een uitgebreide inleiding en een namenlijst toegevoegd. Voor de situering van dezelfde roman in de Arturliteratuur zie B. BESAMUSCA, *Walewein, Moriaen en de Ridder metter mouwen. Intertekstualiteit in drie Middelnederlandse Arturromans*, Hilversum, 1993, p. 21-40 en 123-168. Voor een beschrijving van de handschriftelijke tradities zie IDEM, *Repertorium*, p. 24-28 en 59-61.
(11) In BESAMUSCA en BRANDSMA, *De ongevalliche Lanceloet*, p. 21 e.v. biedt J.D. JANSSENS een bijdrage over *De „Vlaamse" achtergronden van de Lancelotcompilatie.*
(12) Het fragment van de Vlaamse versie is opgenomen in DE HAAN, *o.c.*, p. 188-199. De tekst ervan werd voor het eerst uitgegeven door J. DESCHAMPS, *Een fragment van de onverkorte versie van „Die Riddere metter mouwen"*, in *Liber alumnor um Prof. dr. E. Rombouts*, Leuven, 1968, p. 61-78. Volgens Deschamps is het fragment een Brabants afschrift van een originele Vlaamse tekst. In de tekstuitgave van Deschamps staat in het manuscript niet *Cardeloet*, maar een gecorrumpeerde vorm ervan: *Te dar deloet quam hi geraect* (p. 75, regel 179). De Haan leest: *Te Cardeloet quam hi geraect* (p. 194).
(13) DE HAAN, *o.c.*, p. 45.

Lancelotcompilatie (14) onmiddellijk op *Die Riddere metter mouwen.* Andere handschriftelijke tradities zijn er niet en bovendien is deze roman nog nooit voorwerp van de studie geweest (15). Uitspraken over herkomst en datering van de roman zijn dus voorlopig niet mogelijk. Het verhaal van de roman eindigt op het hof te Kardeloet:

Dus sciet dat hof te Cardeloet
Elc here ende ele genoet
Voer te sinen landen mettesen. (16)

2. De hoftoponiemen in de Franse Arturromans

In de Franse Arturromans zijn de drie belangrijkste en meest voorkomende namen voor de plaats(en) waar koning Artur hof hield Carlion, Cardoeil en Camaalot (17). Het is niet altijd duidelijk of al deze namen één en dezelfde plaats aanduiden, dan wel naar meerdere hofplaatsen verwijzen.

a) Carlion en varianten (Engels: Caerlion) (18)

Galfridus van Monmouth, de vader van de Arturverhalen, plaatst in

(14) W.J.A. JONCKBLOET, *Roman van Lancelot (XIIIe eeuw). Naar het (eenigbekende) Handschrift der Koninklijke Bibliotheek*, 2 delen, Den Haag, 1846-49; Deel II, p. 126-151 (verzen 18603-22270).

(15) BESAMUSCA, *Repertorium*, p. 70; IDEM, *Walewein*, p. 189-190. De auteur meldt dat een nieuwe uitgave in voorbereiding is (noot 59) en constateert verder de stiefmoederlijke behandeling van deze roman.

(16) JONCKBLOET, *o.c.*, p. 151, verzen 22264-66. Andere vindplaatsen zijn de verzen 19659 en 20419. Nog andere plaatsen zijn niet uitgesloten. Op dit werk bestaat geen register. Het werk van N.F.J. BOERMA-VAN DER WILT, *Lijst van eigennamen uit de Haagse Lancelotcompilatie*, Goor, 1979 (gestencilde bijlage bij doctoraalscriptie K.U. Nijmegen) heb ik niet kunnen raadplegen.

(17) Ik steun me voor dit overzicht hoofdzakelijk op N.J. LACY, *The Arthurian Encyclopedia*, New York-Londen, 1986; zie trefwoorden Caerleon, Camelot, Chrétien de Troyes en Geoffrey of Monmouth en IDEM, *The Arthurian Handbook*, New York-Londen, 1988; zie de trefwoorden Caerleon, Camelot, Carduel, Carlisle in het bijgevoegde glossarium. Voor de Franse literatuur zie L.F. FLUTRE, *Table des noms propres figurant dans les Romans du Moyen Age écrits en Français ou en Provençal, (Publication du C.E.S.C.M., II)*, Poitiers, 1962, trefwoorden Cardoeil, Carlion en Camaalot(h), p. 215, 217, 243-244 en G.D. WEST, *An index of proper names in French Arthurian Verse Romances, 1150-1300*, Toronto, 1969, p. 31, 34, 35-36 en IDEM, *An index of proper names in French Arthurian Prose Romances*, Toronto, 1978, p. 58, 61 en 62 trefwoorden Camaalot, Cardoe(i)l, Cardue(i)l, Carlion.

(18) Voor de etymologie van Caerlion zie E. EKWALL, *The concise Oxford Dictionary of English Place-Names*, Oxford, 1960, p. 81. Caerlion was een Romeinse vestingplaats: *civitas (urbs, castrum) legionis (legionum).* Het eerste deel van de naam bestaat uit het Welse *ca(e)r* (versterkte plaats), het tweede deel is een vervorming van het Latijnse *legionum*. Galfridus van Monmouth heeft het in zijn Latijnse tekst steeds over *urbs legionum*, dat hij ondubbelzinnig met Caerlion-op-de-Usk identificeert (in de Welse Arturverhalen is dit als *Kaer llion ar wysc* vertaald). Zie A. GRISCOM en R.E. JONES, *The Historia Regum Britanniae of Geoffrey of Monmouth*, Londen, 1929, p. 291.

zijn *Historia Regum Brittanniae* (ca. 1136), het hof van de Brits-Keltische koning Artur, die in de 5de eeuw vocht tegen de invallende Angel-Saksen, te Caerlion (*legionum urbs*), een stadje op de rivier de Usk in Zuid-Wales. Hij geeft een uitgebreide beschrijving van het hof en het schitterende hofleven. De beschrijving van het hof door Galfridus van Monmouth diende als model voor alle latere hofbeschrijvingen. De naam is nadien overgenomen in de oudste Franse Arturromans (o.m. *Roman de Brut*) als naam voor koning Arturs hof.

b) Cardoeil en varianten (Engels: Carlisle)

De stad Carlisle in Noord-Engeland was in de 6de eeuw centrum van een koninkrijk, waarrond zich oorlogslegendes en heldensagen vormden. Dit toponiem is in de Franse niet-historische Arturromans (19) (o.m. door Chrétien de Troyes in *Erec* en *Yvain*) overgenomen onder de vorm Cardoeil als naam voor de geografisch vaag gelokaliseerde plaats, waar het hof van koning Artur gevestigd was (20). Dat dit toponiem in *Gales* (Wales) gesitueerd wordt, wijst erop dat Cardoeil dezelfde betekenis heeft en naar dezelfde werkelijkheid verwijst als Carlion.

c) Camaalot en varianten (Engels: Camelot)

Kameloot is een andere, nieuwe naam die in de latere 13de-eeuwse populaire Tafelronderomans opduikt, als hoofdplaats van koning Arturs koninkrijk. De oorsprong van dit toponiem is duister en de pogingen om het met een historische plaats te verbinden, leveren geen bevredigend resultaat op (21). De naam komt voor het eerst — en slechts eenmaal — voor in Chrétien de Troyes' *Lancelot* (eind 12de eeuw). Kameloot wordt nadien het meest gebruikte, in een tijdloze ruimte gesitueerde hoftoponiem in de 13de-eeuwse Franse Graalromans (de Vulgaatcyclus). ,,Camelot is a medieval dream-city, focal to the romancers' chivalric Utopia'' of nog ,,in the world of Arthurian romance, it is less a specific place than a state of mind, a source of inspiration, an idea'', aldus N.J. Lacy (22).

(19) Het onderscheid tussen historische en niet-historische Arturromans bestaat hierin, dat in de eerste koning Artur als een Britse vorst wordt voorgesteld (de vraag of Artur inderdaad echt bestaan heeft doet er niet toe), terwijl in de tweede, latere romans Artur een ideaaltypische figuur wordt — voorbeeld van het hoofse ridderideaal — die in een tijdloos universum geplaatst wordt. Zie hiervoor LACY, *o.c.*, bij trefwoord Camelot en *Van den Vos Reynaerde*, p. 181-187 (bijdrage J. JANSSENS).

(20) Voor de etymologie van Carlisle zie EKWALL, *o.c.*, p. 88. De Latijnse naam is *Luguvallum*. Het eerste deel van de naam Carlisle bevat het Welse *car* (vesting), het tweede deel is een vervorming van de naam van de god *Lugus*. Van Carlisle zijn zowel de vormen *Cardeol* (1092) als *Carleoil* (1130) geattesteerd.

(21) Een veel gemaakte identificatie is die met Colchester (*Camulodunum*).

(22) N.J. LACY, *The Arthurian Encyclopedia*, p. 76 en IDEM, *The Arthurian Handbook*, p. 321. Voor de uitgave van de Vulgaatcyclus, zie H.O. SOMMER, *The Vulgate Version of the Arthurian Romances,* 7 dln. met *Index*, Washington, 1908-1916.

3. Het hoftoponiem in de Middelnederlandse Arturromans

In de Middelnederlandse Arturromans, die de Franse tot voorbeeld hadden, komen de drie hoger genoemde hoftoponiemen als volgt voor:
- *Carlion* wordt *Carlioen* en varianten (bv. in *Walewein*) (23)
- *Cardoeil* wordt *Kardoel* (bv. in *Ferguut*) (24) of *Caredol* (in *Merlijn*) (25) en varianten
- *Camaalot* wordt *Ka(r)meloot* (bv. in *Roman van Lancelot*) (26) of *Kardeloet* (zie de drie hoger aangehaalde romans) en varianten.

Vaak wordt in één tekst het hof met twee of meer van de vermelde namen benoemd, wat op een vermenging van verhaal- of teksttradities wijst, een dooreenmenging van namen die hetzij in de mondelinge tradities, hetzij bij de Franse of bij de Middelnederlandse redacties, hetzij bij latere compilators of kopiisten is gebeurd (27). Dit maakt van de studie van het hoftoponiemgebruik in de Arturromans een uiterst gecompliceerde zaak. Een heldere en volledige studie dienaangaande voor de Middelnederlandse romans ontbreekt.

Het toponiem *Cardeloot*, zoals het in *Lantsloot vander Haghedochte* voorkomt, is duidelijk een Vlaamse omzetting van het Franse *Camaalot* (28). Bij de Lantsloottekst is dit verifieerbaar, omdat de Franse tekst en

(23) Voor de uitgave, zie G.A. VAN ES, *De jeeste van Walewein en het schaakbord van Penninc en Pieter Vostaert*, 2 dln, Zwolle, 1957, De auteur p. 630-631 stipt aan dat er in het handschrift steeds *Carlicen* staat, volgens hem geen vormvariant, maar een verschrijving van *Carlioen*.

(24) E. ROMBAUTS e.a., *Ferguut. Uitgegeven met inleiding en aantekeningen*, Hilversum, 1994, p. 236. De auteur stelt Cardoel gelijk aan Carlioen. Ik heb de indruk dat deze en ook andere auteurs niet voldoende het onderscheid maken tussen betekenisgelijkenis en vormgelijkenis. Naar betekenis zijn Cardoel en Carlioen gelijk te stellen, naar de vorm echter zijn dit twee woorden met een verschillende etymologie.

(25) J. VAN VLOTEN, *Jacob van Maerlants Merlijn naar het eenig bekende Steinfurter handschrift*, Leiden, 1880, p. 114.

(26) W.J.A. JONCKBLOET, *o.c.*, Deel I, p. 1 *Kameloet*, p. 131 *Karmeloet*, p. 241 *Kamaloet*. Een nieuwe uitgave is lopende. Reeds verschenen: *Lanceloet. De Middelnederlandse vertaling van de ,,Lancelot en prose'' overgeleverd in de ,,Lancelot-compilatie''*, ed. B. BESAMUSCA, Pars 2 en ed. F. BRANDSMA, Pars 3, Assen, 1991 en 1992.

(27) Bv. in *Ferguut* komen zowel *Cardoel* als *Carlioen* voor (ROMBOUTS, *o.c.*, p. 236). In *Merlijn* (VAN VLOTEN, *o.c.*, p. 384 en 392) heeft men naast *Caredol* ook *Carmelot*. In *Lanceloet* is er *Kameloet* en *Karlioen* (BRANDSMA, *o.c.*, p. 585-586). W.P. GERRITSEN, *Die Wrake van Ragisel*, 2 dln., Assen, 1963, p. 477 attesteert *Kardoel, Karlioen, Karmeloet*.

(28) GERRITSEN, *Lansloot*, p. 464-465 en VAN OOSTROM, *o.c.*, p. 29 zien in Cardeloot een Middelnederlanse vormvariant van het Franse Camaalot. Volgens DE HAAN, *o.c.*, p. 223 en 225 en BESAMUSCA, *Walewein*, p. 126 is wel Kardeloet, maar niet Carmeloet, een vormvariant van Kardoel. Ik meen dat deze twee laatste auteurs ten onrechte Kardeloet en Kardoel gelijkstellen en Kardeloet en Karmeloet als verschillend zien.

de Vlaamse vertaling kunnen vergeleken worden. In die tekst komt Cardeloot bovendien als de enige naam van Arturs hof voor. Is Cardeloot een hybride vorm, ontstaan door associatie van Kameloet met Kardoel?

In *Die Riddere metter Mouwen* komen zowel *Kardeloet* als *Kardoel* herhaaldelijk voor als naam van koning Arturs hof. Beide toponiemen duiden hetzelfde aan en worden afwisselend gebruikt. Ook *Karlioen* en *Carmeloet* komen een enkele keer in het werk in dezelfde betekenis voor (29). De redacteur van de *Lancelotcompilatie* was dus vertrouwd met het ruime palet van namen waarmee het hof van koning Artur kon worden benoemd. Was die verscheidenheid ook aanwezig in de originele Vlaamse tekst? Op te merken valt dat, waar in de oudste (fragmentaire) Vlaamse redactie *Kardeloet* staat, in de latere compilatietekst *Kardoel* gebruikt wordt (30). Daar de vergelijking van het hoftoponiemengebruik in de beide redacties slechts bij één passage mogelijk is, is het moeilijk algemene conclusies te trekken. Was de auteur van *Die Riddere metter Mouwen* vertrouwd met de Lantsloottekst en nam hij daaruit het Kardeloettoponiem over (31)?

In *Walewein met de Keye* domineert het hoftoponiem *Kardoel (Kardole)*. Ook *Karlioen* wordt eenmaal genoemd. De enkele keren dat *Kardeloet* (hetzelfde geldt voor *Karlioen*) gebruikt wordt, gebeurt dit op het einde van het vers dit in tegenstelling tot *Kardole* dat steeds vooraan of midden in het vers voorkomt (32)? Gebruikte de redacteur (de compilator?) Kardeloet omdat dit hem omwille van het rijm goed uitkwam, dus louter om opportunistische redenen? Dit kan er op wijzen dat de redacteur — en ook het geïntendeerd publiek — met de betekenis van de drie toponiemen goed vertrouwd was, zodat hij het toponiem Kardoel zonder problemen door Karlioen of Kardeloet kon vervangen, waar hij dit opportuun achtte.

Was Kardeloet een vormvariant van Kameloet, die in Vlaanderen ontstond in de 2de helft van de 13de eeuw en er ca. 1300 een dominante positie innam en Kameloet en varianten verdrong? Werd zo Kardeloet ook een concurrent en een vervangwoord voor Kardoel en Karlioen? Dat te Gent en te Ninove vanaf begin 14de eeuw Kardeloet — en alleen die vorm — voorkomt als naam voor een plaatselijk hof, bewijst de

(29) Ik steun me voor de aantallen op de namenlijst, gepubliceerd in DE HAAN, *o.c.*, p. 223-227.

(30) BESAMUSCA, *o.c.*, p. 126 drukt de vergelijking van twee uittreksels uit beide redacties af, waarin de vervanging van Kardeloet door Kardoel gegeven is.

(31) Op tekstuele verbanden tussen *Lantsloot vander Haghedochte* en *Die Riddere metter mouwen* wijst VAN OOSTROM, *o.c.*, p. 201-202 en DE HAAN, *o.c.*, p. 17.

(32) Vergelijk hiervoor bv. de verzen 19883-84 (*Kardole*), 21288-89 (*Karlioen*) en 21288-89 (*Kardeloet*).

(relatieve) bekendheid en vormvastheid van die naam bij het Oostvlaamse publiek (33).

4. Het toponiem Kardeloet te Gent (1321) en te Ninove (1332)

Te Gent (34) wordt in 1321 het toponiem Kardeloet geattesteerd als huisnaam: *huse ende erven up d'oge Port dat men hiet Cardeloot.* Dit huis, een belangrijk steen waarvan de kelders nog bestaan en waarop het huidige laatgotische stadhuis is gebouwd, werd aangekocht om als schepenhuis te dienen. In de Gentse Stadsrekeningen en het Erfelijk Renteboek komt het toponiem in de periode van 1321 tot 1377 veertienmaal voor (met varianten *Cardeloet, Kardeloet, Caerdeloot, Kaerdeloet, Caerdeloet*). In 1413 wordt het toponiem als huisnaam nog eens op een andere plaats gesignaleerd: *eene behuusde stede in de Veltstrate, voor den Frere mineuren, die men heet in Cardeloot.* Nadien verdwijnt het toponiem te Gent.

Te Ninove (35) wordt het toponiem voor het eerst viermaal in drie testamenten uit 1332 en 1333 geattesteerd als wijknaam, als naam van een stadsgebied: *te onser vrouwen in kardeloet; de scuere ende de hofstat die staet in cardeloet; al dat goet dat geleghen es in kardeloet; ter capelrien in kardeloet.* In Ninove was Kardeloet de naam van een gebied, waarvan het hof van de schuttersgilde van de handboog (het Onze-Lieve-Vrouwehof) met de kapel (Onze-Lieve-Vrouwekapel) de voornaamste elementen waren. Dit hof lag aan de stadsvest. De naam Kardeloet ging ook over op de aanpalende stadsvest, de nabijgelegen vestingtoren en het met de vest parallellopende veststraatje, de huidige Kaardeloodstraat (36). In Ninove is tot 1600 het toponiem Kardeloet (met kleine varianten) tientallen malen geattesteerd in allerlei documenten. Vanaf midden 15de eeuw is door samentrekking een evolutie vast te stellen van *Kardeloet* naar *Ca(e)reloot* en *Ca(e)rloot.* In kerkelijke teksten, overgeleverd in het franstalige Kamerijk, wordt dit *Cha(e)rloit.* Op basis van het Ninoofse dialect en door volksetymologie is de stap van *Caerloot*

(33) Voor dit onderwerp zie vooral E. VAN DEN BERG, *Genre en gewest. De geografische spreiding van de ridderepiek*, in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal-en Letterkunde*, 103, 1987, p. 1-36, inzonderheid p. 13-17 en 34. De auteur veronderstelt in tegenstelling tot Deschamps (zie noot 12) dat het Vlaamse fragment van *Die Riddere metter mouwen* door een Oostvlaamse kopiist is gemaakt. Over publiek en ridderepiek zie ook BESAMUSCA, *Walewein*, p. 21-40 en VAN OOSTROM, *o.c.*, p. 213-221.

(34) Voor verdere gegevens over de Gentse attestaties zie VAN DE PERRE, *o.c.*, p. 8 en 49. De Gentse attestaties staan hoofdzakelijk in de Stadsrekeningen.

(35) Voor de Ninoofse attestaties: ibidem, p. 4-8, 9 en 17. De oudste Ninoofse attestaties staan in het cartularium Blasere (1374) van de Ninoofse abdij. Van één testament (Jan Coevoet; 2 dec. 1332) is ook het origineel bewaard (BEVEREN, RIJKSARCHIEF, *Abdij Ninove,* Oorkonden, Supplementen).

(36) Ibidem, p. 17-23.

naar *Carelhooft* (vanaf 1652 geattesteerd) gemakkelijk gezet. Het Karelhoofdtoponiem hield als straatnaam stand tot 1980, toen op historisch en etymologisch onjuiste gronden bij gemeenteraadsbeslissing *Karelhoofd* in *Kaardelood* gewijzigd werd. Toen was de industriële archeologie in opgang en dacht men via de straatnaamwijziging het Ninoofse industriële verleden in het licht te moeten stellen.

Maar terug naar het begin van de 14de eeuw. Handschriftelijk gezien, zijn de attestaties van de naam Kardeloet te Gent en te Ninove even oud als of ouder dan de oudste handschriften van de Middelnederlandse romans waarin hetzelfde toponiem voorkomt. Zowel te Gent als te Ninove lijkt de naam Kardeloet een zekere populariteit genoten te hebben bij de ridderlijke stand of het stedelijk patriciaat, daar die naam doordrong vanuit de literatuur in het domein van het dagelijkse leven en als huis- of plaatsnaam ging fungeren. En te Ninove én te Gent duikt de naam plots uit het niets op. Er is geen enkele vroegere attestatie, daar of elders, van het toponiem, behalve in de genoemde Arturromans. Het lijkt dus aannemelijk te stellen dat de naamgevers met de ridderepiek vertrouwd waren, in het bijzonder met de romans *Lantsloot vander Haghedochte* en/of *Die Riddere metter Mouwen*, daar hun kennis van het toponiem hebben opgedaan en hun huis of hof hebben genoemd naar het voorbeeld van het hof van koning Artur. Met die naamgeving drukten ze een boodschap uit: hun huis of gebied moest een plaats van hoofse ridderlijkheid zijn, een afspiegeling van het ideale ridderhof, waarvan Kardeloet het symbool was (37). Dat in Ninove de schuttersgilde zich onder het patronaat van 'Onzer Vrouwe' stelde (zie verder punt 6), versterkt de hypothese van het hoofs karakter van die naamgeving.

Die naamgeving Kardeloet en de datering daarvan zijn om een dubbele reden interessant voor de Arturistiek. Ze wijzen op de vertrouwdheid van een breder publiek — een naam diende ook begrepen te worden — met de Middelnederlandse ridderepiek en de specifieke vorm Kardeloet kan een aanduiding zijn voor het ontstaans- en/of het oorspronkelijke verspreidingsgebied van voornoemde romans.

5. Nog andere attestaties?

Zijn Gent en Ninove de enige gevallen waarin de invloed van de Arturromans op de middeleeuwse toponymie is aan te geven? Ik wees reeds eerder op het bestaan van het toponiem *Karlot* (1339) te Geraardsbergen (38) en *Karloo* en *Cartoye* te Viane (39). Hier zijn de gegevens te schaars om er zinvolle conclusies uit te trekken. Verder onderzoek

(37) *Van den Vos Reynaerde*, p. 184 (bijdrage J. JANSSENS).
(38) VAN DE PERRE, *o.c.*, p. 8 en 46.
(39) Ibidem, p. 8, 46 en 52-54.

dringt zich op, te meer daar er een Middelnederderlands ridderroman bestaat met als titel *Gheraert van Viane*. Houdt deze roman een knipoog in naar de heren van Viane, die in de 2de helft van de 13de eeuw allen de naam Geraard droegen (40)? Het zou immers verwonderlijk zijn dat er alleen te Ninove en te Gent invloed van de Arturromans op de naamgeving zou geweest zijn.

6. Het Kardeloet te Ninove: nog enkele bijkomende historische bemerkingen

De naam Kardeloet te Ninove is ouder dan 1332, maar jonger dan het verschijnen van hoger genoemde romans (tweede helft 13de eeuw). Nu is het niet onbelangrijk er op te wijzen dat in 1295 de heerlijkheid Ninove-Herlinkhove verkocht werd door de toenmalige Brabantse heer Godfried van Vianden aan de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre (41). De graaf beleende nadien zijn zoon Jan van Namen met de stad, die heer was van 1295 tot 1314 (42). In dat jaar ging de heerlijkheid over op diens jongere broer Hendrik I van Vlaanderen, die te Ninove heer was van 1314 tot 1337. Deze laatste voerde een actieve politiek om de macht en de invloed van het Leenhof van de burcht te Ninove te versterken en zijn persoonlijk bezit in de streek te vergroten (43). De vertrouwdheid van de omgeving van het grafelijk hof en van het Gentse milieu met de Arturliteratuur is voldoende gekend (44). Is tussen 1295 en 1332 de naam Kardeloet te Ninove gegeven? Zijn in die periode ook de schuttersgilden te Ninove opgericht en kunnen we via de datering van het toponiem Kardeloet ook een datum plaatsen op de periode waarin Ninove zijn tweede stadsvest met o.m. de Geraardsbergse Poort en de Koepoort uitbouwde (45). De schuttersgilden hadden tot taak de stad, maar ook de grenzen van het graafschap Vlaanderen te verdedigen (46). De stadsgrens was tevens de grens van Vlaanderen en Brabant en de gewapende conflicten tussen beide landen waren toen legio. Begin 14de eeuw zien we dus een

(40) De schaarse gegevens over dit werk zijn te vinden in B. BESAMUSCA, *Repertorium van de Middelnederlandse Karelepiek*, Utrecht, 1983. Het gaat om de vertaling van de Franse ridderroman *Girart de Vienne*. Over de heren van Viane zie VAN DE PERRE, *o.c.*, p. 42-43. Na 1250 volgden drie Geraards elkaar op. De laatste was ook burggraaf te Gent (1293-1314).

(41) H. VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove*, II, Ninove, 1959, p. 73.

(42) De koop- en leenakte is uitgegeven door L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahre 1305*, Band 2, Afd. 2, Tübingen, 1837, p. 168-172.

(43) VANGASSEN, *o.c.*, p. 74-78.

(44) VAN DEN BERG, *o.c.*, p. 16-17.

(45) Ibidem, p. 65-67. Voor de aanleg van de tweede stadswal geeft VANGASSEN geen datering.

(46) Ibidem, p. 138-140.

versterking van de greep van de Vlaamse graaf op de stad Ninove en werd er de traditionele positie van Brabantse heren (Grimbergen-Perwez-Vianden) teruggedrongen. De ligging van de twee schuttershoven (het Sint-Jorishof tussen de Vestbarm en de huidige Sint-Jorisstraat bij de Kloosterpoort en de Koepoort en het Onze-Lieve-Vrouwehof aan de huidige Kaardeloodstraat bij de Geraardsbergse Poort) wijst duidelijk op de relatie tussen de gildehoven en de uitbouw van de nieuwe stadsvesten. Reeds vroeger had ik geschreven dat een heer van Ninove vermoedelijk ook de oprichter van de schuttersgilden was (47). Het toponiem Kardeloet verwijst naar de periode eind 13de-begin 14de eeuw, toen Jan van Namen en Hendrik I van Vlaanderen te Ninove heer waren. Is onder het bewind of op initiatief van één van beiden de handbooggilde opgericht en het Kardeloettoponiem gegeven? Het lijkt me waarschijnlijk. Temeer daar zich vanaf ca. 1300 een stadspatriciaat affirmeerde, dat vertrouwd was met geschreven Nederlandstalige teksten (48). In mijn vorig artikel duidde ik Godfried van Vianden (omwille van de mogelijke verwarring met Viane) als de mogelijke stichter aan. Ik kan dit nu met een vrij grote mate van zekerheid corrigeren en zeggen dat noch Godfried van Vianden, noch de heren van Viane met het Kardeloettoponiem te Ninove iets te maken hadden, al blijft het mij intrigeren waarom in de middeleeuwse Kamerijkse taxatielijsten de Kardeloetkapel onder Viane vermeld staat.

In mijn vorig artikel heb ik geschreven dat de Kardeloetkapel de kapel van de schuttersgilde van Sint-Joris was (49). Ik moet dit gedeeltelijk corrigeren. De oudste expliciete vermelding van de gilden is gegeven in het testament van Gheerard den Bosch (1382), baljuw van Ninove, die 8 s.p. schenkt aan de *Onser Vrouwen gulde* en 3 s. 4 d. p. aan de *Sint Jorijs gulden* (50). Ook de oudste stadsrekening van 1389-90 vermeldt beide schuttersgilden: *item zente Joerijs ghulden van den voetboeghe ende onser Vrouwen ghulden van den hantboghe* (51). Nu was de kapel

(47) VAN DE PERRE, *o.c.*, p. 36.

(48) In de eerste helft van de 14de eeuw was het Nederlands te Ninove de taal van de grafelijke ambtenaren en van het Leenhof van de burcht, zoals VANGASSEN duidelijk aantoonde. Dit werd pas het Frans met de hertogen van Bourgondië. De oorkonden van de streekadel zijn in het Latijn, het Frans (Henegouwse en Noordfranse bindingen) of het Nederlands (Brabantse of Gentse invloeden) opgesteld. In de abdij fungeerde naast het Latijn het Nederlands als voertaal. De taal van de stadsambtenaren was uitsluitend het Nederlands. Nederlandstalige bescheiden i.v.m. poorters (testamenten) worden courant vanaf ca. 1330. Zie VANGASSEN, *o.c.*, p. 196 en BEVEREN, RIJKSARCHIEF, *Abdij Ninove*, Oorkonden De Smet, Oorkonden Supplementen en nr. 2 (cartularium Blasere).

(49) Ibidem, p. 8-13.

(50) H. VAN GASSEN, *Geschiedenis van Ninove*, I, Ninove, 1948, p. 69-70.

(51) IDEM, *Geschiedenis van Ninove*, II, p. 138-139.

in het Kardeloet duidelijk toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw: *onser Vrouwen in kardeloet; capelania Bt. Marie in cardeloet* (52). Het hof van de handbooggilde lag naast de kapel. De Onze-Lieve-Vrouwekapel was in de 14de en 15de eeuw ongetwijfeld het bezit van de gelijknamige gilde en vormde een geheel met het Onze-Lieve-Vrouwehof van de handbooggilde. Die plaats waar het hof en de kapel lag, kreeg de naam Kardeloet. Midden 15de eeuw veranderde de handbooggilde van naam. De Onze-Lieve-Vrouwegilde werd Sint-Sebastiaansgilde (53). Schaamden toen de mannelijke schutters zich in hun vrouwelijke patrones en hun te week imago? In 1569 is er dan de eerste getuigenis dat de Kardeloetkapel aan de Sint-Jorisgilde toebehoorde en dat de patroonheilige van de kapel veranderd was: *Eene capelle van St. Jooris gheheeten tcaerloot.* De kapel werd tijdens de troebelen van 1580-1585 verwoest en later niet meer heropgebouwd, zodat de diensten van de kapelanij naar het Sint-Jorisaltaar in de parochiekerk verhuisden, dat onderhouden werden door de Sint-Jorisgilde. In de 15de en 16de eeuw hebben zich verschuivingen en hervormingen voorgedaan in het Ninoofse schutterswezen en is de Kardeloetkapel in het bezit van de Sint-Jorisgilde gekomen. Ik heb de fout begaan deze latere toestand te projecteren op de 14de eeuw, zodat ik de ten onrechte de Kardeloetkapel oorspronkelijke als de kapel van de Sint-Jorisgilde bestempelde.

Naamgeving heeft te maken met aansluiting zoeken bij een symbolische wereld. Nieuwe tijden brengen nieuwe namen mee, zodat de oude een onbegrepen bestaan beginnen te leiden. De naamsverandering van Onze-Lieve-Vrouwegilde in Sint-Sebastiaansgilde in de 15de eeuw is daar een voorbeeld van. Ik vermoed dat in dezelfde periode de Ninovieters de symbolische betekenis van de naam Kardeloet ook niet meer kenden en de vertrouwdheid met de idealen uit de Arturromans weggedeemsterd was. Zo verloor de kapel van Kardeloet niet alleen haar patrones, maar verduisterde ook de betekenis van haar naam.

(52) VAN DE PERRE, *o.c.*, p, 9.
(53) VANGASSEN, *o.c.*, p. 261-262.

Besluit

Ninove beschikt over een nog steeds levend, in Vlaanderen en het Nederlands taalgebied vermoedelijk uniek toponiem, getuige van de invloed van de idealen van de Middelnederlandse Arturromans op de geesten en de mentaliteit van de leidinggevende stedelijke kringen van begin 14de eeuw. Is dit geen voldoende grond om de huidige Kaardeloodstraat (een naam die op niets slaat) zijn oorspronkelijke zinvolle benaming Kardeloet terug te geven?

Hoe belangrijk kan de studie zijn, die in het Nederlands taalgebied ontbreekt, van de toponiemen, de variaties en verschuivingen daarin, in de Middelnederlandse Arturromans? Met andere woorden wat leert het gebruik van het toponiem Kardeloet ons over de plaats van de Vlaamse romans *Lantsloot vander Haghedochte, Die Riddere metter Mouwen* en *Walewein ende Keye* in het netwerk van de Middelnederlandse Arturromans?*

Dirk Van de Perre
Hoogstraat, 23
9401 Ninove-Pollare

* Met dank aan dr. J. JANSSENS voor een aantal suggesties. Hij wees me o.m. op de aanwezigheid van het Kardeloettoponiem in *Walewein ende Keye*.

NOG OVER DE NAAM TRIMPONT

M. VAN TRIMPONT

Ongeveer gelijktijdig met ons artikel *De plaatsnamen Trimpont te Everbeek* (1), publiceerde de historische kring van Lessen een bijdrage over een gebeurtenis die zich in het jaar 1265 afgespeeld heeft bij de *pont de Trimpont* te Papignies/Wannebecq (2).

Omdat deze bijdrage feitelijk een betekenisvolle aanvulling is van wat in ons artikel is gezegd, lijkt het aangewezen er het essentiële uit te halen, temeer omdat deze aanvulling een en ander ook bevestigt en verduidelijkt.

In ons artikel kwamen drie krachtlijnen aan de oppervlakte:

1. De plaatsnaam Trimpont bestaat te Everbeek sinds eeuwen: de oudstgekende attestatie dateert van 1228.
2. Het moedertoponiem bevindt zich echter vermoedelijk te Papignies, zodat de Everbeekse plaatsnaam via antroponymische weg is geïmmigreerd.
3. De betekenis van de naam Trimpont heeft wellicht te maken met de voornaam Thiery, zodat men het oorspronkelijk moet gehad hebben over Thierypont of iets dergelijks.

Michel Delterne, die terloops aanstipt dat het toponiem Trimpont in België slechts op twee plaatsen bestaat namelijk te Everbeek en te Papignies, heeft in het Archief te Rijsel de hand gelegd op een document uit 1295 (Archives Départementales du Nord, B.1263/Godefroy 3667). Dit document is eigenlijk een soort uitdaging door de graaf van Henegouwen, Jean II d'Avesnes die als het ware de handschoen werpt naar zijn oom Gwijde van Dampierre, de graaf van Vlaanderen, om de strijd aan te gaan of met andere woorden hun geschil met de wapens te beslechten in een soort godsoordeel. Deze zaak speelt zich af tegen de historische achtergrond van de nalatenschap van Margaretha van Constantinopel.

Nadat de graaf van Henegouwen in het begin van 1295 Ronse had ingepalmd en platgebrand, organiseerde de graaf van Vlaanderen een tegenactie. Vanuit Geraardsbergen stuurde hij zijn gemeentemilities naar de *Pont de Trimpont*. Deze brug lag op de plaats Trimpont over

(1) M. VAN TRIMPONT, *De plaatsnaam Trimpont te Everbeek*, in *Het Land van Aalst*, XLVI, 1994, pp. 203-208.

(2) M. DELTENRE, *Lettre de défi au „Pont de Trimpont" (Papignies/Wannebecq)*

een watertje (3), dat op een bepaald moment eveneens de naam Trimpont heeft gekregen, en verbond Papignies, ,,terre de débat'' of betwist gebied van de graaf van Vlaanderen, met Wannebecq dat op het grondgebied Henegouwen lag. Legt dit gegeven niet uit waarom men naast Papignies soms ook Wannebecq vermeldt wanneer men het heeft over het toponiem Trimpont?

Ofschoon het hele verhaal echt boeiend is gaan wij er niet in detail op in, en beperken wij ons met te zeggen dat er uiteindelijk geen militair treffen heeft plaats gehad, en dat de oplossing voor het geschil overgelaten werd aan een arbitrage door Godfried van Brabant, heer van Aarschot en Vierzon, en Jean heer van Dampierre en Saint-Dizier.

Laten wij eventjes die fameuze brief uit 1295 van naderbij bekijken en meer bepaald met betrekking tot de naam Trimpont. Het is de brief welke Jean graaf van Henegouwen stuurde naar graaf Guy de Dampierre toen zij met hun leger tegenover mekaar stonden opgesteld te *Tripont*. Naast Tripont staan wat verder nog volgende varianten welke allen dezelfde plaats aanduiden:
Tiripont: ,,... de donner seureté audit comte jusques par delà Tiripont...'' ,,A Tiripont le mercredy devant la Pentecoste 1295.''
Terinpont: ,,... et soions logiet sour un pas com dist ,,à Terinpont''.''
Tierinpont: ,,... ki fu fais et donnés à Tierinpont le prochain merkredi devant le ,,Pentecoste en l'an del incarnation mil CC quatre-vins et quinze.''

De variant *Tiripont* bevestigt de oudste attestaties welke tot nogtoe te Everbeek werden aangetroffen: Thiripont (1228) en Tyripont (1366). De variant *Tierinpont* brengt een nieuw gegeven. Verhoogt zij niet de waarschijnlijkheidsgraad dat de theorie van L. Van Durme m.b.t. de betekenis van de naam Trimpont correct is, vermits zij zeer dicht aanleunt bij het hypothetische Thierypont?

Zou het vermetel zijn te stellen dat de puzzel zo goed als opgelost is? Zowel de plaats waar de naam is ontstaan (Papignies), als de betekenis van de naam (Trimpont = Thiery-pont) lijken nu onbetwistbaar bewezen te zijn.

Marc Van Trimpont
Terbeken 1
9660 Brakel (Everbeek)

(3) Dit watertje ontspringt te Oeudeghien en mondt uit in de Dender te Papignies.

Erratum lijst van de Ereleden 1994 (1200 fr.)

Door een spijtige omstandigheid vergaten we de naam af te drukken van F. Imbo, Geraardsbergen

---

STADSARCHIEF AALST IS HEROPEND

Nadat verleden jaar (1994) eerst de nieuwe inventaris van het archief van het *Land van Aalst 1342-1796 (1814)* is uitgebracht is vervolgens het nieuwe, prachtige en ruime gebouw van het archief plechtig geopend met de tentoonstelling *Archeologie en Archief* (4 september-16 oktober 1994). Het heeft nog enkele maanden geduurd vooraleer alle archiefstukken verhuisd waren. Maar nu is het zover. Vanaf 16 januari 1995 opende het Aalsterse stadsarchief het gebouw en de archiefbestanden voor het publiek.
Het stadsarchief liet ons voor de bezoekers volgende praktische inlichtingen geworden:

1. Openingstijden leeszaal (vanaf 16 januari 1995):
Maandag: 13.30-16.45 uur
Dinsdag: 8.30-11.45/13.30-16.45 uur
Woensdag: 8.30-11.45/13.30-1845 uur
Donderdag: 8.30-11.45/13.30-1645 uur
Zaterdag: 8.30-11.45 uur
Gesloten op maandagvoormiddag en vrijdag.

2. Gesloten op:
1 en 2 januari
carnaval (ma,di,woe)
Paaszaterdag en -maandag
1 mei
O.-L.-H.-Hemelvaartsdag
Pinkstermaandag
11 juli
21 juli
Criteriummaandag
15 augustus
1 en 2 november
11 november
24, 25, 26 en 31 december

3. Ophaalbeurten voor archiefstukken:
Maandag: 14 en 15.30 uur
Dinsdag en donderdag: 9 en 10.30/14 en 15.30 uur
Woensdag: 9 en 10.30/14, 15.30 en 17 uur
Zaterdag GEEN ophaalbeurten

4. Te raadplegen bestanden:
Archiefbestanden:
- Oud archief stad Aalst
- Notulen Gemeenteraad (1796-1976)
- Notulen Schepencollege (1796-1976)
- Land van Aalst
- Burgerlijke Hospitalen, Gods- en Weeshuizen en het Bureel van Weldadigheid van Aalst (1796-1925)
- Fonds Sint-Martinuskerk
- Abdij Ten Roozen
- Begijnhof Sint-Katharina
- Hospitaal O.-L.-Vrouw
- Klooster Jezuïeten
- Klooster Karmelieten
- Archief Kerkfabrieken van deelgemeenten (oud en modern archief)
- Gemeentelijk oud archief van de deelgemeenten
- Gemeentelijk modern archief (19de eeuw en begin 20ste eeuw) van Baardegem, Erembodegem, Herdersem, Hofstade en Moorsel.

Archiefbeelden op microfilm:
- Parochieregister en registers van de Burgerlijke Stand (tot ± 1880, vanaf 1 april '95 tot 1890) van Aalst en deelgemeenten (vanaf 1 april '95 tot 1890)
- Bevolkingsregisters (tot 1890) van Aalst en deelgemeenten

Het bestuur van Het Land van Aalst wenst in naam van zijn lezers, onder wie veel getrouwe archiefgebruikers, het stadsbestuur van Aalst te feliciteren. De inspanningen die de Stad Aalst doet voor haar archief en de archiefbezoekers mogen tot voorbeeld dienen voor andere steden. Wij wijzen er nogmaals op dat het belangrijke en lange tijd niet toegankelijke archief van het *Land van Aalst*, daar te raadplegen is en er ook de nieuwe inventaris van dit archief te koop is.
Het stadsarchief van Aalst ligt in het centrum van de stad nabij de Sint-Martinuskerk en is gemakkelijk bereikbaar met het openbaar vervoer. Ook dat is een pluspunt.

Tenslotte geven we nog het adres:
Stedelijke Archief
Gehuisvest: Oude Vismarkt 1, 9300 Aalst
Tel. (053) 77 69 06 - 77 20 94 / Fax (053) 77 84 50
Correspondentieadres:
Stadsbestuur van Aalst,
Grote Markt 3
9300 Aalst

HET LAND VAN AALST
LOSSE NUMMERS
OUDE JAARGANGEN

Een los nummer vanaf jaargang 1991 kost 200 fr.
Een enkel nummer vóór 1991 kost 150 fr., een dubbel nummer 250 fr.
Een volledige oude jaargang kost 600 fr.

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 001-0561340-77 van Het Land van Aalst, Oude jaargangen, Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade, tel. (053) 70 21 79.
Niet alle jaargangen zijn nog in voorraad. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op.

EVENEENS BESCHIKBAAR:

G. Van Bockstaele, Gids voor een werkbezoek aan de koninklijke bibliotheek Albert I te Brussel - 1991: 100 fr. (20 fr. toevoegen voor portonkosten).

Herman van Isterdael e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983). 2 banden - 915 blz.: 1.200 fr. (gebeurlijk te verhogen met 70 fr. portonkosten).
Kaart van het voormalige ,,Land van Aalst'' (1596) - Horenhault - kleurendruk - 1988: 1.000 fr.

De Vaderlandsche

ASLK
BANK + VERZEKERINGEN

ELECTRABEL

Drukkerij De Riemaecker
telefoon (055) 21 14 04 telefax (055) 21 20 00

De publicatie van deze jaargang gebeurt met de financiële steun van:
Verzekeringen De Vaderlandsche NV, ASLK Bank + Verzekeringen, hoofdsponsors
Electrabel NV, Drukkerij De Riemaecker, co-sponsors

Inhoud

JAARGANG XLVII - 1995 - NUMMER 1

L. DE MECHELEER
De criminaliteit te Aalst in de late Middeleeuwen (III en slot) 3-63

D. VAN DE PERRE
Het Kardeloet te Ninove en te Gent 64-76

M. VAN TRIMPONT
De naam Trimpont 77-78

Stadsarchief Aalst heropend 79-80

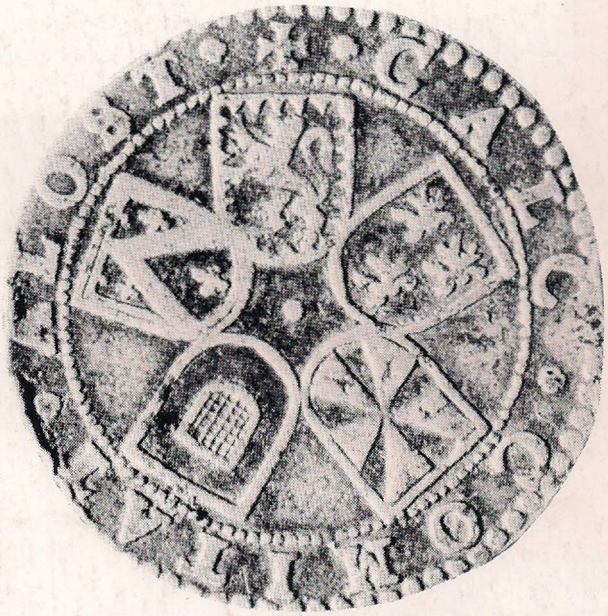

1995